

tiszatáj

1984. MÁRC. * 38. ÉVF.

3

Csoóri

Sándor,

Kányádi Sándor versei; Baka

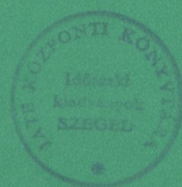
István, Pintér Lajos, Tamás

Menyhért prózája; Vigh Károly:

Bajcsy-Zsilinszky

börtön-

levelei

1984. MAR. 2

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
84-5397 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged. Sajtóház, Telefon: 12-870. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916.
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel. Mocsár Gábor. Olasz Sándor. Tóth Béla

Tartalom

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1984. MÁRCIUS

CSÓRI SÁNDOR versei: Nagy László megidézése, Állok dermedten, Mint titkos megbízatás, Kezemben zöld ág....	3
KÁNYÁDI SÁNDOR versei: Mélyhűtött álmok helyett, Ha majd	7
PETRŐCZI ÉVA: Jékely Rómában (vers)	8
TANDORI DEZSŐ: Jékely Zoltánnak a völgyi útról (vers)....	9
BAKA ISTVÁN: Margit (elbeszélés)	11
TAMÁS MENYHÉRT: Esőrácsok (regényrészlet).....	26
BELÁNYI GYÖRGY versei: Legyen ez is visszavonhatatlan (4.) Legyen ez is visszavonhatatlan (6.)	38
SZÖLLŐSI ZOLTÁN versei: Szilveszter, Tudnom kéne, Csontommal határos	39
PINTÉR LAJOS: Látomás híres gyógyulásokról.....	41

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (50.).....	49
----------------------------------	----

ÖRÖKSÉG

VIGH KÁROLY: Zsilinszky börtönlevelei	54
---	----

KRITIKA

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Asszonyidő (Farkas Árpád új könyvéről).....	71
MÁRKUS BÉLA: Asztalos István: Író a Hadakútján.....	74
FÜZI LÁSZLÓ: Három erdélyi prózakötetről	78
MÁTYÁS ISTVÁN: Tamás Menyhért: Holtág.....	81
PAPP ISTVÁN GÉZA: „Kapavágásnyi sors” a Duna-tájon (Raffai Sarolta: Föld, ember, folyó).....	83
GERGELY ANDRÁS: Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben	86

MŰVÉSZET

SZAKOLCZAY LAJOS: Egy Herder-díjas életmű (Látogatóban Entz Gézánál) 91

Szerkesztői asztal..... 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Tardi Sándor rajzai a 6., 10., 25., 37., 53., 95. és a 96. oldalon

Nagy László megidézése

*Amikor azt mondtad annak a nagyhajjú lánynak
László, aki hozzámsimult az autóban,
hogy tejeskukorica fogaiba egész nyáron át
szerelmes tudnál lenni,
kicsit nekem is udvaroltál.*

*Zöld nyárfasorban és zöld éveinkben
suhantunk éppen.
Én szökésben voltam akkor is,
te pedig bearanyozott darazsakat
hajszoltál az országon végig.*

Emlékszem most is csuromvizes szívedre.

*A betonútról néha szivárványosan
csillant meg a Tisza,
mintha pántlikás regruta-kalapokat
himbált volna egy kaszárnya felé,
máskor meg némán menetelt, mint eltetvesedett hadifoglyok.*

*De lehet, hogy mindez az én
csigázott káprázatomból volt csak,
mivelhogy nagyon szerettem volna hasonlítani hozzád.
Ültem mögötted az autóban s egy dudorászó
Istenre gondoltam, aki új nyelvet*

talál ki épp a sodró nyárfasornak és a száguldásnak.

*Tokaj még messze volt, de a sólymok,
a sasok, a seregélyként elsuhanó
meteorok közel. Közel minden tűzvész a múltból,
s a világ megnagyobbodott szíve is
ott lüktetett a szomszédos erdők fölött.*

*Öt éve halott vagy, de én még most is
ott megyek veled azon az úton.
A Napból izzó gombostű potyog elénk.
E rossz előjelekből jósolhatnál
bárcás tűzőzönt akár! De szemed se rebben.*

Hegyek úsznak át rajta s bókoló búzatáblák.

Állok dermedten

*Késik a tél ebben az évben is.
Két jegenyém közt
lapos és meddő égre látni.
Hömbölög rajta a göndör kéményfüst Csepel felé,
mint letarolt réteken az ördögszekér.*

*Suhanc költőknek ez most a végtelenség,
vacogató, sivár, mennyei Hortobágy:
holtak bádoggörgésű tepsije.
Az volna nekem is, ha még
tékozolhatnám a képzeletem.*

*De beszorultam végesen magamba,
beszorultam két sóhajtás közé,
hol már a csupasz ég sem fér el
keskeny, nappali Holdjával,
sem az a mosoly-idő, amely a szerelem volt.*

*Csak szálkák és fojtogató himnuszok
között csaponghatok. Csak köztük
érinthet meg, ami még élet.
Úgy szokik hozzám titokban már a zuzmara is, mint a szűzlány,
tompá fehérben s fogvacogva.*

*Ha néha csönd van bennem, egy óriás szörnyet
hallok csoszogni felénk véstjósloán.
Őt kell figyelnem! Remegnek tőle
országok, szívek. Állok dermedten én is
és számolom némán a fogyó mérföldeket.*

*Nem csodálnám, ha Valaki-Isten
átparancsolna engem a szikár és
delejező bálványok közé —
zúgna fejem körül magtalan, téli szél,
nehéz hajak emlékével zúgna csak, zúgna.*

Mint titkos megbízatás

*Jönnek sokan és nézik arcomat,
megsüppedt szemem elborulásait nézegetik:
maradt-e bennem élet
a késsel rámtámadó, mocskos Kéz után,
a léleksebzés után maradt-e mosoly?*

Szobám négy sarkából cigarettafüst
tekerőzik föl kígyózva a tompa mennyezetre,
mint testvéri jelzőtüzeké.
Faluk üzentek így egymásnak némán,
mikor ölni és fosztogatni zúdult a török.

Ottkint jegyenyé zúg s egy fáradt
utasgép araszolgat az égen hazafelé.
Húznák szememet magukkal ők is,
de nagy térségek nyílnak ki bennem váratlanul:
hajdani ökörcsapásos mezőkön hadakozik

értem a végvári ősz. Hallom és látom:
szalma ropog, csont ropog s fakó nádkúpok közt
fölriasztott tüzek csaponganak,
s űzött fácánok röppenek föl a gazból vörösen,
mint lenyakazottakból a vér.

Nyitott sebemmel ott fekszem most én is azon a mezőn.
Felhők jönnek rám és vágózó, idegen lovasok.
Hányadik testemet tapossák újra bele
hazai földbe? Sár, ganyé, keserű fű a számban.
S édes hazám földjétől öklendezem.

De érzem s tudom: rámtalál majd a szél,
hajammal elszalad s holtak kezét
érintve visszatér újra.
S ez az érintés élni kényszerít engem minden időkből,
mint titkos megbízatás a gyöngéd vértanúkat.

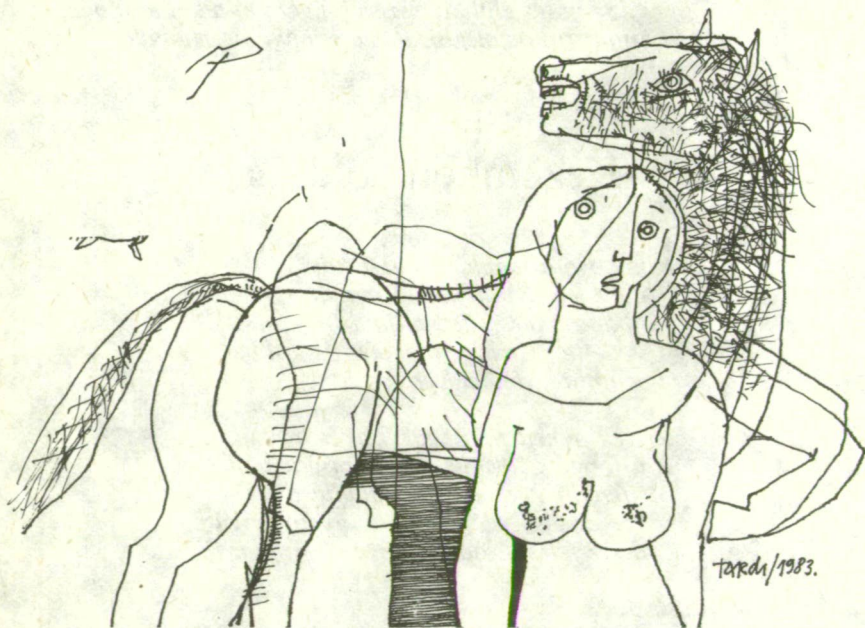
Kezemben zöld ág

Kihabosodik majd újra a tavasz,
mint a folyton éneklő madár szája
s a hantokat is körbeállja a fű,
de te már nem mosolyogsz többé
semmire, ami eleven lesz.

Viszek neked zöld ágot, csibés barkát,
újjongó gólyahírt a malomsánc alól,
ott fénylik rajtuk isten pillantása
s az első világgáinduló gyalogbogaré,
de te félrehúzódva már csak a falat nézed.

*Ki tudja: túlél-e gyógyíthatatlan zavaromat,
de én erre a legutolsó szemedre is akarok emlékezni,
erre a fekete lukakat égető szemedre:
száll az iskolai, meddő krétapor bele,
mintha a szétvert Karthágó pora csak most érne hozzád.*

*Nem hiszem, hogy a halál tehetségesebb nálam.
Nem hiszem, hogy a halál el tudna venni tőlem.
Látom magamat benned, mintha gyönyörű sebben ülnék:
kezemben zöld ág s mögöttem, ó, mögöttem
beláthatatlan terek: rámsötétedő túlvilág.*

TARDI SÁNDOR RAJZA

Mélyhűtött álmok helyett

*a nagy neon vagy
mit tudom én milyen
nevű fény ketrecéből
ahol akár a csirkék
s a tyúkok fogyasztásra
fagyasztásra vagy éppen
tojástermelésre egyszóval
társadalom
fönntartásra ítélt
kell lélnem rövidke
leélni
valómat a
fennkölt sőt magasztos cél
szolgálatában fertőtlenített
sodrony-hídláson föl-alá föl
alá pillogva báván
bután és örökös
riadalomban jaj nehogy
eszükbe jusson egyszer
kiengedni a gyepre ahol az
első még föllelhető
giliszt vagy csimasz
okozta mérgezésen
már a legmicinebb micin sem
segít ereszettek
engedjetelek amíg nem késő
neon helyett a napot néznem
s a fissen forduló barázdák
illatát beszívnom engedjetelek
gyönyörködnöm a kis barázda-
billegetők kecses
ügyetlenkedéseiben rigók
gerlicék szárnya-libegése
támogasson el a
síromig mely a kertünk
végében vár és
még emberi*

Ha majd

*ha majd minden fal
teli lesz könyvvel képpel
ki öreg-székben ki pedig
hasmánt heverőn olvasgattok
önfeledten én szerettem akkor
csöndesen kilopódzom
és elindulok a
kertünk vége felé mire
fölmerülnétek szemetek
dörzsölgetve úgy tetszik
hogy talán nem is voltam
csak valamelyik könyvben
olvasatok valamelyik
könyvben a sok közül*

PETRŐCZI ÉVA

Jékely Rómában

EGY FÉNYKÉP ALÁ

*Tündék-cibálta
dandy mereng
az isteni Ianus
két arca előtt:*

*hajszálcsíkos
öltönye és tarka
nyakbavalója
álca csupán;*

*nem leplezheti el:
sebzi az is,
ami szép. — —*

*A kettős ábrázatú
isten komor-ép,
s halálfővé omolva
derűs orcafele*

pántolja kétfelől fejét.

Jékely Zoltánnak a völgyi útról

*Nem hallatod, mi újság lenne túlról,
s én nem szólhatok hozzád odaát,
épp csak írok neked a völgyi útról,
melynek egy sarkán Makk Hetes a tábla.
Támadt-e kedvem erről írni újból,
vagy micsodás a kedv ily támadása,
csak úgy tudom, ahogy a vak madár
tudja, melyik a tél, melyik a nyár.*

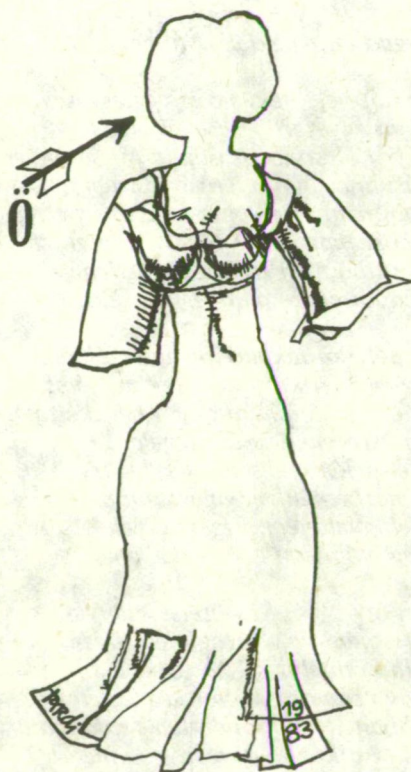
*Őt ott a Makk Hetes mellett találták;
ugyan mit érzett, hogy egy kéz emelte?
Szabaduláshoz erőltette szárnyát?
Vagy beledermedt csak e műveletbe?
Távolodni kezdett az a madárság,
mellyel a telet — vakká — áttelelte;
valami Végső Érvényes helyett
megadatott neki az Átmenet.*

*De hát vele nekünk ez véglegesség,
olyan egyszerű és csekély igény,
hogy kölcsönbe próbálja a szerencsét
másunnét indult lényével a lény;
talán nem érte volna meg az estét,
s most már két és fél éve nyeremény,
s mintha neki csak estig kellene,
a napot egyre mi nyerjük vele.*

*A mélyből tekintő két üregecskét
egy-egy örökmécsnek tekinteném,
ha nem látnám, ahogy a hegeket még
tócsásra vakarja éj-reggelén,
éjjél-delén; fél szemet odaadnék,
ha nézhetnének egymást mind, ő meg én
s felügyelőném, végeztig vele...
Még eltemetni is nem kellene.*

*Ám így is jó. Ki sejtette hiányát,
amíg nem volt? Hogy lesz ilyen, ki merte
volna remélni is? Nézzük, a szárnyát
mely szomorúság vonja szegletesre
vállban...? Kimondatlan fájdalom árva,
mint ha közlésére igénye lenne?
A kettő közti pontos átmenet:
megoldás — a kifejezés helyett?*

Nem mondhatni, hogy lebukott a csúcsról;
látón egy éve se lett volna hátra
— talán; így meg most, álmában is, úgy szól,
hallgatva is, mint Versek Netovábbja,
s mint ide nem érő fény egy tejútról,
akképp jut mégis, teljes célt találva,
hibátlan élethez, ő, vak madár,
tavasz vigye bár, ősz, tél vagy a nyár.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Margit

1.

Arra ébredtem, hogy egy hatalmas, fekete kutya ül az ágyam előtt. Fel akartam kapcsolni a kislámpát, hogy elűzzem a látomást, de amint megmozdultam, iszonyú fájdalom hasított a fejembe. Visszahanyatlottam a párnára, és lüktető halántékkal, kalapáló szívvel feküdtem percekig, s csak lassan, óvatosan mertem a fejem elfordítani. A kutya — borjú nagyságú uszkár — nyugodtan ült a szőnyegen, a körvonalait élesen kirajzoló holdfényben, és komolyan nézett maga elé. Kiszáradt a szám. „Ne bántsuk egymást, jó?” — suttogtam. A kutya bólintott, és szétfoszlott a levegőben. Abban a pillanatban megszűnt a fejfájásom; felkapcsoltam a villanyt, és remegő lábakkal kimentem vizelni.

Reggel észrevettem, hogy a kvarcórámról eltűntek a kijelzések, ezért munkába menet bevitettem az óráshoz elemet cseréltetni. Az ajtócsengettyű hangjára alacsony, hajlott hátú öregember csoszogott ki a kis műhely kettéválasztó spanyolfal mögül. Egész lényében volt valami megfoghatatlanul különös: borostás arca, fekete gombszemei, kiugró, boltozatos homloka az éjszakai látogatót idézték emlékezetembe, de ennek akkor még nem tulajdonítottam jelentőséget.

— Nem szeretem az ilyen modern vackokat — morogta az órás elutasítóan, majd így folytatta: — Mennyivel elegánsabbak voltak a zománccfestményekkel díszített, múlt századi svájci és angol zsebórák, a nürnbergi tojás legnemesebb leszármazottai, amelyek diszkrétén meglapultak az órazsebben, és csak a finommivű ezüstlánc könnyed himbálódzása emlékeztetett a jelenlétükre; vagy azok az elbűvölő, XVI. Lajos korabeli aranyozott bronz díszórák, melyek nagyúri kandallók párkányán állottak, és menüettet lejtő, kecses táncospárok vonultak rajtuk körbe-körbe; s még inkább a túlságosan befűzött derekú, molett hölgyekhez hasonlatos homokórák, melyekben a borban kilencszer felforralt s aztán a napon megszáritott márványpor könnyörtelen pergése oly szemléletesen figyelmeztetett a múlandóságra, minden földi vágyunk és törekvésünk hiábavalóságára...!

— Akkor hát nem vállalja? — szakítottam félbe türelmetlenül, mert a fiókkönyvtárnak, ahol dolgozom, perceken belül nyitnia kellett, és Márta megint szemrehányó pillantással fogad majd, és csak azért nem tesz megjegyzést, mert mióta elhagyott a feleségem, úgy érzi, nagyobb elnézést kell tanúsítania irántam. Kinek van kedve ilyenkor egy locsogó vénembert hallgatni, akinek a szájából dől a pálinkaszag?

— Dehogynem — mondta az órás sértődötten, és bevonult az órámmal a spanyolfal mögé. Körülnéztem. A műhely minden zugát különféle óraszerkezetek töltötték meg, de csupa ócskaság, egy sem az öreg által emlegetett műremekek közül. A legtekintélyesebb egy embermagasságú, ódon állóóra volt: farészeit sötétbarnára pácolták, rézlapos ingája kulcsra zárt üvegajtó mögött villódzott sejtelmesen, mint aranyhal az akváriumban, ám a számlapjáról hiányoztak a mutatók, az időt nem lehetett leolvasni róla, akárcsak a falakon függő kakukkos órákról, e groteszk madárodokról: ingájuk lengett, toboz alakú súlyaik szinte érzékelhetően kúsztak föl- és lefelé, de mutatóik nem voltak; s ugyanez a furcsaság jellemezte a vitrinek kincseit: az olcsóbbfajta díszórákat — az egyik antik szentélyt formázott, virágfüzérekkel ékesített korinthoszi oszlopokkal, a másikon rózsás arcú biedermeier kisfiú ringatózott rozsdás acélrugóra függesztett hintáján —; valamint a több polcot elfoglaló, különböző márkájú és korú vekkereket: a négszögletes, trapéz alakú, nikkeltől csillogó, előjegyzési naptárral és szputnyikos golyóstolltartóval kombinált újakat, és az ormótlan, kettős kolomppal felszerelt

régebbieket, melyekből csengő kalapácsütések kovácsműhely hangjait csalták elő reggelenként — legjobban az az ütött-kopott darab ragadta meg figyelmemet, melynek számlapján fehér főkötős néger mosóasszony hajolgatott külön fémlemezből kivágott felsőtestével a dézsában dagadó ruhák fölé, s amely eredetileg egy virginiai gyapotültetvényes éjjeliszekrényén állhatott —; s nem láttam mutatókat a szanaszét hányódó rozsdamart zsebórákon, összekaristolt üvegfedelű karórákon, nyakba akasztható, de többnyire láncukvesztett, parányi női órákon sem, habár az egész helyiséget betöltő többszólamú ketyegésből, kattogásból, zörgésből, nyikorgásból és vartyogásból arra a következtetésre jutottam, hogy járt valamennyi...

— Készen vagyunk — rezzenett fel az órás. — A kollekciómban gyönyörködik?... Ó, a mutatók?! Magam szedtem le őket. — S értetlenségemet látva újabb eszmefuttatásba kezdett: — Minek, fiatalember, minek? Hiszen az időzónák csak egyezményesek, a világ minden pontján más és más a helyi idő, s ugyan ki tudná eldönteni, hogy azok közül is melyik van a nagy kozmikus óra járásához igazítva, s van-e ilyen egyáltalán? Az emberek, mert percnyi létezésükhöz fogódzkodókra van szükségük, s mert állandóan az a soha nem szűnő félelem hajtja őket, hogy lekésnek valamiről, megpróbálják felszeletelni az időt, mintha görögdinnye volna, holott az egy és oszthatatlan világidőben az örökkévalóság minden pillanata egyszerre és együtt van jelen. De nem folytatom, látom, ön is siet.

Ideges mozdulattal nyúltam az órámért, futó pillantással ellenőriztem: rendben volt, a másodpercek számjelei fürgén váltották egymást (már húsz perce a könyvtárban kellett volna lennem), s csak amikor a tárcám után kotorásztam, villant el a tudatomig, hogy az óra valami egészen képtelen dátumot mutat. Még egyszer megnéztem: a kijelzés szerint 1965. február huszadika volt, szombat.

Az órás a fejét csóválta:

— Ejnye, ejnye, ilyen szörakozott volnék? — Visszavette az órát, de rögtön félre is rakta, és bizalmaskodóan rám kacsintott: — Ha már így sikerült, nem óhajtana-e uraságod, hogy valóban 1965. február huszadika legyen?

Elképesztett a pimaszsága, de nem volt kedvem vitatkozni. Fojtott hangon válaszoltam:

— Biztosan jó lenne, tizenhat évet fiatalodnék egy szempillantás alatt, de, sajnos az a helyzet, hogy engem ma várnak a kölcsönzők a felsővárosi fiókkönyvtárban, s jó lesz sietnem, mert már így is késésben vagyok.

— Ha nem, hát nem! Csak aztán meg ne bánja! — vont a vállát az öregember, és kedvetlenül átállította a dátumot. — Most pedig menjen, nem tartóztatom, bár volna a maga számára egy kedvező üzleti ajánlatom. De talán majd máskor, ha jobban ráér. Előbb-utóbb úgyis eljön hozzám — adta vissza az órát, és búcsúzóul ismét rám kacsintott.

„Mit ajánlhat nekem ez a habókos?” — dűnnyögtem bosszankodva, de már az utcán. Ki kellett lépnem, ha nem akartam, hogy Márta bejelentsen a központnak.

2.

Márta ugyanolyan szótlánul és tartósan tudott duzzogni, mint a feleségem, s ilyenkor velem szemben is ingerültséggel vegyes büntudatot éreztem, amely megakadályozta, hogy fesztelenül viselkedjem, zavarba hozott és szorongást keltett bennem, s ezért vagy ügyetlen és megalázó kiengesztelési kísérletekhez folyamodtam, vagy dührohamban törtem ki, csapkodtam és kiabáltam, akárcsak a házasságom utolsó hónapjaiban.

Szorongva léptem be a könyvtárba (hiába hajtottam fel útközben egy nagyfröccsöt, azaz, hogy most már úgyis mindegy); Márta valahol hátul rakosgatott, nem válaszolt a köszönéseimre. Kölcsönző még nem volt a teremben. Bementem a polcok közé. Márta nem fordult meg. Félszegen álltam egy darabig, aztán odamentem hozzá, és magam számára is váratlanul hátulról átöleltem és megfogtam a mellét. (Csak ekkor döbbsentem rá, hogy öntudatlanul a

feleségemet képzeltem a helyébe, hozzá szoktam így közeledni, ha neheztelt valamiért.) Márta megdermedt a meglepetéstől, de nem szakította ki magát. Ettől teljesen begerjedtem.

— Gyere, menjünk az irodába! — sügtam a fülébe, és kezdtem kigombolni a blúzát.

— Hülye. jöhet valaki — mondta Márta, és ellökte a kezemet. Szánakozva kérdezte: — Ittál?

„Úristen!” — gondoltam. — „Ezt a nőt már régen megkaphattam volna!” Amióta Ilona elment, lassan egy fél éve, nem voltam senkivel, esténként a szemrevalóbb nőolvasókat szoktam sorra venni képzeletben. Mártát, talán mert annyira hasonlított a feleségemre, sohasem vontam be a képzelgéseimbe. S ugyanakkor... végül is, miért ne?

Márta egész nap izgatottan járt-kelt, túlfűtött hangon beszélgetett az olvasókkal, és nem mert felém nézni. Engem újra elfogott a depresszió, hagytam, hogy mindent ő csináljon, az ablakhoz álltam és az utcán gomolygó ködöt bámultam, s ahogy az sűrűsödött, úgy nőtt bennem a rosszézés. Kidagadó nadrágom is zavart, óvatosan kellett forgolódnom, legszívesebben kimentem volna a vécébe onanizálni.

Végre este lett, zártunk. Alig maradtunk magunkra, megragadtam Mártát és bevonszoltam az irodába. Túl hamar kezdtem vetkőztetni, megsértődött. — Hozok bort — javasoltam ijedten, és elrohantam a kocsnába, idegesen, mert attól tartottam, hogy közben hazamegy. De megvárta, megittuk a bort, és lassan megadta magát. Nem bizonyult valami jó szeretőnek, egy órás kínlódás után fejeztem be — magamnak. És máris kényelmetlen volt, hogy ott van mellettem, szerettem volna hazamenni és olvasgatni egyedül, vigyáznom kellett, nehogy észrevegye. „És most mi lesz?” — gondoltam. — „Ezentúl majd minden este lefekszünk, napközben pedig figyelmesnek kell lennem hozzá, éreztetni a ragaszkodásomat...? Olyan lesz, mint Ilonával az utolsó években, csak ez már így kezdődik.”

Hazakísértem. A kapuban meg akartam csókolni, de elhárította. Bement, és bennem azonnal kihunyta a hódítás öröme. Meggöngnyedve baktattam hazafelé, fázósan húztam össze magam az öreg télikabátban, melyet az idén elfelejtettem beadni a tisztítóba; mentem a tejszerű ködben és alig vártam, hogy ágyba kerüljek és Margitról álmodozhassam, amíg el nem alszom. Az az érzésem támadt, hogy követnek. Hátrafordultam: mintha árny suhant volna az egyik lámpaoszlop mögé. Meggyorsítottam a lépéseimet. Eszembe jutott az előző éjszakai álom vagy látomás — melyik volt a kettő közül, már nem tudtam eldönteni.

Éjszaka megint felébredtem: bizonytalan derengésben az órás ült a székemen és gúnyosan mosolygott. Rémulően kaptam a lámpazsinórhoz; a fényben az öreg eltűnt, de ahogy lekapcsoltam a villanyt, újra ott ült az asztalnál és rám kacsintott. Visszakapcsoltam a kislámpát, és bebújtam a takaró alá. Ott kucorogtam hajnalig, zakatoló szívvel, s csak akkor mertem kidugni az orromat, amikor már teljesen kivilágosodott.

3.

Hét óra tájban elaludtam, s mire felébredtem, már késő volt bemennem. Kapkodva felöltöztem, leszaladtam az utcára, és betelefonáltam a központba, hogy beteg vagyok, néhány napig ne számítsanak rám. Utána felhívtam Mártát, neki is eldadogtam, hogy rosszul érzem magam, ne várjon. Márta tudta, hogy van egy orvos barátom, aki bármikor kiír akár egy hétre is, ha nincs kedvem dolgozni, ezért nem válaszolt, letette a kagylót. „A saját frigiditása miatt haragszik rám, vagy mi a fene?” — morogtam dühösen, de a büntudat és az azt kísérő szorongás máris jelentkezett. Még beszéltem Gáborral, aki a hiányzásaimat szokta igazolni, aztán hazamentem. Útközben vettem egy üveg pálinkát, tiz üveg sört, meg ebédre kenyeret és parizert, de előre éreztem, hogy az ivás sem fog segíteni, agyon van csapva a napom, és most még az sem vigasztalhat, hogy utána alhatom, mert attól kell tartanom, hogy ismét valami szörnyű látomásra ébredek.

Megittam egy üveg sört, majd — hogy csináljak valamit — nekiálltam takarítani. Kőd

volt ma is, jótékonyan eltakarta a lakótelep ocsmány házait, csak a szemközti presszó lámpái sárgállottak át rajta hívogatóan. „Át kéne ugranom” — gondoltam, de tudtam, hogy nem tehetem: „beteg vagyok”, megláthat valaki. Egy üres és felesleges nap állt előttem, aminél még a fiókkönyvtár unalma is jobb; s most megint megkívántam Mártát: ő legalább meleg és odaadó, ha sikerül némi gyöngédséget kicsiholnom magamból.

Befejeztem a takarítást, leültem a heverőre, bontogattam a söröket, a pálinkába is belekortyolgattam, amíg Ilona nevét mondogatva sírva nem fakadtam az önsajnálattól. Megborzongtam a gyönyörűségtől, amikor az első könnypatakok végigfutottak az arcomon, tovább táplálva a magam iránt érzett szánalmat, amelyek csak hazug voltáról kellett megfélekez-nem, Ilona távozása ugyanis semmiféle megrendülést nem váltott ki belőlem, inkább megkönnyebbültem, hiszen már évek óta titkon erre vágytam, s házasságunk kilenc évéből az utolsó hatot csak a Margitról való álmodozások tették elviselhetővé. „Margit, igen, ha Margittal sikerül...” — motyogtam, a hatodik üveg sört kibontva (a pálinka addigra elfogyott), s eszembe jutott a rosszul beállított dátum. „De hiszen 1965-ben Margitba voltam szerelmes!” Őutána koslattam reménytelenül, mert nálam ügyefogyottabb kamasz nem termett még a világon, s azzal rontottam el teljesen a dolgot, hogy miután hetekig bámultam őt a gimnázium folyosóján, egyszerűen elszántam magam és az egyik nagyszünetben odamentem hozzá, hebegtem valamit és a kezébe nyomtam egy füzetet, amelybe a vele kapcsolatos ömlengéseimet írtam le, meg néhány verset, mert akkor még azt hittem, hogy költő lesz belőlem. Margit elvette a füzetet, de néhány nap múlva a barátnőjével küldte vissza, s ezután már egyáltalán nem merem közeledni hozzá.

Nem lettem költő, nem lett belőlem semmi, a főiskolát is csak azért végeztem el, mert nem volt bátorságom otthagyni, mint ahogy Ilonát sem, amikor hosszas és megalázó könyörgés után végre hajlandó volt lefeküdni velem.

Amikor elment, azt hittem, hogy megszabadulva a nyomástól, amit az ő csillapíthatatlan szeretetősége jelentett, megcsinálom mindazt, amire harminchárom éves koromig nem volt időm, mert tanulnom kellett, pénzt keresnem, lakást kerítenem, vele törődnöm, de semmi sem sikerült, csak az üresség és a szorongás nőtt bennem napról napra, amit aztán Márta az elhagyott férfi elkeseredéseként értelmezett, amíg a tegnapi esti hazug és felesleges együttlét nem lett belőle.

„Szegény Ilona, szegény Márta, s ti szegény Ilonák és Márták mind, akik olyasmit vártok tőlem, amire nem vagyok képes! Megszántatok, legalábbis azt hittétek, hogy ti szántok meg engem, pedig a testi vágyon kívül én nem éreztem irántatok mást, mint sajnálatot. Sajnálatból húztam le a bugyitokat, és kötelességtudatból próbáltalak kielégíteni benneteket, hol sikerrel, hol sikertelenül, s közben a képzelgésekkel kísért maszturbálásban több örömet találtam, mint a veletek való együttlétekbek...”

Őt óra felé a kód befolyt a szobába, összekeveredett a cigarettafüsttel, megtöltötte a padlón sorakozó üres üvegeket, engem is ellepett, marta a szememet, a számat, a falak imbolyogni kezdtek, hányinger fogott el. Kitámolyogtam a fürdőszobába; a vécécsésze büze megkönnyítette, hogy kiokádjak mindent: a pálinkát, a sört, a nyálkás, rózsaszín parizercafátokat, s mire fölegyenesedtem, már elviselhetetlenül hasogatott a fejem. A szobában, ahogy vártam, ott ült a kutya, s amikor megpróbáltam oldalazva eljutni a heverőhöz, rám vicsorított. „Ne, kérlek, ne bánts!” — nyöszörögtem, de most nem bólintott és nem tűnt el, hanem nekem ugrott és ledöntött a padlóra. Bűzös lehelete megcsapott; elvesztettem az eszméletemet.

4.

Késő éjszaka tértem magamhoz. Kimentem a fürdőszobába, hideg vízben megmostam az arcomat. „A kutyát most másodjára a részegség is rám küldhette, de tegnapelőtt nem ittam, és tegnap sem annyit, hogy látomásaim legyenek...” — töprengtem. És hirtelen megvilágosodott

minden. „Az órás, csak ő állhat az érzékcsalódásaim mögött. Azonnal el kell mennem hozzá!” S bár éjfél elmúlt, sietősen öltözködni kezdtem.

A műhely ablakából a penészfoltos függönyön át pirosas fény szivárgott az utcára. Elszántan nyomtam le a kilincset, de belépve rögtön visszahőköltem. Az uszár ült a pult előtt, és dühösen rám mordult.

— Nyughass, Mefisztó! — szólt rá az órás, és félretette a mosónős vekkert, amelyet babrált éppen. — Már vártam önt.

Hideg borzongás futott végig rajtam, megtántorodtam.

— A sarokban talál egy széket, üljön le! — folytatta az öreg. — Ne haragudjon Mefisztóra, gyűlöli az alkoholszagot, engem is meg szokott morogni. De nagyon megszidtam, amiért magára támadt.

Reszketve leültem, de nagyon ostoba képet vághattam, mert az órás gúnyos hahotára fakadt:

— Maga szerencsétlen, hogy hagyhatja el így magát egy felnőtt férfi, aki Hölderlint és Rilket olvas eredetiben, s ráadásul időnként a szépnem körében is szert tesz egy-egy újabb trófeára, mint tegnap este is...

— Honnan tudja mindezt rólam? És ki maga? — kérdeztem megrökönyödve.

— Nem szívesen válaszolok erre a tapintatlan kérdésre. Mondhatnám azt is, hogy Koleszár Béla vagyok, az órás, — megnézheti a cégtáblámat, de azt is, hogy *ama erőnek része, mely mindig rosszat akar, és mindig jót mível.*

— A Sátán? — kérdeztem ironikusan, ám voltaképpen megszeppenve.

— Hogy ön milyen tapintatlan, fiatal barátom! Hát mondtam én, hogy maga egy be-fuccsolt költő-önjelölt, gátlásosságát nőgyűlölettel álcázó onanista?

Megsértődtem.

— Milyen jögon avatkozik az életembe, vén intrikus? Minek rémisztget ezekkel az ósdi távhipnotikus látomásokkal? Nem is hiszek magában.

— Kár így heveskedni — csóválta fejét a pokoli öregúr. — Hát már nem emlékszik, hogy üzletet ajánlottam magának? Vérg sért, és aztán csodálkozik, hogy én is keményebb húrokat pengetek. Azt hiszi, nekünk nincs önérzetünk?

— Vonja vissza, amit mondott! — erősködtem.

— A költő-önjelöltet vagy az onanistát? Különben mindegy. Ha óhajtja, szívesen kijelentem, hogy önt félreismerte a világ, s egyedül csak magán múlt eddig is, hogy bebizonyítsa...

— Hagyja abba! — könyörgtem. — Tudom, hogy egy nagy senki vagyok, de nem bírom elviselni, ha ezt más szájából hallok.

— Kérem — biccentett az órás —, ha így áll a dolog, készséggel megkövetem önt s magam is fátylat borítok a sértéseire. S hadd folytassam máris azzal, hogy mindez szándékom ellenére történt, én ugyanis azért voltam bátor azokat az ön által távhipnotikus látomásoknak nevezett trükköket alkalmazni, mert a segítségére jöttem. — Megakadt. — Azt hiszem, én vagyok az idősebb jó pár ezer évvel, felajánlhatom-e a baráti pertut?

— Nem hiszem, hogy barátságáról szó eshetnék köztünk, de nem bánom — vettem oda neki fagyosan, mert — bár ijedelmem nem múlt el — kamaszos gögöm, mint eddig annyiszor, most is segített, hogy a megalázónak érzett helyzet fölébe emelkedjem. — Halljam az ajánlatot!

— No, azért nem kell mindjárt ajtóstul rontani a házba — mondta különös beszélgetőtársam, és ismét rászólt a kutyára, amely pökhendi szavaim hallatán morogni kezdett: — Nyughass, Mefisztó!

— Miért a kutyádat hívod Mefisztónak? — érdeklődtem. — Hát nem te vagy az?

— Igazad van — válaszolt nyugodtan az öregember. — El is küldöm, hogy ne zavarja a társalgásunkat. Mefisztó, tűnj el! — kiáltott a kutyára, és az tüstént szétfoszlott a levegőben.

— Tudod, kedves barátom, a névazonosság oka az, hogy én és a kutyám — hogy is

mondjam neked? — valamilyen módon egyik vagyunk — tette hozzá, s ezáltal kutyaszerű arckifejezése kielégítő magyarázatot nyert.

— Azaz káprázatok vagytok mind a ketten — egészítettem ki fölényesen.

— Azt azért nem mondanám — intett le az öreg. — Ha káprázat volnék... de hagyjuk ezt! Az ajánlatomat akartad hallani. Nos hát, jól figyelj! — S a szemem láttára különös átalakuláson ment keresztül. Álla, orra kihegyesedett, haja sercegve felkunkorodott és mulatságos kakastaréjt alkotott a feje búbján, lerágott körmei megnöttek és vörös karmokká görbültek, vállán bíborszínű palást terült szét, s ahogy felállt és kiegyenesedett, egész alakja megnyúlt és arányosan karcsú lett, és már nem emlékeztetett sem az öregemberre, sem az uszkárra, melyet az imént varázsolt vissza a semmibe.

— Felajánlom neked — kezdte ünnepélyesen —, hogy megpróbáld helyrehozni mindazt, amit felesleges és céltalan életed során elrontottál. Felajánlom a sikert és a boldogságot, ha elég elszántnak bizonyulsz, hogy megszerezd magadnak. S mindenekelőtt felajánlok egy röpke látogatást 1965-be, mert minden későbbi sikertelenséged okát akkori balfogásaidból eredtetted. Térj hát vissza kamaszkorod világába felnőtt férfiként, és próbáld meg leszakítani azokat az örömöket, melyeket gőzös és éretlen sihederfővel nem voltál képes kitépni a sors fuvar kezéből!

— Nem tudom — mondtam zavartan. — Valóban szívesen visszamennék, s abba az esztendőbe különösen, mert minden balságom ellenére olyan boldog voltam akkor, mint azóta sohasem. De hogy — ha jól értettelek — elcsábítsam azt az angyali lényt, akit ma is a legszébbnek, legtisztábbnak tartok a világon... nem, ilyen aljasságra nem tudsz rábeszélni.

— Ugyan, kedves barátom, ki beszélt itt csábításról? Nem, nem, én teljesen rád bízom, mit művelsz a múltadban, csak azt szeretném elérni, hogy megtaláld önmagad. Hát nem akkor veszett ki belőled minden merészség és törekvés, melyekkel más irányban fordíthatad volna a sorsodat?

— Talán nem is voltam többre hivatott.

— Ezt úgy mondtad, mintha tőlem várnál megerősítést vagy cáfolatot. Erre ne számíts, nem vagyok mindenható... Én csupán egy kis kirándulást javasolhatok; rajtad áll, mire mégy vele.

— Rendben van — mondtam elgondolkozva —, fontolóra veszem az ajánlatodat. De ha már üzletről beszélünk, tudnom kell, mit kívánsz érte cserébe.

Mefisztó megvonta a vállát:

— Miért kell rögtön arra gondolni, hogy mi lesz azután. Több bátorságot és vállalkozószellemet kellene tanusítanod, különben csak a tespedés jut osztályrészedül.

— Ebből elég — szakítottam félbe. — Nagyon jól tudom, hogy ti pokolfajzatok a megrontásunkra törtök. S nem mintha drága volna az üdvösségem, nem mintha rettegnék a pokolbéli kínoktól, melyekhez bizonyára ugyanúgy hozzá lehet edződni, mint a földiekhez, de azért mégis tudni szeretném, mivel tartozom ezért a remélhetőleg szórakoztató turistaúttér, amelyhez nagylelkűen útlevelet és valutát kínálsz fel.

— Semmivel — rázta fejét a Sátán —, igazán semmivel...

— Mégis, mondj valamit! Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen.

— Nem szeretem, ha a jelenlétemben Krisztust emlegetik — sértődött meg Mefisztó, majd kényszeredetten folytatta: — Semmit sem kérek tőled, azaz majdnem semmit...

— Mondd csak ki bátran, ne köntörfalazz! — biztattam, mire láthatólag zavarba jött, s elővéve egy fésűt, a kakastaréjét próbálta lesimitani.

— Ne kímélj, cimbora! — szóltam elszántan. Mefisztó csendre intett, sorra húzogatta ki a fiókjait, gondterhelten kotorászott bennük, végül diadalittasan mutatta fel Goethe Faustját. Lázasan lapozott a vaskos kötetben, s megtalálva a keresett részt, fennhangon olvasni kezdte:

*Ha a perchez szólnék esengve:
szép vagy! maradj! Tied vagyok!
Akkor verj engem rabbilincsbe,
akkor akár meghalhatok!
Harang kondulhat búcsúszóra,
akkor már szolgálnod se kell,
megáll az óra, mutatója
lehull: az én időm letelet...*

— Ezt kellett volna mondanod, mire én néhány sorral lejjebb:

*De mert szóban élet-halál van itten:
pár sor írásért esdenék...*

— Nos? — nyújtotta át a könyvet: — *Jól gondold meg, én semmit sem felejték.*

— Hagyjuk a komédiát! — háritottam el magabiztosan. — Goethében magam is elég járatos vagyok. Ezt a részt kívülről fújom:

*Vaskalapos, írás is kell neked?
A férfi s férfiszó hírét nem ismered?
Nem elég az, hogy kimondott szavam
napjaim fogytáig rabbá ígézhet?
Világfolyónk zubog folytonosan,
míg engem megköt egy ígélet?
De hóbortunk szívből nőtt gyökerű,
ki vetné el önként magától?
Boldog, kinek a lelke tiszta, hű,
és minden áldozatra bátor!
Viszont egy pergament, rajta pecsét s betű,
kísértet, melynek megfutunk szagától...*

— Elég, elég — rázkódott Mefisztó válla a nevetéstől —, képes lennél felmondani az egészet.

*Tyű, micsoda szóáradat!
Hogy tudsz szavalni ily hevesen?
Jó lesz bármily papírszelet.
Egy csöppnyi vérrel itt aláírod neved...*

— S bő lebernyegéből elővarázsolt egy gyűrött papírlapot, rajta az előre megszerkesztett szerződészöveggel, másik kezébe hosszú tűt vett, én pedig halálos — ó, milyen jól játszom mindig, ha irodalomról van szó! — nyugalommal nyújtottam feléje a mutatóujjamat:

*Ha épp ily firka kell neked,
legyen, nem tagadom meg ezt sem.*

5.

A vasútállomás várócsarnokában ébredtem egy kemény padon, a kirakodóvásárt, dombvidéki szüretet és templomból kivonuló sokszoknyás, nagykendős parasztlányokat ábrázoló naiv freskók alatt, melyeket azóta lemeszeltek. A kvarcórámra néztem: 6 óra 15 perc volt s a dátum: 1965. február 20. „Megérkeztem” — mondtam, és felültem. Most futhatott be egy vonat: a csarnokon télikabátos, pufajkás férfiak és nők, egyensapkás diákok siettek keresztül, a lengőajtók nyílásakor behallatszott a gőzmozdony fűjtatása és a megafon torz hangja. A pénztár melletti tükörben megnéztem magamat: semmit sem fiatalodtam, s ugyanaz a visel-

tes kabát; meghatározhatatlan színűre fakult farmernadrág volt rajtam, mint tegnap, cipőm — ha formája el is tért az „akkori” divattól — elég koszos és csámpás volt ahhoz, hogy feltűnés nélkül elvegyüljek a munkába igyekvők között. Végigsimitottam az állam: borostás voltam, mint egy útkaparó, el is határoztam, hogy megborotváltatom magam, sőt, megnyiratkozom és haját mosatok — így mégsem kerülhetek Margit szeme elé!

Kinyitottam a Sátántól kapott diplomataatáskát: ezüstzáras, fekete selyemmel bevont, lapos doboz volt benne és egy leragasztatlan boríték. Kivettem belőle a levelet. Ezt olvastam:

Drága Kislányom!

Amikor arra kényszerültem, hogy elhagyjam ezt a sokat szenvedett kis országot, Édesanyád megkért, hogy amennyiben a helyzet nem változik, szakítsak meg veletek minden kapcsolatot. Nem szabad rá haragudnod, a Te jövődet féltette, nem akarta, hogy egy ellenforradalmár apa árnyéka kíséren végig a pályádon, azt szeretné, hogy boldogulj az életben, amennyire ez a vasfüggöny mögött lehetséges. Én megértem őt, és hálával, szeretettel gondolok reá, és megbocsátom, hogy ma is állami tisztviselőként keresi meg a kenyerét.

Édes Egyetlenem! Amikor utoljára láttalak, hatéves voltál. Ma már nagylány vagy. Bizonyára jól tanulsz az iskolában, és szorgalmasan gyűjtöd a jópontokat a DISZ-ben (nem tudom, hogy hívják ezt manapság, egyébként én is DISZ-titkár voltam valaha), hogy felvegyenek az egyetemre, s ne gondold, hogy én ezért elítéllek téged. Kis nép gyermekének mindig meg kell becsülnie magát és a szűkös lehetőségeket, melyekben része lehet. Ne hidd, hogy itt a szabad világban sokkal könnyebb, mint a lágerben. Annak ellenére mondom ezt, hogy én magam elég szépen boldogultam. Igaz, második házasságom jól sikerült, ma egy jövedelmező vegyipari kisüzem társtulajdonosa vagyok.

Drága Margitkám! Nem tudom, Édesanyád milyen hazugságokra kényszerült, milyen szörnyűségeket kellett rám fognia a válóperi tárgyaláson, amelyen természetesen nem lehettem jelen. Hidd el, hogy az én kezemhez sem tapad több vér, mint azokéhoz, akik ellen fegyvert fogtam, de ezzel nem akarom azt mondani, hogy tisztán és mocsoktalanul fogok a Teremtő színe elé állni. (Te már bizonyára nem hiszel ezekben a klerikális fantazmagóriákban.) Nem is azért írtam ezt a levelet, hogy megzavarjam még alakuló világképedet, melyre amúgy is nagyobb befolyást gyakorol az iskola és az állampropaganda, mint amilyennel én bírhatnék innen a távolból. Azt akarom csak, hogy tudd: irántad érzett szeretetem nem múlt el, én mindig a Te Édesapád maradok, még ha nem is adatik meg a Sorstól, hogy viszontlát-hassalak valaha. És amennyire korlátozott lehetőségeim engedik, szeretném megkönnyíteni az életutadat.

Az a barátom, aki e levelet kézbesíti neked, magára vállalta, hogy jelen soraimon kívül egy kis doboznyi, ámde tekintélyes értékkel bíró ékszert is átcsempész a határon, s átadja neked, hogy majdan az egzisztenciádat alapozhasd rája. (De Édesanyádnak nem szabad tudnia róla, különben megeshet, hogy ijedtében felajánlja a Pártnak.)

A barátomtól nem kell tartanod, s nem kell benne véreskező banditát látnod, mert a haroktól távolmaradt, s nem a büntetéstől való félelem, hanem csak a kilátástalanság készítette, hogy a szabad világot válassza, s amint megszilárdultnak látta az otthoni körülményeket, visszatelepedési engedélyhez folyamodott.

Kérlek, fogadd őt bizalommal, ha sikerül bántatlanul kicsúsznia az ÁVO karmaiból és eljutni hozzád, akit ma is a világom mindennél jobban szeretek.

Édesapád

Boston, 1964. október 6.

Még két fénykép hullott ki a borítékból. Az egyik egy negyven év körüli férfi arcképe: szögletes, markáns arc keskeny ajkakkal, széles, lapos orral és a bozontos szemöldökök alatt megbúvó apró, gyanakvó szemekkel — nem sok hasonlatosságot fedeztem fel benne a lányával, akinek gyöngéden megformált, tojásdad arcát, sötétén csillogó, mandulavágású szemeit,

duzzadt ajkait és derekáig leomló, selymes, gesztenyebarna haját őrizte meg az emlékezetem (vajon fel fogom-e ismerni annyi év után, illetve annyi évnek előtte?); a másik képen ugyanaz a férfi egy vézna, szemüveges nő vállát átkarolva, magabiztosan mosolyog a fényképezőgép lenscéjébe, míg a felékszerezett, jelentéktelen teremtés meggörnyedt hatalmas tenyere alatt. „Ez volna hát a második feleség” — mondtam magamban, és eszembe jutott az első: magas, 1965-ben még jó alakú, karvalyarcú asszony, Margit anyja, akiről mint elvált nőről mindenféle pletykák keringtek a városban.

Kinyitottam az ékszerdobozt: nyaklánc, mellű és fülöngyűgőpár volt benne, arany, ezüst és egyenként is vagyont érő drágakövek rafinált együttese. Jól kieszelte a Sátán — melyik gyereklány, sőt, felnőtt nő tudna ellenállni ekkora csábításnak? Különösen, hogy a legtisztességebb látszata van a dolognak... De én nem azért jöttem, hogy aljas célra fordítsam a Pokol kincseit. Csak látni akarom Margitot, beszélni vele, hallani a hangját (két-három mondatot ha válthattam vele annak idején), kigyönyörködni magamat a szépségében, és megtisztultan, felfrissült pszichikummal visszatérni a jelenembe... De hogyan férkőzsem a közelébe? Szombat van, fél egyig, fél kettőig a gimnáziumban lesz, az előtt fogom megvárni. Attól nem kellett tartanom, hogy magammal összefutok: Mefisztó emlékeztetett rá, hogy ezen a napon Sótira utazom szavalóversenyre; Rilke Első duinói elégiáját fogom elmondani lelkesen, de olyan erősen mutálva, hogy a Rilkében amúgyis járatlan zsűri a legalacsonyabb pontszámot ítéli meg számomra.

Visszatettem a levelet és az ékszereket a táskába, bekattintottam a zárat. Tehát tanítás után... Addig kell az időt eltöltenem valahogy. Először is iszom egy kávét a hetvenes évek elején lebontott Liget eszpresszóban, aztán végigjárom az azóta szanált utcákat, ahol ilyenkor a hétvégi nagymosások szappanosvize csordogált a kapualjakból a gázos árkokba s disznóvágások idején a véres lé. Esetleg egy konyakot is lehajtok, de csak egyet, amit Margit még nem érezhet meg a lehetetlen, s persze arra is vigyáznom kell, nehogy a megszokott kólát is megrendeljem a konyak mellé.

Kiléptem az állomás épületéből s elindultam a behavazott vasúti fasorban, a tizenhat évvel fiatalabb, de már kortalan, foszló kérgű platánok között. Átmentem a Séd rozsdás vaskorlátú betonhídján, elhaladtam a már akkor is rogyadozó, tíz évvel később rideg üveg-acél csodára cserélt városi művelődési ház mellett, s az éppen nyitásra készülődő boltokat elhagyva, kiértem a térre — jobbról az evangélikus templom és parókia, balról a felszabadulási emlékmű —, mentem, zsebbe dugott kézzel, és egyre inkább az elmaradott, egzotikus országban járó turista felsőbbrendűségi érzése töltött el a szegényes kirakatok, a hatvannyolc utáni rövid konjunktúrának majdan áldozatul eső, salétromfoltos, hámló vakolatú házsorok láttán. El is szégyelltem magam, és meggyorsítottam a lépteimet: kezdtem átfázni, ideje beülni valahová.

S ekkor szembejött velem Sólymosi Ernő, aki 1967-ben teljes sebességgel nekihajtott motorkerékpárjával egy teherautónak a város központjában és azonnal szörnyethalt. Mit tegyek, hogyan figyelmeztessem a rá váró veszedelemre? Tehetetlenül hagytam, hogy elmenjen melletttem (nem ismert meg, hogyan is ismert volna? — utoljára pattanásos képű kamaszként láttott, aki önképzőkori ülések után időnként hazakísérte a lányát), az ijedségtől elszibbadva álltam percekig, s mire meglódtam volna, már befordult a sarkon.

Elment a kedvem a mázskálástól, nem akartam több halottal találkozni. A Liget presszóban töltöttem a délelőttöt, s amikor a meglepően alacsony összegű számla kifizetése után kitámolyogtam és hunyorogva megálltam a városi park hófedte magyalbokrai és gesztenyefái előtt, már az egész vállalkozást megbántam. Közben kisütött a nap, olvadt, és a megsüppedt hó viszolyogatóan cuppogott a talpam alatt. Az órára néztem: fél tizenkettő volt, még legalább egy óra, amíg Margit kijön a gimnáziumból, épp elég arra, hogy rendbeszedjem magam. Komoran ünnepélyes arccal álltam ellent a borbély fecsegő kíváncsiskodásának (hülyének is nézett, olyan nagy borraival adtam neki), ezt követően felhörpintettem egy hig kávét a közeli bisztróban, s miután a zsebkendőmmel hiába próbáltam kifényesíteni átázott cipőmet, lehorgonyoztam a gimnázium sarkán, és dobogó szívvel vártam az első diákcsoport feltűnését.

A fél egyesek között nem volt vagy nem ismertem fel, s ez rettenetesen felidegesített. Már azon töprengtem, hogy lesz, ami lesz becsöngetek a lakásukba, amikor végre meghallottam az utolsó kicsöngetést, és röviden áradni kezdtek a gimnazisták az öreg, akkor még vadszörlővel befuttatott, azóta már kétszer is különböző fagyalatszínekre mázolt épületből. Magam is meglepődtem, milyen könnyen választottam ki Margitot abból a felszabadultan vihorászó lánycsapatból, amellyel együtt lépett ki a kapun, de elgondolkozva hamarosan el is maradt tőle. Vagy tíz percig követtem, néhány lépés távolságban, míg végül — már csak tíz órám maradt éjfélig — melléje léptem, és könnyednek szánt, de rögtön elfúló hangon (egy tehetségtelen bohóc ripacskodó hanghordozásával) megszólítottam:

— *Szép kisasszony, szabad, remélem, karom ajánlani s elkísérnem?*

Margit csodálkozva nézett rám, és továbbsietett.

„Te, hülye, te!” — szidtam magam. — „Tizenhat év nem volt elég arra, hogy megtanuld, hogyan kell egy kamaszlányt leszólítani.”

Nagynehezen utolértem, és akadozva szólítottam meg újra:

— Ne ijedjen meg, kislány, nem akarok semmi rosszat. Az apjától hozok üzenetet.

Margit megtorpant, tekintetével végigmérte elkoszolódott kabátomat, foltozott térdű nadrágomat, melyet még kávéval is sikerült leöntenem ma délelőtt, sómarta, szétaposott cipőmet, és ment tovább. Megijedtem. Persze, az arcomra nem mert fölneézni, azt már nem vette észre, hogy frissen vagyok borotválva, hajam pomádétól vagy mi az ördögtől csillog, s azt sem tudhatja, micsoda kincseket tartogatok neki a táskámban. Most mit tegyek? Ugyanolyan kínosan éreztem magam, mint akkori önmagam, amikor a vallomását tartalmazó füzetet próbálta rátukmálni az értetlenül mosolygó kislányra, aki most riadtan és már remekül elsajátította női büszkeséggel szaporázza kecses lépteit... Phü, majdnem kiköptem bosszúságomban. Mentem utána, kissé lemaradva, és egyre dühösebb lettem — magamra, Mefisztóra és mindenekelőtt erre a tizenöt éves libára, akit még az apjára való hivatkozással sem lehet attól a rögeszméjétől eltántorítani, hogy lépten-nyomon cukrosbácsik leleselkednek rá. Mellesleg, magamat is kezdtem cukrosbácsinak érezni, méghozzá egyre erősebben. De aztán begurultam, oda léptem hozzá, és megragadtam a karját.

— Idefigyeljen, kicsim, nemsokára megy a vonatom, nincs időm nehéz felfogású bakfisok kegyeiért esedeznem. Maga Németh Margit vagy nem?

— Én vagyok — válaszolta Margit rémulten.

— Na végre! — mondtam megjátszott fölénnyel. — Éppen ilyenek írta le a kedves édesapja. — Az most egy csöppet sem zavart, hogy a kedves édesapja hatéves korában láthatta őt utoljára, tehát semmiképp sem írhatta le éppen ilyenek. — Hol tudnánk beszélgetni?

— Nem tudom — mondta a lány zavartan, s én most már megnyugodva vettem szemügyre valóban elbűvölő pofikáját. — Édesanyám elutazott...

— És különben sem örülne, ha megtudná, hogy az apukája barátja hozott valamit a lányának — vágtam közbe, és elégedetten észleltem, hogy Margit szeme felcsillant. — Akkor tehát az sem lenne célszerű, ha meghívnám egy gesztenyepürére valamelyik eszpresszóba, mert a kedves anyuka ismerősei esetleg besúgnák...

A lány a fejét ingatta, s én egyre szebbnek láttam, ahogy a zavarát igyekezett leküzdeni és csak félénken mert rám sandítani.

— Igazán az apámtól jött? — kérdezte aztán.

— Itt a levele — mondtam, és átnyújtottam neki, de az ékszeres dobozt a táskában hagytam. Margit kipirult arccal olvasta a levelet, s amint végzett, kérdően nézett rám. „Az ékszereket szeretnéd megkapni, ugye?” — gondoltam, de nem szóltam róluk. Tudtam, hogy nem fog rákérdezni.

— Nos, hol tudnánk leülni?

Margit tétovázott:

— Tudja, hol lakunk?

— Nem, honnan tudnám? — válaszoltam, bár annak idején minden este elmentem az ablaka alatt. Margit megadta a címet.

— De ne együtt menjünk! — tette hozzá. — A szomszédok beáruhnának. Én most hazamegyek, maga pedig egy félóra múlva csöngessen be, de előbb nézzen körül. Ha éppen akkor jön valaki, amikor ajtót nyitok, mondja azt, hogy eltévesztette a lépcsőházat, és jöjjön vissza később. Ha tiszta lesz a levegő, beengedem.

„Milyen rafinált!” — gondoltam elismeréssel és egy picit csalódottan. Biccentettem, és útjára engedtem. „Addig iszom valamit, esetleg viszek is egy üveg italt...” — de erre már eltereltem magam: „Csak nem akarom ezt az ártatlan kislányt leitatni?” „De vajon tényleg olyan ártatlan-e? Egy ilyen anya mellett, aki most is valamelyik palijánál tölti a hétvégét, ártatlan maradhat-e a lánya, nem kéne-e kicsit utánajárni a dolognak?” „Te, állat, te!” — szidtam magam rögtön. — „Hát ezért jöttél? Ezt ígérted magadnak? Nem érzed, hogy itt valami bűzlik, s nem más, mint a kárhozatodra törő Sátán cselvetése? Gondolj arra a szerencsétlen, mulya kamaszra, aki voltál, — hát képes lennél lerombolni az álmaid a kis hülyének, elcsábítanád tőle az egyetlen nőt, akit szeretni tudtál valaha?” — Megéreztem a gondolatmenet ellentmondásosságát, ezért inkább betértem a Ligetbe, és vettem egy üveg vermutot. (És, persze, ittam is: csak egy fél konyakot, meg még egyet, meg egy duplát, hogy elvegye az alkoholszagot.)

Margit sietve nyitott ajtót, s körülnézett, mielőtt beengedett volna az előszobába. Felakasztottam a kabátomat, s a tükörbe nézve megnyugodtam: kissé már elhasználódott farmeröltönyöm a nyugati eleganciát fogja képviselni a kisvárosi diáklány szemében. Margit bevezetett a nappaliba, ahol a virágmintás kárpitú csőbútor ismerős képe fogadott (ugyanilyen vagy ehhez hasonló állt nálunk is a nagyszobában), leültem az egyik kényelmetlen fotelba, és a fekete üveglapos asztalkára tettem a vermutot. Margit megszeppent:

— Én nem kérek. De hozok magának egy poharat.

— Kettőt — parancsoltam.

— Főzzek kávé? — kérdezte Margit még ijedtebben, s végre feltámadt a szégyenérzetem. „Milyen szemét vagyok, milyen aljas! Halálra rémítem ezt a tündért, aki be se engedett volna, ha... Az ékszerek! Legjobb lesz, ha máris átadom és elpucolok innen. Éjfél! Majd elüldögélek a Kulacsban vagy a Kispipában.”

— Ha nem terhelem vele — mondtam, és kinyitottam a diplomatatáskát. — De előbb hadd adjam át, amit az apja küldött.

Margit elpirult, a szeme megtelt fénnel, s ahogy előrehajolva a dobozért nyúlt, ujjaink egy másodpercre összeértek... „Úristen, milyen gyönyörű ez a gyereklány!”

— Mindjárt jövök — mondta Margit —, csak felteszem a kávé. — És az ékszeres dobozt a melléhez szorítva, kifutott a szobából. Kivettem a vitrines szekrényből két csiszolt üvegekelyhet, öntöttem a vermutból. A magamét rögtön felhajtottam, de utána is töltöttem, nehogy Margit észrevegye, hogy megelőztem. Az ablakhoz léptem: a napközben megolvadt tócsák már kezdtek hártásodni, az ereszkedő szürkületben élesen különvált a letaposott járdák sötét lucska és a bokrokon, pázsiton még érintetlen, bár koromszemcsés hó fehérsége, a lemenő nap fényében aranyosan csillogtak az ereszcatornán csimpaszkodó cseppek: üvegyöngyösor egy cselédlány golyvás nyakán, s a kéményekből felszálló füstöt karcsú lábakon redőződő, folyton igazgatott s újra és újra lecsúszó harisnyákká rajzolta át feltűzelt képzeletem; álltam csak és bámultam, ellágyulva és szorongással teli, s észre se vettem, hogy Margit bejött a szobába, csak erőltetett könnyedséggel csengő hangja térített vissza a kis lakás meghitt banalitásába.

— Hány cukorral tetszik?

Megfordultam. Margit az üvegasztalkán rendezgette a kávéscsészéket, s ahogy fölegyenesedett, megpillantottam rajta a nyakláncot, a mellű ezüstpillangóját és a minden mozdulatára megrezzenő fülönfüggőket, melyek egy hercegkisasszony előkelőségét kölcsönözték finom vonásainak. Durva szövésű, vastag szoknyája, egyszerű, magas nyakú pulóvere, melyből alig domborodtak ki apró keblei, az ékszerektől átszellemítve olyan kifinomulttá és titokzatossá varázsolták a süldőlánya fejletlen alakját, hogy megtántorodtam, és torokszorító vágy ébredt

bennem, hogy megsimogassam, csak megsimogassam azokat a megindító halmocskákat, ajkammal megérintsem a fülönfüggők gyémánthidegét... „Te vén kecske, te romlott barom!” — mondtam magamban, és megindultam feléje. Letérdeltem előtte, átfogtam a derekát, arcomat a gyapjúszoknya szűrős melegébe tettem, és lázasan suttoztam: — Gyönyörű vagy, a legszebb, legtisztább, legcsodálatosabb teremtés a világon. Nincs a földnek olyan tája, Grönlandtól az Antarktiszig, amit be ne jártam volna, de hozzád mérhetőt nem láttam sehol. Imádlak attól a pillanattól fogva, hogy megláttalak a gimnázium előtt, kamaszkori álmaim keltek új életre benned, édes, egyetlen, káprázatos, csodálatos Margitom, te tünemény, te... — megakadtam, s ezzel lélegzethez juttattam a lányt. Jobbnak láttam felpattanni és gyorsan visszaülni az asztalhoz, még mielőtt ellenkezni kezdene.

— Köszönöm a kávé — mondtam. — Két cukrot legyen szíves!

Margit remegő ujjakkal vett ki két kockacukrot a cukortartóból, és olyan ügyetlenül pottyantotta a csészembe, hogy a kávé kilötyt a terítőre. Ettől még jobban megzavarodott.

Megittam a kávé, és hátradőltem a karosszékben. Éreztem, hogy bocsánatkéréssel mindent elrontanék, támadnom kell, csak most megfontoltabban. Hallgattam hát hosszú percekig, miközben Margit lesütött szemmel ült velem szemben, ölében összekulcsolt keze megmegrándult az idegességtől. Ki kellett várnom, amíg megszólal.

— Az apám... az apukámmal hol ismerkedett meg? — kérdezte végül elcsukló hangon.

„Valóban, hol is...?” — villant meg bennem. — „Mese nincs, itt rögtönözni kell” — és ezt mondtam:

— Bostonban. — (A levél kelezésében ez a városnév szerepelt.) — De nem voltunk közeli ismerősök, csak mint a kinti magyarok általában. („Így legalább nem kell intimitásokat költenem róla.”)

— De azért megismerte valamennyire? — kérdezte a lány reménykedve. Megesett rajta a szívem:

— Valamennyire igen. („Halljuk, mit kell hazudnom!”) Mire kíváncsi?

— Én csak azt szeretném tudni, hogy ki volt ő... akkor?

— Mikor?

— Akkor... ötvenhatban. — Nem tudta, forradalmat mondjon-e vagy ellenforradalmat, az egyik szóra nem állt rá a szája, a másikkal nem akart megsérteni.

— Nem sokat tudok róla. Én nem vettem részt a harcokban.

— Mégis... legalább azt mondja meg, hogy maga szerint hős volt az apám vagy gyilkos? — Majdnem elsírta magát.

„Most aztán jól feladtad a leckét!” — gondoltam. — „Mit mondjak erre? Valószínűleg szerencsétlen baleset volt az apád, hacsak nem lelte kedvét a lövöldözésben. Mit tudhatok én erről?”

— Nézze, kedves... kedves Margit! Az édesapja elolvastatta velem a levelét, s ha jól emlékszem, abban ő maga is azt kéri, hogy ne sokat tépelődjön ezen, nehogy megzavarja a szép kis fejében azokat a világnézeti és viselkedési normákat, melyekhez tartania kell magát, ha nem akar az élet országútján az árokpartra szorulni. Én nem tudom, mit tett az édesapja azokban a zavaros napokban, egy biztos — amilyenek én őt megismertem —: nyereségvágy és vérszomj nem vezette. Megelégszik ennyivel?

— Igen — mondta Margit komolyan, és végre rám nézett. — És köszönöm.

— Nincs mit — mondtam kényszeredetten, és elszégyelltem magam: „Miket fecsegek én itt összevissza?!” Kínos csend ereszkedett közénk. Rajtam volt a sor.

— Én, ahogy mondtam, nem vettem részt semmiben, ezért is térhettem haza különösebb következmények nélkül. Igaz, két éve már azokat is kiengedték, akik csináltak valamit. Én is akkor határoztam el, hogy hazajövök.

— És nem bánta meg? — kérdezte Margit, végignézve farmeröltönyömön, melyet a helyi áruházban vásároltam másfél éve.

„Mebánjam?” — töprengtem. — „Talán jobb lesz, ha nem bánom meg.”

— Nem bántam meg — feleltem határozottan. — Tudja, kedves Margit, én igazából egy lány miatt mentem ki. „Ez az, ez biztosan hatni fog!” De ez magát nem érdekelheti.

— Dehogynem — tiltakozott Margit, fülig pirosan. — Nagyon is érdekel. — És még jobban elpirult, de annyira, hogy megint nem mert rám nézni. Gyönyörű volt és olyan kívánatos, hogy alig bírtam visszatartani magamat. Nagyon nyeltem:

— Megengedi, hogy igyam egy kortyot? Esetleg koccinthatnánk...

Margit bólintott, és a megtiszteltetéstől félig bénán felemelte a poharát. Megborzongott, amikor beleivott a vermutba, de aztán szinte kihívóan kiürítette a kelyhet.

— Elfelejtettünk koccintani — mondtam, és újra töltöttem. Margitnak nem volt más választása, koccintott, és a második poharat is kiitta. Nyeregben voltam, de ekkor már az én agyamra is (az övére bizonyosan) rózsaszín köd szállt.

— Az események idején („Milyen jól megválasztottam ezt a szót: események!”) húszéves voltam („Talán most sem látszom többnek huszonkilencnél...”), a második évfolyamot végeztem a budapesti... de ez nem lényeges, én már huszonötödikén hazautaztam abba a határmenti kisvárosba, ahol születtem és gimnáziumba jártam, s ahol akkor az a lány... Ilonának hívták, negyedikes volt... Nem folytatom, ma is nagyon fáj — szakítottam félbe magamat, mert nem is tudtam hirtelen, mivel folytassam.

Margit csalódottan látszott. „Hogy hat a kis libára a romantika!” — gondoltam, és a felgyülemlett epe gátlástalan hazudozóvá tett.

— Az egész város kivonult a negyvennyolcas emlékműhöz. Ő állt legelől. Kilépett a tömegből, felállt az emlékmű talapzatára, és szavalni kezdett:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar...

Ő szavalt, ő, aki azelőtt annyiszor hallhatott engem az iskolai ünnepélyeken, én voltam a gimnázium legjobb versmondója — mit a gimnáziumé? minden szavalóversenyt megnyertem! —, de mindhiába, nem hatott rá a hírnevem; egyszer leszólitottam a folyosón, és szerelmet vallottam neki, de ő csak mosolygott, és a füzetet... — Megrémültem: ha így folytatom, ráismer az én egykori próbálkozásaimra, s bár én most nem az az én vagyok... jó lesz vigyázni!

— És? — kérdezte Margit.

— És abban a pillanatban tankok fordultak be a sarkon, és tüzet nyitottak...

— Tankok, miféle tankok? — csodálkozott Margit.

— Azt akkor nem lehetett megállapítani — folytattam, visszanyerve a hidegvéremet. — Tény, hogy lövöldözés kezdődött, vissza is tüzeltek valahonnan... Én már az első lövésekre elfutottam, bemenekültem egy kapualjba, de azt még láttam, hogy Ilona véresen leomlik a koszorúk mellé, és egy gyertya lángja belekap hosszú, szőke hajába... („Jézusom, de aljas vagyok!”)

— Elégett? — kérdezte Margit, és csak úgy patakozott a könnyei.

— Nem tudom — válaszoltam. — Gyáva voltam, igen, a leggyávább, legnyomorultabb alak a világon. Elfutottam, és másnap reggel már egy osztrák falu kocsmájában zokogtam a söröm mellett... („Most már elég a giccsből, te szarzsák!” — próbáltam észretéríteni magamat.)

— És milyen volt ő? — kérdezte Margit erőtlenül s szemlátomást lenyűgözve. És ekkor én, a poklok legmélyebb bugyrának legbűnösebb, legalávalóbb, poklok poklánál is mélyebb kárhozatot érdemlő elkárhozottja, felálltam és odaléptem hozzá:

— Hogy milyen volt? Éppen olyan, mint te. Talán csak a haja volt valamivel világosabb. De ugyanez a tisztaság, ugyanez az angyali ártatlanság sugárzott róla; igen, most már értem, miért vezérelt engem a sors ebbe az isten háta mögötti sárfészekbe: azért, hogy fölleljem bened az én Ilonámat; ezért kellett hát visszatérnem a világ másik végéről, ahol annyi dollárt ke-

restem, amiből egész lakónegyedeket lehetne megvásárolni ebben a porban és sárban fetregő, a reménytelenség macskaköveivel kirakott kisvárosban. Ó, Margit, szerelmem, köszönöm, hogy megtaláltalak... — És ismét térdre hulltam előtte, és újra kezdtem azt az undorító komédiát, amelybe egyszer már belesültem, de most — kellő előkészítés után — teljes sikert arattam vele.

Egy tizenöt éves gyereklány megrontójaként keltem fel a rekamiéről. Mefisztó terve sikerült, ha ugyan ez volt a célja...

— Milyen furcsa órád van! — mondta később Margit. — Nagyon értékes lehet. Amerikából hoztad?

— Igen — hazudtam, de nem árulhattam el, hogy az ilyen csodaórák filléres holmik lesznek tizenhat év múlva.

Margit sokáig némán feküdt mellettem, majd hirtelen felült.

— Rájöttem, miért voltál ismerős az első perctől fogva. Arra a fiúra hasonlítasz, aki tegnap a nagyszünetben odajött hozzám. Adott egy füzetet, és azt mondta, hogy szerelmes belém, és abban a füzetben mindent megmagyaráz.

— Elolvastad? — kérdeztem szorongva.

— Még nem — mondta Margit, és hozzám simult. — És most már nem is érdekel, egy csöppet sem. Baj talán?

— Dehogy — mondtam szomorúan. — Hol van az a füzet?

— A másik szobában, az íróasztalomon — felelte Margit csodálkozva.

— Aludjunk egy kicsit, jó? — mondtam.

— Jó — súgta Margit. Tizenegy óra múlt. Nemsokára indulnom kell. Amikor Margit elaludt, óvatosan felkeltem, átmentem a másik szobába. Az íróasztalon ott hevert az ismerős, kék fedelű füzet. Beleolvastam:

Te nem ismeresz engem, de én minden lényegeset tudok rólad. Mi ketten azért születtünk, hogy megtaláljuk egymást. A mi szerelmünk az idők méhében ringatózott évezredekig, és nem lehet véletlen, hogy éppen ebben a boldog korban fog beteljesedni...

Te, a természeti lény, csordultig meg vagy töltve a világgal, s ezért nem lehetsz öntudatra: csak az én szenvedő, mert a Nagy Egészből kizárt tudatosságomban...

Hátralapoztam a versekhez:

Két faj lel társára mibennünk. A szelíd éjben
hogyan zokogott! egymást megtölteni vágyva sokáig...
Természettel szöve kötést, mosolyogva az egyik
bólintott, s nem fejtve, de érzőn élt a világban...
S hogy gyötrődik amaz! törvényt kell tenni magáért,
meghasonult testéből az érzelmek ha kitörnek,
dönteni nem tudják a nagy természeti törvényt...

És:

Jól tudom én, félnék érinteni őt a nem értők,
önző lényeket nyíltsága zavarba szorítná,
s elfutnának e gyengék: látták, észre se véve,
szőrrel nőtt szemükön vérben fuldoklik az érzék,
s nem nemesítik: elég a gyönyör, nem szítja csodálat,
sejtve se: érzékek tavaszát töri friss örömökbe,
mert a haláltalanul szeretők mindegyre csodálnak,
és aki értő s így szenvedve szeret, viszonzozzák,
mert érzik, ki magányos mindentől, csak az adja
vissza az öntudatot a természetbe elosztott
s mégis hiánytól féltő, fölmutatott sziveiknek.

Elszorult a szívem. Becsuktam a füzetet, és az órára néztem. Indulnom kell. Felöltöztem. Margit békésen aludt. Hogyan vehetném rá, hogy mégiscsak szóba álljon azzal a pattanásos képű, gátlásos kamasszal — velem? Sehog, de már nem is lenne értelme. Kárhozottan éltem harminchárom éves koromig, és akkor — megkapva az egyetlen lehetőséget, amely megváltoztathatta volna az életemet — visszamenőleg is igazoltam a kárhozatomat. De Mefisztó diadala sem teljesedett be — ez volna az a perc, amelyhez esengve szólnék...?

Az ajtó felől kaparásztást hallottam. Kinyitottam: az uszkár ült a küszöbön.

— Megyek már — mondtam neki. Még megigazítottam Margiton a takarót, egy pillantást vettem a padlón heverő ékszerekre — reggelre elolvadnak, és csak egy kénbűzös tócsa marad utánuk a szőnyegen, mintha az uszkár rondított volna oda —, és kiléptem az ajtón.

6.

Megint a vasútállomáson ébredtem, de a freskók már eltűntek. Márta hajolt fölém.

— Már mindenütt kerestelek. A főnök azt mondta, hogy kirúg, ha még egyszer hiányzol. Rájöttek a táppénzcsalásra.

— Mondd csak, Márta, ismersz te egy Koleszár Béla nevű órást?

— Persze, hogy ismerek, azaz ismertem — mondta Márta megrökönyödve. — De már egy éve meghalt. Te nem tudtad?

— De igen — válaszoltam, és felnéztem Márta fáradt arcára. „Milyen megindítóan kezd öregedni minden harmincon túli nő!” — gondoltam.

— Menjünk! — nőgatott Márta félénken. — Hazakísérlek.

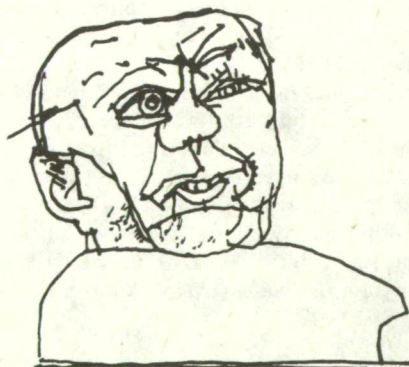
— Jó, menjünk! Nálam maradsz éjszakára?

— Éjszakára? — csodálkozott Márta. — Hiszen reggel van. Főzök majd egy erős kávé, és szépen bemegyünk dolgozni. A főnök megmondta, ez az utolsó dobásod. Láttak éjszaka részegen kódorogni.

— Jó — mondtam. — *Az Örök Asszonyi emel magához.* — És Márta karjába kapaszkodva feltápáskodtam a padról.

(Megjegyzés: Goethe Faustjának részleteit Sárközi György és Kálnoky László fordította.)

TARDI SÁNDOR RAJZA

Esőrácsok

(REGÉNYRÉSZLET)

Esik, mintha dézsáit billentené az ég, ömlik az eső; éles suhintása rácsot feszít a vonat ablakaira, a tanító kisasszony kabátban is fázósan ül az ülésen, némán nézi a minden minutában más alakzatú, sűrű rácsozatot, nézi, pillantása hasztalan próbál kijutni a rácsozat rései közt, az állomás zsúfolt homály, lámpái összemosott homályfoltok, rálehel az ablakra, könyökével letörli; a rács nem mozdul (Esőrács, esőrács mögött ülök, esőrácsok mögött ülünk, egybefolyik előttem minden, az ablak az éjszakával, az éjszaka az állomással, az állomás a dombbal, az éjszaka a nappalal, már azt se tudjuk, melyik melyik, az emberek bolydulón, éjjelüket a nappalba öltik, hetek óta tart a megállás nélküli öltögetés, mit segíthetnek, miben segídkezhetnek, „Tanító kisasszony, maradt-e még valami?”, „A legszükségesebbeket már összekészítettem”, „S ez a szekrényke?”, „Hova gondolsz Árpád, annyi mindent úgyse engednek kivinni”, „Kik?”, „A román vámosok”, „Bízsa csak rám, majd én megnyomom a markukat”, megnyomta-e vagy sem, nem tudom, a szekrényke itt van, velem van, benne a könyvek, féltett könyveim, amit haza tudtam lopni az iskolából: megmentettem az égetéstől, „Ezek itt milyen könyvek?”, „Milyen könyvek lennének, felügyelő úr?”, „Uszítók!”, „Ártatlan mind, a leg-többje mese, a többi útirajz, szépirodalom, Jókai, Mikszáth, Arany János...”, „Tűzbe velük!”, „Tűzbe?”, „Három napot adok rá, különben...”, felügyelő az ilyen?, ember az ilyen?, képes lett volna kitenni az állásomból, legalább többet tudtam volna románul, hogy megértessem vele ezt a képtelenséget, nem sikerült megértetnem, akkor, huszonkettőben, nyolcvan román szót ha gagyogtam, akkor, huszonkettőben álomban se hittem, hogy a könyvégetés után szigorúbb parancsolat is érkezik; beszédünk tiltása, hogy tanfolyamra kell menjek, lasiba, románt tanulni, történelemből s földrajzból különbözőzeti vizsgára küldenek, álomban se hittem volna, mi vesződésembe tellett, míg megtanultam románul úgy, ahogy megtanultam, s mit vesződtem a gyerekekkel, számtant románul, addig mutogattam, míg el nem erőtlenedett a karom, erőtlen erővel néztem az értelmesen értetlenkedő arcokat, szemeket, látszott rajtuk: magyarul értenék, de a magyar kellett a magyarra, a heti kétórás, végül csak a „köztünk szabadott” magyarra...), a rács nem mozdul, hátát az üléstámlának feszíti, szembe vele, féloldalasan az ura szunyókál, kezében könyv, a gyér világítás mellett beleunt az olvasásba, a kimerültség is húzza, napok, hetek óta nincs nyugta, vigyázták a román csendőrök, a hatalom ura nem hagyta békén, kivel, kikkel beszél, elhagyja-e a falut, mióta a hazatelepítési bizottsággal Bukarestben járt, engedély nélkül nem hagyhatta el Andrásfalvát, ha csődület támadt, egészen biztos, hogy ő bújtotta fel az embereket, még a templomban is lesték, hogy beszél, mit mond a hívőknek, mellette Vántsa tanító szuszog egyenletesen, már túl van az első alváson, az imént ébredt, de szemét csukva tartja, engedi, hogy benépesüljön a szemhéj mögötti táj, cserjés, mint éppen keresztül nyargal közben a medve, nyomában kopók, elkezdődik a kísérődsi-kergetődsi, a medve hirtelen megfordul, a kopók szerterebbenek, a medve felforrtan, meghanyigálja a kutyákat, azok meg kitérő ugrásokkal ugatnak, szinte hallja az ugatást, már-már nyúl a puskáért, térdéről leveri a lerongyolódott vadászkönyvet,

* Tamás Menyhért regényének cselekménye 1941. június 17-e éjszakáján játszódik. A Bukovinát odahagyó székelyek kálváriájának egyik stációját örökíti meg. Az író (az áttelepülésnek gyermekként részese) meggyőző erővel ábrázolja a legszorongatóbb órák légkörét. (A szerk.)

Bocsásson meg, hajol le a szerzetcsúszó könyvlapokért, Nincs miért, mondja meglepetten a tanító kisasszony, elszokott a finom hangtól, Vántsza Alajost gubbasztó kedvű, hamar indulatú emberként ismerte meg, később se módosult benne az első megmutatkozás, Hadik nem esett messze Andrásfalvától, mégis ritkán találkoztak, ritkán s akkor is futólag, Vántsza tanító ügyetlenül keresztbe rakja a lábát, a mozdulattól még erősebben szuszog, Jobban tettem volna, ha Magyarországon maradok, mondja fujtatva, a tanító kisasszonynak sem sok kedve van a társalgáshoz, lopva rápillant (Félig lehunytt szem, célzás előtti szem, mintha a felröppenő madarat követné...), És miért nem maradt?, szakítja félbe gondolatait, Vántsza, mint aki hosszú történetbe fog, nehezkésen hátradől, Mert az apám nem engedte, én ott akartam, szívem szerint ott akartam maradni, már a helyem is megvolt, Baján az adóhivatalban, Magyarországon egészen más az élet s én ezt a mást szoktam meg, mit tegyek, ha egyszer abba nőttem bele, hatesztendősen kerültem Budapestre, az Istenhegyi útra, az iskolatestvérekhez, először azt hittem, szökés lesz belőle, nehezen viseltem azt a zárt életet; a papi tanítórendet, a papi ruhát viselő, de fel nem szentelt papokat, szigorúak, hű de szigorúak voltak, a reggelt a kápolnában kezdtük, aztán egész nap tanulás, Szegeden se volt másként a piaristáknál, a konviktusban, a pécsi cisztereknek valamivel könnyült diákságom, innen egy esztendő után továbbvitte a Szent László Társulat, tovább Bajára, a tanítóképzőbe, Pécs, de rövid volt az az egy esztendő, de rövid az a nyár, amit Szegedi György erdőmérnöknel töltöttem, felvitt magával a Fruska Gorára, tanított vadászni, lestük a vaddisznókat, az őzeket, mozdulatlan lesben figyeltük a vadak mozgását, akkor kezdett bizseregni bennem a vadászati inger, ez a nekem való élet, töltött el az izgalom, nem a tanítás, nem is bántam, hogy nem utazhatok haza, Bukovina akkor hadszíntér volt, e nélkül a nyár nélkül talán sose ismerem meg ezt a szívet dobogtató s mégis férfias örömet, az egyedüli örömet, ami értelmet adott, adhatott az életemnek, mondja a szuszogás sodrásával, a tanító kisasszony összerázkódik, gyermekkorától irtózott a magáért való beszédétől, hallgat, sokáig nem szól, szerencséjére gyér a világítás, nem látszik rajta az iszonyat. (Inkább a csönd, az üres csönd, jön, velünk tart, de semmit sem érez az út fájdalomából, a földcsere lüktetéséből, semmit se érez), Férfias öröm, egyedüli öröm, ismétli, foszlányos figyelve ennyit őrzött meg a sodró szuszogásból. S az iskola?, billenti fejét az ablak hűvösének, Vántsza megütközik a kérdésen: Az iskola?, sosem volt fontos ennek a népnek, csak a gazdaság, a gyereket is minél hamarabb befogni, feleli, a tanító kisasszony döbbsen ül, arcizmai megfeszülnek, hirtelen azt sem tudja, mint mondjon, Annál fontosabb nekünk, mondja kihívóan, Nekünk?, nyitja fel pihentető szemhunyasát a tanító, Nem is a dászkaloknak, ezeket a kántortanítókat rosszkedvében teremthette az Isten, minden szavukkal csepülték a magyart, a végén már nem is bántam, hogy a gyerekek hazaszökdöstek az iskolából, mondja haragosan a tanító kisasszony, Vántsza tanító hosszasan ásít, nehezen, igen nehezen telik az idő, fújja ásítása után, a tanító kisasszony csüggedt pillantással méri végig a fújtató hústömeget (Innen s mégis más világból való, a mihaszna világból, kinek a szavába kapaszkodhattak volna a gyerekek?, az övébe?, a románságától vak dászkaléba?, vagy az otthoni, mezős parancsolatokba?, „Sebő, tegnap miért hiányoztál?”, „Szántani voltam”, „Ma miért késtél?”, „Ma is szántottam”, „S a testvéred?”, „Folytatja a szántást”, „Tudod-e, mára mi van feladva?”, „Nem tudom”, „Szántani kellett”, „Nem tudom”, „Balázs Anti?”, „Szólgálni ment”, „Salamon Pisti?”, „Ő is”, minden napra jutott valami, mégse tudtam haragudni rájuk, sajgott, kimondhatatlanul sajgott a szívem, ma se csillapul sajgása, hányszor, de hányszor jut eszembe a szinte gyerekefejvel például választott TANÍTÓ Apácza János, minden sora megkapott, vitt, sodort magával, csüggesztett és emelt, csüggesztett, ha az iskolák becsülésére, nyomorúságos megvetésére ébresztett, emelt: De boldog Isten! sóhajtottam vele együtt, csodáltam én is milyen dolog az írás és az olvasás, Milyen csodálatos, hogy ezeknek a vonalacskáknak különböző alakjai majd a gyönyörnek, majd a fájdalomnak, majd a szeretetnek, majd a gyűlöletnek, majd a békének, majd a háborúnak, majd a csendnek, majd a viharnek képzeteit és fogalmait keltik fel lelkünkben, de boldog Isten!, még mi mindent kelthetnek ezek a vonalacsák, gyakorta elegendő volt a betű indítása, kíváncsi szempárok lesték, hogy mivé kereke-

dik, szemük homályúzóan csillogott, láttam rajtuk, messzebbre készül a tekintetük, az ablakon túlra, a fákon, a fák magasán is túlra, meddig látnak el a dombok, a fenyők, mitől változik el az ég arca, miféle titkok lehet a hunyorgó csillagoknak, mitől van az, hogy egyszer magasabban állnak, máskor szinte leköltöznek a földre, az égi csillagok után a föld csillagait is megcsodálták, Attilát, Csabát, Árpádot, Attilát elkísérték győzelmeibe, elsírták korai hullását, bánkódtak harctalan halálán; Hajh! ki mondja ez halálnak, Az orozva járó álmot! Halál, halál, csendes halál, Nem vagy te igazi halál! Rajtad bosszút nem állhatunk, Beléd kardot nem márthatunk!, Halál, halál, csendes halál, Nem vagy te igazi halál!, gyászolta szívük, gyászolta énekük, könnyeiket Csaba vesztésén se tudták visszafogni, miért engedte az Isten, hogy a német vérű testvér, Aladár győzzön s szétszóródjon Csaba serege... /, Hol vagyunk?, riad fel Balázs Géza, Még mindig Kosnán, nyugtatja meg az urát a tanító kisasszony, Kosnán?, méregeti a pap az ablakot, Rossz álmod lehetett, mondja a tanító kisasszony, Nem, nem álmodtam, de mintha állomásokat cserélt volna a szemem, akármelyik oldalra néztem, integető kezeket láttam, törli meg a pap a homlokát, Akkor mégiscsak álmodtál, mondja erősítő pillantással a felesége, a pap föláll, résnyre lehúzza az ablakot, mélyeket lélegzik, a levegő jóleső frissességgel járja át mellkasát, Igazad van, álmodtam, készülődésünk óta ez volt az első álom, simogatja meg a pap az asszony arcát, Kergetésem esztendőnk volt, mindnél kergetésebb, sóhajtja a tanító kisasszony, És tiltásos, ül vissza a helyére a pap, Már a múlt nyár meggett szigorítással, szigorított a hivatal, a csendőrcsapat, szigorodtak az újságok, a SZIGORÚAN TILOS rendelkezések, mögöttük a jó szándékú intelmek: MEGGONDOLATLAN BESZÉD SOK EMBERÉLETBE KERÜL, VIGYÁZZ, HOL ÉS MIT BESZÉLSZ, SOSE TUDOD, HOGY KI HALLGAT, A BESZÉD VETÉS; A HALLGATÁS ARATÁS, A TERMÉSZET, AMELY CSAK EGYETLEN BESZÉLŐ SZERVET ADOTT, AVÉGRE ADOTT A HALLÁSRA KETTŐT, HOGY MEGTANÍTSON: TÖBBET HALLGASSUNK, MINT BESZÉLJÜNK, hallgassunk, hallgassunk, hallgassunk, szaporodtak a némitó szavak, de hát mit kezdett volna velük, ki nem jár látásban?, s mit kezdtem volna velük én?, hagytam volna vetés nélkül a templomot, tovább üresedni a padokat?, keményül a pap hangja, a tanító kisasszony aggódalmasan nézi, nagyon is jól ismeri azt a remegéssé fokozódó hangsúlyt, egyik pillanatról a másikra elváltozik, roncsoló ingerlékenység keríti hatalmába, félelme dacosságra cserélődik, ami a szívében, a szájában, hallgatózson maga a román belügyminiszter, akkor sem hallgat, mert bár krisztusi igazság: Verd a pástort, szétszóródik a nyáj, akire emberlélek bízott, nem hallgathat, a tanító kisasszony együttérzően nyújtja a kezét, s mint annyiszor; küzdésében nincs egyedül, valamelyest megnyugszik, keze az ura kezébe kapaszkodik (Míg volt harangunk, félt a harangszótól, szólt reggel, szólt délben, szólt délután, kísérte a menkülő csoportokat, ötvenesével, százasával mentek, a határon túlig kísérte őket a fájdalmas kongatás, Géza csak ült, ült némán, minden kondulástól fehérebb lett az ökle, gyűrte, gyűrögette a keze ügyébe esett papírokat; beszédvázlatait, újságokat, elmúlt a harangszó, görcsös ujjai megnyíltak, a gyűrődésben Silviu Dragomir neve, „Minek őrzöd ezt az újságot?”, „Emléknek, meg emlékeztetőnek, ha jön a román csendőr őrmester odadugom az orra alá, hátha nem ismeri a kisebbségi miniszter májusi beszédét, szép beszéd, képviselőházi kongáshoz méltó: A kisebbségek mindig a legteljesebb szabadságnak örvendtek, na mit szólsz hozzá?, Várj, ez még csak a kezdete, tudnod kell, harmincnyolc óta milyen könnyítésben részesültünk, hogy a többségi lakossággal minél szorosabb kapcsolatba kerülhessünk, például beléphetünk a Nemzeti Újjászületés Frontjába, a pártban gyakorolhatjuk jogainkat, minden akadály nélkül elküldhetjük képviselőinket az ország törvényhozásába... érted?, ha belépsz a Frontba, a többi személy szerint is érint; lehetőséget kapunk, hogy gyakoroljuk a hitünket: új református püspökség és evangélikus szuperintendencia létesült, a református és unitárius lelkészek fizetését állami költségvetési formában, egyenlővé tették a katolikus lelkészek javadalmával, erre ugyan várhatok, akárcsak te az iskola segélyezésére, a tanulók a szabad iskolaválasztás jogára.” „Ennyi hazugságot”, „Ma ennyi, holnap a kétszerese”, szegény Géza mennyire törődött...), a pap almosolyodik, lélegzetvételén érződik, csökkent az izgalma, kezük után te-

kintetük is összekapaszkodik, Súlyos teher rakódott a válladra, mondja ellágyult hangon a tanító kisasszony, Magam vállaltam, tűnődik el a pap (Az első pillanattól kezdve tudtam, mit vállalok, s azt is, hogy a papokra mindenütt viszontagság vár, Erdélyben éppúgy, mint Bukovinában, a gyülekezet mindenütt gyülekezet, szolgálatuk az Isten szolgálata, a szülőföldem, Felvincz halálomig szülőföld marad, a helyváltztatás nem jelentett száműzetést, Felvincztől az ég éppen akkora távolságra van, mint Andrásfalvától, az andrásfalviakat Buccow zsoldosai zargatták világgá, Felvinczet Gráce osztrák százados gyűjtatta fel a felbőszített románokkal, tette lakatlan pusztasággá, a túlélők azóta is a megmaradás példái, ahol fa van, ott hamar hajlék is boltozódik, akarással, szorgalmas tevékenységgel, a leggyászosabb rom helye is virágossá tehető, az akaráshoz pedig lélek kell, a lélekhez lelki vigasz, erre várt az Andrásfalviak kérdő tekintete is, amikor közéjük érkeztem, „Hogy tetszik a templom, Tiszteletes uram?“, „Ugye, itt marad a tiszteletes úr?“, „Testvér papra várunk esztendők óta“, „Más pappal a zsoldár se zsoldár“, elegendő volt egyetlen bólintás, s már zengett hálaadásuk, Az úr énnékem őriző pásztorom, Azért semmiben meg nem fogyatkozom, Gyönyörű szép mezőn engemet éltet, És szép kies folyóvízre legeltet, Lelkemet megnyugtatja szent nevében, És vezérel engem igaz ösvényében, könnyeztem velük, könnyemben úszott az arcuk, a templom, a templom mögötti mező, valóban gyönyörű tájék volt, mennyire élteti őket, akkor még csak sejtettem, ruházatuk, elesettségük inkább vesződésükre vallott, ugyanezt éreztem, amikor megmutatták a házakat, ajtót nyitottak, homokfutóval végigvittek a Fűves úton, a Radóczi úton, a Róna utcán, körbehordoztak a mezőn, az Egreseken, a Feketelábon, a Hámorokon, a Lózásokon, tekintetem megfürdették Vikár Anti kútjában, a Sáros-patakban s a Szucsávában, minél többet fogott be a szemem, annál hátrébb került emlékeim közt Felvincz, a Maros, Létompataka, Felső-Újvár omladványaival, Maros, Újvár sűrű házaival, a 848-as napok, a leégetett új, református templom, iskola, a másodszori pusztulás...), Igen elgondolkoztál, hajol közelebb urához a tanító kisasszony, Van min, mondja a pap, Fogadni mernék, otthon, Vinczen jártál, mondja a tanító kisasszony, Most ott, az imént Andrásfalván, volt úgy, hogy a kettőben együtt, támasztja fejét a pap a kocsis oldalához, S most mind a kettőtől búcsúzunk, hunyja le a szemét a tanító kisasszony, s már nyitja is ki, nem akar magába zárkózni, nem akar a kalotaszegi tájon, Mákófalván, a szülői házban időzni, az utolsó találkozáskor is megpattant a szíve, Hogy, kitől kell már megint búcsúzkodni?, rázza meg a fejét Vántsa Alajos, Eddigi életünk-től, keményednek meg a pap vonásai, Vántsa tanító kényszeredetten mosolyog, zavartan igazít a szemüvegen, maga sem érti, hogy miért, ha pappal beszél elbátortalanodik, talán a piarista kollégium..., Búcsúzóan én is, mondja a tanító még mindig zavartan, zavarában a vadász-könyvébe menekül, a friss vaddisznócsapásokra, a makkoló falusi sertések közé lopakodó vadkan nyomába ered, izgalommal figyel a kocák és a vadkan sunnyogó nászát, a tanító kisasszony vékonyka füzetet s ceruzát készít maga elé, a pap megropogtatja ujjait, Fájó templomot cserélni s még nehezebb elszakadni gyülekezetétől, nem hinném, hogy együtt maradhatunk, mindahány szívéhez forrt, emelő volt látni, szavainak foganatja van, tőlem telhetően okosítottam őket, valahol én is okosodtam tőlük, érdemes figyelni öröklött okosságukra, természet-tanítású értelműkre, hallgattak rám, s mégsem merném bizonyosan állítani, hogy meggyökeresedett bennük az ige, valahol mindig az volt az érzésem: Isten-keresésükben segítségre szorulnak, de mintha más Istent keresnének, emlékeztük más, régebbi Istent őriz, legnagyobb inségükben teljes reménységgel ehhez a régi Istenhez fohászkodtak, meglehet, azért formálódtak cserzetté, hogyha már a régitől sem várhatnak oltalmat, önmagukban keressék a boldogulás útját, erősek legyenek a maguk őrzésére, mondja a pap, a tanító kisasszony templomi csüggéssel hallgatja az urát, a tanító otthagyja a friss vaddisznócsapást, Egyszóval pogányok, kurtítja le Vántsa a pap gondolatait, Kezdetében nekem is az volt az érzésem, csak később fejtettem meg; szeretnek szabad ésszel élni, kicsit pogányos gondolkodással, de sosem pogányul, s ha hajdan volt külön Istenük, akkor azt keresik, mondja a pap, egymásra néznek, Ki gondolta volna, mondja szárazon a tanító, a pap szomorúan elmosolyodik, Szokásaikra se ügyelt oda a tanító úr?, Vántsa kivár, Nem különösebben, mondja kissé kényszeredetten, Saj-

nálhatja, Vántsá tanító, mint aki nem tud mit kezdeni a lábával, megint keresztbe rakja, hátrább, a csomagtartó árnyékába húzódik, árnyékban mindig biztonságban érezte magát, titkos öröm fogta el, ha a zöldellő levelek sűrűjében megbújhatott, a rejtekes ágak felvillanyozták, Megmondom őszintén, közelebből sosem érdekelt a megrekedtségük, azt se mondhatnám, hogy közömbös vagyok irányukban, egyszerűen hiábavalónak érzek minden erőfeszítést, mit kezdjek ott, ahol, fejlődjön a világ bármekkora, még abban a hitben élnék, hogy a Földet négy angyal tartja a vállán, négy cethalképű angyal, s amikor vállat cserélnék megmozdul a Föld; az angyalok fáradtsága okozza a földrengést, a forgószélben boszorkányt látnak, guruzmás asszonyhoz járnak, ha kicsit tojik a tyúk, az már nem is valódi tojás, hanem ördögtojás, s ki tudja még, mit nem lefetyelnek össze, mondta heveskedő hangon, a pap békésen hallgatja, majd előredől, Tréfál a tanító úr, mondja, Komolyan mondom, a legkomolyabban, lazít a tanító nyakkendőjén, a pap elhúzza a száját („Az őseink, a nagyapáink s még előtte élők még úgy hitték, hogy a Föld a tengervízben úszik, a víz alatt cethalak tartják, s ha valamelyik elfárad, elhagyja a helyét, azon a helyen megbillen a Föld, hasadékok keletkeznek, házak omlanak össze, meg azt is képzelték, hogy az égbolt sátorhoz hasonlatos, hatalmas formájával beborít mindent, a Földet, a tengereket, a tengerből kel fel a Nap, s este oda is tér vissza, a Hold ágya ugyancsak a sokasult víz, az égbolt fölött helyezkedik el a mennyország, a Föld alatt pedig a pokol.”), „S kend is úgy hiszi, Ambrus bá’?”, „Együgyű lennék, ha így hinném, a háború alatt s utána is sok helyütt jártam, sokfélét tapasztaltam, Pesten még a csillaglesőbe is eljártam, annyi szent, más a világ fekvése, mint ahogy azt régebben hitték, a Föld, a Nap, a Hold, a csillagok megszabott úton járnak, hogy kinek vagy minek a törvénye szerint, annak csak az Isten a megmondhatója...”), Amiről a tanító úr beszél, a népi hitvilág; képzelet foszlányai, maradékuk nem a mostani állapotokra utal, régi gondolatvilágukat vetíti vissza, régi, már csak sejtelmekben őrzött vallásokra utal, a kutatók; a vizsgálódók számára minden megnyilatkozásuk hasznos és érdekes, mondja változatlan higgadtsággal, Vántsá tanító türelmetlen mozdulatot tesz, A kutatóknak, a vizsgálódóknak, de nem nekem..., a tanító kisasszony erőltetett érdeklődéssel figyel az élénkülő összecsapást, a pap kérlelhetetlen szigorral nézi a tanítót, Nyilván azért tért vissza a szülőföldjére, hogy szerzett tudását megossza, mondja szádkésán, a tanító görcsösen megvonaglik, Úgy ahogy mondja, tanítónak tértem vissza s nem lidércüzőnek, fortyan fel, alig tudja fékezni magát, már-már szájszögletén a sértés: Tiszteletes úr mire ment a tudásával?, szavait azonban visszafogja az engedelmesség, kis ideig tétovázik, aztán megin a rejtekes ágak közé menekül, a papban pontosan rögzül a túrtörtető mozdulat, lelkiismeret-furdalással figyel a vadászkönyvbe temetkező arcot, esze ágában sem volt, hogy a tanító fejére olvasson, nem szól, engedí, hogy szomorú hallgatás férközzön közéjük (Vajon mit gondol most rólam..., pap létemre a homályt pártolom, hogy magyarázzam meg neki, ha megigazulásukban így segíthetek nekik a legtöbbet, engedve-terelve juthatok velük a legmesszebbre, felvett hitük csakis így válhat benső hitté...), a szomorú hallgatásból a tanító kisasszonynak is kijut, felnyitja a füzetke fedelét s róni kezdi a sorokat: „Amiánt, hogy nem sorját járja az eszem, most látom, mennyire az ő gondolkodásukkal gondolkozom, talán megbocsát az, akinek a kezébe kerül ez az írás, zaklatott lélek, zaklatott kéz írja, amilyen mérhetetlen bennem az öröm, éppen olyan mérhetetlen a fájdalom, párvál jár ez is, mint minden ebben a hajszolt világban, örvendésem és szomorúságom mértéke megegyezik az emberekével, akiknek...”, Mit írsz, Eszter?, kérdi a pap, a tanító kisasszony eltakarja a kusza sorokat, Naplót, feleli, Ilyenkor?, fut fel a pap szemöldöke, Most van írhatnékom, feleli a tanító kisasszony, Sok van-e belőle?, Most kezdtem, Aztán miről akarsz írni?, a tanító kisasszony vállat von, Mostanról, a készülődésről, azelőtről meg még azelőtről, mindendről, amit velük élttem, velük élek, a pap arcáról lefut a töprengés, A naplót előre haladva írják, nem hátra, mondja visszatartott nevetéssel, Akkor ez más napló lesz, mint a többi, Más hát, visszafelé történik, úgy ahogy mi történünk, Ne csinálj csúfot belőlem, mondja sértődötten a tanító kisasszony, Tréfának szántam, érinti meg a kezét a pap, Ez nem tréfa, húzza el a kezét a tanító kisasszony, Nem, persze, hogy nem tréfa, kedélyeskedik tovább a pap, a tanító kisasszony el-

fordítja a fejét, az ablak változatlanul patakzik, esik, vigasztalanul esik, éles suhintása rácsot feszít az ablaküvegre, pillantása hasztalan próbál kijutni a rácszat rései közt: (Tréfáltam, te, aki semmiben sem tréfálsz, miért éppen rám penderítet a siklatott szót?, rám lehet, de gyűjtéseimet nem hagyom, nem azért gyűjtöttem annyit, hogy mosolyod mihasznává tegye, gyűjtöttem mesét, regölést, ünnepkörhöz fűződő népszokásokat, babonás hiedelmeket és gyógyításokat, a betegségek elnevezését, a gyermekjátékokat, a halottas szokásokat; reformátust, katolikust egyformán, Illés Ambrus búcsúztatóját az utolsó strófáig összebörzadva másoltam; Mely gyász, szomorúság szállott le a tájra, amelyet a halál hozott be e házba, itt nyugszik egy atya, gyászos koporsóban, teteme itt fekszik, nem tér vissza soha. Testem betegsége, éltem ellenőre, a halál rém keze célt vett a szívemre, eltalált fegyvere, éles hegyes töre, életem ledöntve, koporsóba téve, Itt sem hagy pihenni, végképp el kell menni, nem akarja tudni, kiktől kell elválni, csak hogy meg kell halni, föld alá szállani, jaj az én szívemnek, árvákat kell hagyni, ó, te mérges halál, ha már meggyilkoltál, annyi árva szívet gyászba borítottál, cserébe helyettem, látod, hogy mit adtál, nagy árva családom, hányszor rám borultál, Esperes jó atyám, hívek jó vezére, sok ezer léleknek vagy őrizője, segéljen az Isten hatalmas ereje, soká éljen itt még, hitünk hirdetője, Édes feleségem, Mária, a te neved, elhagy a te férjed, azért el ne feledd, jaj, érezni foglak, keserves a könnyed, csak meg ne szakadjon fájdalomdba szíved, Reád hagyom azt a négy árva kis szívet, édig érő bánat, fájdalmas keservet, akik nézni fognak, hogy a föld eltemet, akiket a szívem, végtelenül szeret, Még egyszer meghalok, értetek árváim, családomban kinyílt, nemes szép rózsáim, elhervadtok értem, szép virágszálaim, tireátok adom szerelmes csókjaim, Szívemtől elszakadt drága szép gyermekim, Apolló és Erzsí, kedves férjetekekkel, ne sírjatok rajtam a bús szívetekkel, az Isten áldjon meg szép kis gyermeketekkel, Drága kis árváim Trézsi, Ferenc, Szabin és a kis Sebestyén, szomorú megzatim, jaj, szegény árváim, testem koporsója, azt is a föld mindjárt tőlük eltakarja, Hitvesem testvéri, Emen és Lőrinc, akik jók voltak, Brigitta és Gergely: Antal, Menyhért, a jó hitvesekkel, érjen nagy boldogság szép s jó gyermeketekkel, Első feleségem, jó testvére István, aki halálomról talán nem is hallván, Brigitta és Ambrus, jó családokkal, az Isten áldjon meg minden javaival, Végső búcsút mondok, tisztelt komáimnak, búcsúcsókot adok komaasszonyimnak, békekességben élő, jó szomszédaimnak, áldást adjon Isten, jó rokonságimnak, utolsó szavamat emelem hozzátok, Hadikfalva község, képviselő társak, bocsánatot kérek, ha miben vétettem, az Isten áldjon meg, ki-kit egyen egyen, Végtiszteletemre akik megjelentek, bús harang szavára összesereglettek, megásott síromhoz fájón kísértetek, ezen s másvilágon, boldogok legyetek...), Nézz csak rám, Eszter, mondja szelíd hangon a pap, a tanító kisasszony elsirja magát, Megbántódtál?, érinti meg a pap az asszony karját, Nem, rázza a fejét a tanító kisasszony, Sírás, Sírok, Mi jutott eszedbe?, Illés Ambrus temetése, Illés Ambrus?, Hadiki előljáró volt, Katolikus!, Hát aztán?, református búcsúztatót már gyűjtöttem, a katolikuson volt a sor, mondja könnybe lábadt szemmel a tanító kisasszony, És még mit gyűjtöttél?, kérdi fürkészőn a pap, Mindent, Mi mindent?, Mondókákat, lakodalmas szokásokat, És mikor gyűjtötted?, A szombatvasárnapi foglalkozásokon, az újságolvasás szüneteiben, egy-két történetke mindig közbe-közbe szövődött, nálad nem?, kérdi a tanító kisasszony, a pap megbillenti a fejét, Én megállítás nélkül olvastam, az egyiket az Ellenzék érdekelte, a másikat a Barázda, a harmadikat a Pásztortűz, olyan is volt, aki a Cimborá meséit várta a legjobban, lágyul meseivé a pap hangja, Nincs olyan ember, aki Benedek Eleket ne szeretné, hagyja helyben a tanító kisasszony, Vántsá tanító nagyokat pislog, hallani többször is hallott az Andrásfalvi új iskola szombatvasárnapi eleveségéről, a felolvasásokról, a tánc- és színdarabtanulásról, az éneklő délutánokról, de sietett minél gyorsabban elfelejteni, Igaz, hogy a Tiszteletes úr is tanítóként kezdte?, hagyja félbe az olvasást, Igaz, mondja kurtán a pap, Végül is... Hogy lettem pap?, fejezi be a pap a várt kérdést, Úgy, hogy pap akartam lenni, folytatja nyomban a válaszáddal (Végül is..., miért kérdezi meg tőlem mindenki?, holott már a szászvárosi Kun-kollégiumban erről álmodtam, Nagyenyedre is jó szívvel mentem, Dévára, a tanítóképzőbe már fogyatkozó reménnyel, kétesztendei tanítóskodás után, Nagy Károly püspök segedelmével, mégis mellém

állt a szerencse, beiratkozhattam a kolozsvári teológiára, a másik, Makkai püspök jóakaratóból pedig nyakamba szakadt a regáti próba, Braila, Galac, magyar pap román szertartással, a temetéseken vittem elől a főtt búzát, vittem előrenyújtott karral, vittem a halott túlvilági eledelét, pap voltam; Isten s a lélek szolgája, vinnem kellett, a szokás mindenütt szokás, a szokásnak parancsolatja van, „Miért büntetnek téged?“, szánkoztak otthon maradt társaim, „Mert jól beszélek románul, ha ez bűnnek számít“, feleltem külön-külön nekik, szabadon hagyva előttük a pályát; legyenek esperesek, püspökök, s hogy én se maradjak jutalom nélkül, Tőkés Ernő bucaresti esperestől megkaptam Andrásfalvát...), Vántsza tanító mosolyt erőltet az arcára, Valami oka csak volt, akadozik a hangja, Volt, keveselltem a tanítószágot, a szószék magasabb az olajos dobogónál, nem csak a gyermeki gyülekezetet fogja be, mondja a pap, minutányi csend támad, Értem, válik jellegtelenné Vántsza mosolya, mint aki attól tart, hogy lemaradt a következő szarvashajtsárról, megint a könyv fölé hajol, már a harmadik lélegzete ritmust vált.

*

Fekete örvendést láttál-e?, pedig van, ha én most örvendének, fekete lenne, egészen fekete, őrizgeti Sebestyén Lajos Mózes Mihály hunyorgását, hiába próbál eltávolodni a komorló tekintettől, hiába tereli gondolatát, másra, minduntalan a fekete örvendést látja (Egyetlen éjszaka le tudta győzni, feje, mintha el akarná hagyni, lehorgadt, ilyen mélyen sose hordta, még akkor sem, amikor foglyul ejtették, irigyeltem, hogy a nevetés halálközelségben sem szakadt le róla, szándékosan, szándéktalan segített túlélni a lágeréletet, „Ha te nem lennél, Mihály...“, „De vagyok, mert apám is volt, anyám is, meg két nagyapám, két nagyanyám, meg négy ük-apám, négy ükanyám... s itt félbe is hagyom, mert ha tovább szaporítom, kiviláglik, hogy ezerre meg tízezerre rúg a rokonságom, székelyre és nem székelyre, németre és ruszinra, meglehet még oroszra is, s egyik se tud a másikáról, ebből a tudatlanságból kerekednek a háborúk, a drótkerítések”...., bárki bármivel hozakodott elő, szikrált az esze, s milyen jó, hogy szikrált: nem engedte, hogy elhatalmasodjon rajtunk a szomorúság, több esetben, pedig nem értették meg, még az öröket is felvidámította, elnéző mosolyuk kacagássá erősödött, s ha több az élelem, a lágert se bánjuk, de sajnos, kisebbedni kezdtek a porciók, napról napra gyengültünk, fogyatkoztunk, mint a harmadnapos csirkék, „Most vidámodj, Mihály“, „Mindjárt, csak először elmegyek pityókát lopni“, „Pityókát?“, „Ne tátsd a szájadat, Lajos, attól nem laksz jól“, „Hol van itt pityóka?“, „Ha velem tartasz, megtudod“, „Azt a pityókát, amire gondolsz, őrzik“, „Azt igen, amelyikre én gondolok, őrizetlen“, „Ezen kívül mit álmodtál?“, „Azt, hogy együtt szökünk ki a lágerből“, félős álom volt, de megtettük, hetente kétszer kiszöktünk, belaktunk a fagyos pityókából, s szöktünk vissza, ha nincs Mihály...), Eldugított az eső, Mihály?, követi Dávid Gáspár keserű bölintgatásait, Mózes Mihály még mindig meredten bámul, El, mondja tünődő arccal, El, mert mélyre eresztetted a kedvedet, próbálja kimozdítani feketüléséből Sebestyén Lajos, de Mózes Mihály nem mozdul, hallgat, sűrű szemöldökében elakad a szüremkedő világosság, Úgy hallgatsz, Mihály..., Mint a cséplésre váró mag, fejezi be Sebestyén Lajos szava járását, ismerte..., ha fenn, Falkóban bűnnek eredt a fejük, ez volt a jelszó, összenéztek, Mózes Mihály arca megenyhül, A fene vigyen el téged, Lajos, azt se hagyod, hogy kiszomorkodjam magamat, Eddig te nem hagyatd, mondja sietősen Sebestyén Lajos, Mózes Mihály emlékező pillantást vet az ablakra, Be szívesen visszamennék Falkóra, vesztí el szemöldöke árnyékát, Te is?, követi Sebestyén Lajos az ablakos pillantást, Vissza, bizony, szabadul tekintete az ablakon túlra, Vissza, mert tisztultabb volt arra az élet, a fák tették-e vagy a magaslat, meg nem tudnám mondani, megérezésem szerint a fák, biztos, te is észrevetted, erdőközel majdnem mindenki a fák természetéhez igazul, mondja Mózes Mihály, nyrrr, nyrrr, nyílik-csapódik a barakajtó, csend, libbenésnyire frissület, Sebestyén Lajos beleszippant, Észrevettem, Mihály, hogyne vettem volna észre, az én eszemet is megjárta, aki a fákhöz igazul, a másikához is könnyebben igazul, emlékezz vissza, Falkó sokat segített, hogy egymás emberévé tudjunk válni, mondja frissületbe feledkezően, csend, gyérülő esőverés,

csend; Segíteni segített, de abban már nem tudott segédkezni, hogy azok is maradjunk, bölintja sajnálkozással Mózes Mihály, csend, gyér esőverés, dohogást gyűjtő csend, Mi maradtunk volna..., Nem mi festettünk feliratokat a barakkra... Hamar elunta a román a békességget..., Kezdetben csak sündörögtek, aztán a nézésüket élesítették..., hangosul a dohogás, csend, szalmazigés, csend, Sebestyén Lajos nyelvére visszatér a keserűség (Mit szólsz ehhez, Ilie Boján?... , előttem maradt, ahogy állunk a barakk oldalánál, rajta a falfestés: Vorbiți numai romaneste, állunk, én értetlen, te a festékhez sápadva... nézed a magyar beszédet tiltó mázolás, „Alávalók!”, rúgsz a közel eső, csonkult fadarabba..., szervezkedő szavad kevésnek bizonyult, nem csak elérte, irtássá tette Falkó magasságát a piszkálódás, a szökdelő széltől sustorgó esték lökdösődő estékké bolydultak, kikezdtük egymás nyugalmát, azt a nyugalmat, amit a békéltető erdő adott jutalmul egésznapos munkánkért, közelségünkért..., kár, nagy kár, hogy nem beszélél többet magadról, szokatlan gondolkodásodról, lopva éltél, lopva olvastál, nem tehetél mást, a rejtekezésed nem engedte..., pedig az a szakadozott fedelű könyvecske, amit a hátizsákodban dugdostál, engem is érdekelt volna, nem akármilyen lehetett benne..., találgatásom szerint a szervezkedők bibliáját hordtad magaddal nagy-nagy féltéssel...), Igazulunk, igazulunk, inkább igazodunk, mióta a világ világ, mást se teszünk, valamihöz, valakihez mindig igazodunk, igazodunk a némethez, a románhoz, most éppen az álmatlansággal kedveskedő Hazaiakhoz..., s mikor igazodunk magunkhoz?, markol a nedves szalmába Dávid Gáspár, Kerekes Ferenc felkacag, Majd ha tengertől tengerig országod lesz, mondja visszhangzó kacagással, Egyszer már volt, mondja Csobot Vilmos, Így volt, vége volt, mese volt, fordul mesébe Ambrus Gáspár, Neked mese, nekem fényesült idő, harapja össze a száját Dávid Gáspár, csend, szalmazigés, csend, Sebestyén Lajos a „fényesült idő”-re érkezik vissza Falkóról, Azóta is azt a fényességet böjtöljük, komorul el, Nem veszett oda az az idő, Lajos, nem veszett, fénylik fel Dávid Gáspár, csend, erőtlén esőzés, csend, Sebestyén Lajos, mint aki távoli, iskolás kori szavakat hall, maga elé mered (Ha nem veszett oda, hol van?, az öreg tanító fejében?, Világosig sötétül, a német tanító kisasszony szótőréseiben?, cigány-nál is kicsibb a becsülés, a dászkalok énekében?, román előrébbvalóság tornyodzik, Ambrus Gáspár mesés kedvében?, „Járj utána...”, Csobot Vilmos kacagásában?, fulladás kacag, Király Antal méricskéléseiben?, a fonákja hosszabb a színénél, Mátyás Gergely peckes járásában?, eget súrol a pártoskodás, Nagy Lázi szemében?, kés fenődik, Balázs Lőrinc szívében?, lányrokolyák borítják, az én lábamban?, futástól nyilallik, vesztődik az az idő, Gáspár, amit fényesülten hordasz az eszedben...), Eleget darvadoztunk, Lajos bá’, dörzsölgeti a kezét Balázs Lőrinc, Mitől jött rád a viszketés?, stüppesztí vissza a fiú vállalt Csobot Vilmos, Attól, hogy lélegzik a reggel, mondja nevetve Lőrinc, Ha lélegzik, nyiss ajtót, nekünk is jusson frissületéből, pillant kifelé Sebestyén Lajos, Lőrinc szája megint mosolyra húzódik, nyulas szökkenéssel fut az ajtóig, tárja ki egészen, esőszagú szellő suttyan nyomába, lengi be a barakkot, szaglássza végig a szalmát, a barakk mélyedéseit, a szalmához nyirkosult testeket, szs... szs, szs, érkezik a második, harmadik, negyedik lebbenet, fázóssá borzolja az átizzadt hálómaskarákat, nem számít, csak borzolja, könnyüljön a barakk, a tüdő szorultsága, kialvatlan pillogás, könnyüljön a lúdbőrös gubbaszkodás, énekével a lélek: Tegnap vettem pántlikás kalapot, Fújja a szél rajta a szalagot, Ha nem fújja, magam meglobogtatom, Azt az ügyes kislányt idecsalogatom... a sötétbe, fordul vidámodással Balázs Lőrinc, akár a barakkot belengő ének, szertefut a dallam, mintha az esőzéshez kedvetlenedett szomorúságot akarná kiszorítani az átfázott deszkaketrecből, Mind azt mondják, ez se szép, az se szép, olyan vagyok, mint a csillagos ég, Olyan vagyok, mint a csillagos ég, A két orcámon kiüttött a szerelem... a sötétbe, osztoznak többen is a dallam örömeiben, társulásra Sebestyén Lajos is fiatalos testtartásba feszül, énekel; Falkóig könnyül (Mint a csillagos ég, be sokszor éreztem odafenn, fák koronájával a fejemen magasságos mezejét jártam, gazdag voltam és méltóságos, egyedül ott tudtam elfelejteni, hogy szegénységgé zsugorított élet jutott nekem, nekünk, zsugorítottságon belül is zsugorítottság, s ha már az jutott, hadd szoktassam szememet biztatásaidhoz; ne hagyjam magamat küzdés nélkül..., mint a csillagos ég..., mint a csillagos égbe emelő erdő... „Miért

szereted annyira azt a gyárat, Lajos?”, „Mert magasan van”, „Tőlem pedig messze”, „Ne kötőzz megint, Emer”, „Szombat van, nem?”, „Szombat”, „Mit csináljak, ha egyszer utazó ember lettél”, „Utazó s örökké megtérő...”), Gyógyul a kedved, Lajos, veti hátát a falnak Dávid Gáspár, Szél járja, fordítja arcát a fuvallatba, Menjünk ki, hogy járja át egészen, élénkül Dávid Gáspár, mint amikor mozgósítást hirdetnek, bolydul a barakk, Nyugalom, emberek, korai még a mozgolódás, emeli meg a hangját Csobot Vilmos, Ha neked korai, feküdj vissza, inti le Kerekes Ferenc, Parázslásnak itt most semmi helye, mondja komolykodón Ambrus Gáspár, Kinn még annyi sincs, mert szemerkél, szól vissza az ajtóból Balázs Lőrinc, Sebestyén Lajos is feltámaszkodik, szeme réveteg, nem gondol semmire, halkulat, csend, szs... szs... szs; esőszagú lebbenet, csend, nem akar gondolni semmire, Pálinka kellene, egy kicsi pálinkácska, nyalja meg a száját Ambrus Gáspár, Az bizony, pálinka nélkül nem reggel a reggel, nyeldekli Kerekes Ferenc, Nekem van egy üvegecskével, matat a mentáva zsebében Király Antal, Tisztelj meg minket, Anti, A szememmel is meginnám, Hozzad, mert már porlad a nyelvem, jár körbe a nyeldeklés, majd kézről kézre az üveg, mire Dávid Gáspárhoz ér, megürül, Honnét tudta ez a pálinka, hogy még a szagát se állhatom, mondja nevetve Dávid Gáspár, Ó, hát a pálinkának sok esze van, megérzi, hogy ki szereti s ki nem, kacagja Király Antal, Azért igyak, hogy utána búsolkodjak, mint a tükör előtti ló?, tart tovább Dávid Gáspár nevéte, Vagy mint a hadiki búcsús, mondja Sebestyén Lajos, Miért nem az istensegitsi, ott tartják három napig a búcsút?, forog kérdőleg Csobot Vilmos, Mert én éppen rád gondoltam, feleli Sebestyén Lajos, újabb kacagás támad, szinte színt vált a barakk, a reggel, Hű, de megéhültem, mondja Király Antal, Még a vasszeget is megenném, tódítja Ambrus Gáspár, Vagy másodjára is a macskát, sárgállik Kerekes Ferenc kacagása, Minek hozakodsz elő örökké azzal a macskával, Ferenc?, fortyan fel Ambrus Gáspár, bugyog a kacagás, Tőled szeretném hallani, mondja Kerekes Ferenc, Mondja el Dávid Gáspár, benne minden megmarad, nevet kényszerűségből Ambrus Gáspár, Mondja a rossznyavalya, azóta is endelgeti a gyomromat, húzza el a száját Dávid Gáspár, csend, buggyanó kacagás, csend, Mondjad, mondjad, azzal is telik az idő, biztatja Csobot Vilmos, várakozó csend, pisszegés, Dávid Gáspár csömörös homlokráncolással pillog, Okádni akartok?, kérdi barázdáltan, Éhomra vagyunk, nincs mit kiokádjunk, türelmetlenkedik Nagy Lázi, Dávid Gáspár nézi őket egy ideig, majd emlékezésbe fordítja a fejét: Gyorsan kiképzett katonaként kerültem a frontra, hathetes sietség után indítottak Tirolnak, Trieszt, Mararello, Aldeno, Calliano, Reveretto volt a masirozás iránya, hol vonattal, hol gyalog masiroztunk, hegynek neki, fennsíkon át, az egyik helyt zöldellt minden, a másikon éppen havazott, hegynek fel, ehülten, fagyos szél, az ellenség gyilkos tüze ellenében, gondolhatjátok, mit szenvedtünk, a taljánok úgy heveskedtek, azt hittem, a pokol tüzét járom, gránátos-srapneles tűzijátékkal megvilágított poklot, pokolbeli lehetett, aki kitalálta a háborút, lelkiület nélküli ember, mert csak az leli örömét az öldősődésben, gondoltam magamban, a többi sem gondolhatott mást, tépetten és véresen kínlódtunk a hóban, se tartalékadag, se konzerv, „Csak holnapig bírjuk”, mondogatta a szakaszvezető, „Miért, mi lesz holnap?”, kérdeztük maradék erőnket összeszedve, „Elfoglaljuk a taljánok állásait s dugig lakunk”, nézett a magasba bizakodón a szakaszvezető, s elindultunk a bizakodás nyomába, mentünk, mint az erőtlen legyek, mentünk, míg az Isten utunkba nem rakott egy települést, olyan hegyi falucskafélét, abba’ a helybe be is szállásoltuk magunkat, úgy rendezkedtünk, hogy mi, bukovinaiak együvé kerüljünk, „Hajlékunk már van, hanem egyéb étekről nekünk kell gondoskodni”, meredt ki az ablakon Gáspár, „Igazat szólás”, igazodtam indítványához, de mielőtt megtanakodtuk volna, hogy s miként, Ambrus Gáspár elindult házigolni, alig telt bele egy órácska, hát jó’ vissza peckesen, „Gáspár bizony dugig ette magát”, fújt közénk nagy sóhaj-tással Gyergyói Pista, Gáspár ételmaradékos szájjal kacagott, „Mit ettél, Gáspár?”, tudakoltam s már kerestem is az irányt, merről érkezett, „Egy: trónörökösnek kijáró sültet, kettő: csak semmi sietség, egyesével szolgál fel a talján”, szólt Gáspár nagygazdásan, alig vártam, hogy rám kerüljön a sor s néhány fejedelmi falásig trónörökösnek érezzem magamat, mondjuk Károlynak, aki gyakran tartott szemlét azon a tájékon, kopogó szemekkel találtam rá a

taljánra, csűr féle helyen szorgoskodott, ahogy észrevettem, félbehagyta a bőrmunkát, s előbújt a száradó bőrdarabkák mögül, erőst a szemébe hullhattam, olyan kényszerrel pillogott, mint aki rajtavesztett, kényszerét azon nyomban befedte kedveskedő mosollyal, s mutogat a szájába, hogy az étek hozott-e ide, „Ja, ja”, mondtam tompított németességgel, huszat se számoltam, már előttem volt a tányér, a tányérban hús meg pityóka, kezibe nyomtam a tíz krajcárt, ugye, amíg én a lábammal az asztalig mértem a távolságot, a kezével tudtomra adta, hogy porciójáért mennyit kér, kérj, amennyit akarsz, gondoltam.... láttatok volna, hogy ettem, három falás a pityóka, két falás a hús..., bármennyire jólesett, az ízével nem tudtam megbékélni, „Gut?”, kerekedett tovább a talián képe, én csak rángattam a vállamat, s közben azon törtem a fejemet, hogy kéne megkérdezzem, mivel mentett meg az éhhaláltól, s ő már mondja is: „Katze”, ugye, akibe ennyi kedvesség szorult, magától kitalálja a másik gondolatát, „Ó, hogy a nyű eszen beléd, te tisztátalan talián”, átkoztam a gamatságához feketedett taliánt, átkoztam volna tovább is, ha az utolsó falat nem az ádámcsutkánál áll meg, elfogott az okádás..., hát szép az ilyen?, émelegtettem még a gondolatom is, a katonája se különb, az utolsó töltényig rajta tartja a kezét a puskán, s amikor fogságba esik, mászik a földön, mint egy hernyó, beszart nadrággal könyörög az életért, esküszik az Istenre, a gyermekeire, hogy többet sose fog fegyvert a kezébe, másnap ugyanúgy lő, ha nem még veszettebbül..., szakad félbe az emlékezés, csend, arcokra futó döbbenet, csend, A többieknek meg sem mondta, hogy mit ettek?, kérdi Balázs Lőrinc szörnyülködve, De, megmondtam, kérdezd meg Gáspár bádát, feleli Dávid Gáspár, Ambrus Gáspár megint elváltozik, Bárcsak ne mondta volna..., attól kezdve kerültünk a talián házát, mint a döggutat, az igazi éhkopp ezután következett, napjában csak egyszer kaptunk menázsit, kaptunk, ha éjnek idején, lóháton megérkezett, sokszor bizony nem érkezett meg, belevesztett valahol az ágyuzásba, várhattunk másnap, sokszor harmadnap éjjelig, mondja, mint akinek nehezére esik a beszéd, Én bizony megettem volna, hajol előre Sebestyén Lajos, Ne hozd rám az endelgést, Lajos, fordítja el a fejét Király Antal, Sebestyén Lajos kívár, megvárja, míg az elfordult fej visszafordul, Meglátszik, hogy nem voltál fogságban, mondja halkán, mintha magának mondaná, Ott se ettem volna meg, inkább odaveszek, gyűjti köpésre a nyálát Király Antal, Hohó, nem úgy van az, nyúlik bele Sebestyén Lajos hangja a többiek hallgatásába, A végső minutában már nem az eszed irányít, nem bizony, az ösztön parancsolatát éled, ennek a parancsolatnak már semmi se számít, csak ami marokban fogható, szájba tömhető, toldja meg, csend, töprengés, csend, Most, hogy mondd, lehet; jobban járunk, ha a talián főztjénél maradunk, nem hullnak el már menetközben annyian közülünk, mondja Dávid Gáspár, iménti tiltakozása szemlátomást enyhül, Azt hittem, hogy utánuk szakad a szívem, éppen a tűzvonal felé tartottunk, a gyors menésben egyszer csak azt veszem észre; az egyik is, a másik is maradozik le az útszélén, „Velük mi lesz?”, kérdeztem siettemben Vilmostól, aki sűrűn hátra-hátrafordult: „Mi lenne, megfagynak,” mondta Vilmos belevicsorítva a hófúvásba, „Az mégse lehet...”, lökte vissza rikoltásomat a szél, „Te is itt akarsz megdöglenni?”, taszított meg hátulról valamelyik bajtársam, kis híján kipenderültem a menetből, azon sem csodálkoztam volna, ha kipenderülök, hálni járt belém is a lélek, olyan gyenge voltam, s ha tudom, még mi vár ránk, egész biztos, hogy feladom, ezután jött a hadd el hadd, a taljánok akkora tüzelésbe fogtak, mintha az egész világot el akarnák pusztítani, kellett nekünk Monte Santa, vettem magamat az ágyú vájta mélyedésekbe, hát látom, hogy emberre ember; hull a maradéka, nagy része holtan, a kisebb sebesülten esik össze, utolért a büntetés, Gáspár, utolért, mert halálhozónak jöttél Taljánországba, vacogtam a pattozó sziklák közt, készültem magam is a halálra, készültem minden minutában, a minutákkal együtt fehérült a hajam, Egy hét se telt bele, heten maradtunk az egész zászlóaljából, hírmondó se marad belőlünk, ha a hatodik nap nem kapunk erősítést, folytatja sűrű pillogással Dávid Gáspár, csend, csendesülő esőzés, csend, Hogy bírta ki ép ésszel?, meregeti a szemét Nagy Lázi, Dávid Gáspár hideglelősen néz a sötétlő gerendázatra, Azt csak a jó Isten tudja, azt is, hogy miképpen őrzött meg, tizenkét offenzíva után élve marasztott, mondja még mindig hideglelősen, Tizenkettő s a többi, segít az emlékezésben Ambrus Gáspár, Dávid Gáspár gondolkodásba szegi a

fejét, Csernovicra gondolsz?, mondja inkább, mint kérdezi, Isonzóhoz képest gyerekes küzdelem volt, a hideg nagyobb ellenségnek számított, mint az orosz, olyan hideget azóta sem paciltam, az őrséget futkosással töltöttem, még így is a lábamba ütött a fagy, a hó fagyott madaraktól tarkállott, Istenem, ha eddig megtartottál, ne hagyj el, emeltem fejemet a fagyos égre, emeltem, de mindhiába, irgalmatlan szürkület nézett vissza rám, mire való ez az átkozott háború?, ordítottam bele a szürkületbe, ordítottam, pedig tudtam, hogy az ég hallgatásból van, s ha megszólalna se felelhetne mást, csak azt, amit mindenki tud: a háború azért van, hogy a szegényeket tovább nyomorítsa; a fiatalokat fiatalon gödörbe taszítsa, a másikat kar és láb, az öregeket gyám nélkül, az asszonyokat felére, a gyermekeket árvaságra hagyja, míg az emberek nagy része koldusbotra jut, a háborúcsinálók pungája hasadásig teljen pénzzel, csúsztatja ujjait fehérült hajába, csend, fázós mozgolódás, csend, egymást néző szemek, fészkelődés, csend, Csak nagyobb háború ne legyen, tördeli a kezébe akadt szalmaszálát Sebestyén Lajos, Se kicsi, se nagy, népnnyuvasztás mind a kettő, reccsenti Dávid Gáspár, Ne legyen, ne legyen, azt hiszed, megkérdezik tőled?, görnyed előre Ambrus Gáspár, Eldöntik azt nélküled is a halálbeszédű emberek, csikorgatja a fogát Király Antal, Nélküled s a nevedben, mondja Ambrus Gáspár, A hergeletlen népnek elegendő egyszeri tárgyalás is, hogy békét kössön, hajlik megint háborús idejébe Dávid Gáspár, Sose felejttem el azt a decemberi napot, se én, se aki megélte: 17-én a tisztek parancsba adták, hogy nem szabad többet löni, lövöldözéshez szokott fülünk nem akart hinni a békés parancsolatnak, vigyázkodva merészkedtünk ki állásainkból, pillogunk jobbra, pillogunk balra, csak középirányt nem, ahol százszám gyülekezett a muszka, integettek a drótkerítésnél, hogy menjünk közelebb, bátortalan lépésekkel, hátha megszórnak, elindultunk, minél közelebb értünk, annál jobban látszott rajtuk az öröm, erre bennünk is megáradt a bizalom, összevegyültünk, ölegettük egymást, hangoskodtunk, mindenki mondta a magáét, mondta, mintha értenék a beszédüket, ők a miénket, nem értették, csak éreztük, hogy mit takar a szó, „Nagy marhák vagyunk”, magyaráztam az egyik bajuszba bújt muszknának, „Mir, mir”, eregette a bajusza alól, mirregett, sírt, sírt, mirregett, én még akkora kőnyet ember szemében nem láttam, oldódik a feszültsége alig látható mosolygásba, mosolyából a barakknak is jut, a figyelő szemekből kifut az árnyék, már-már úgy tűnik, minden szempár nyugvássá tisztul, az időt nyerő emlékezés végül is időt lassító szorongássá sűrűdik, Sebestyén Lajos kezében pattog a szalmaszál (Csak nagyobb háború ne legyen, „Se kicsi, se nagy, népnnyuvasztás mind a kettő”, úgy, úgy, népnnyuvasztás, jól mondta Dávid Gáspár az imént..., menekül a lengyel, menekül a román, menekül a szerb, menekülünk mi; Lengyelország lángot fogott, Csernovic kiürült; Bukovina ürítődik, Besszarábia ürítődik, Bácska ürítődik, valamerre futóktól torlódnak az utak, az állomások, mint amikor polyvába kap a szél, szerterőppennek a népek, melyik hol ér véges utat, az Isten se tudja, „Ha ott is csak az alázódás jut nekünk, jobb, ha el se indulunk, Lajos”, „Hol ott?”, „Azon a félországnyi birtokon, ahol befogadnak”, „Ha befogadnak”, „Ennyi emberrel mégsem járathatják a bolondját”, „Mennyivel, Emer?”, „Hát amennyien mi vagyunk”, „Marokra való az, Emer, egy morzsolásra, fogságból jövet láttam, hogy mennyibe vevődnek a marokralaló nációk...”), Ne örvendj, Gáspár, még visszakerülhetsz, Csernovicba, szólal meg hosszú hallgatás után Mátyás Gergely, Hova, Gergé?, kapja fel a fejét Dávid Gáspár, A szögcsdrót mellé, mondja bújtatott hangszólyal Mátyás Gergely, És miért éppen oda?, kérdi Dávid Gáspár, Hogy befejezd a muszkákkal a barátkozást, nevet Mátyás Gergely, Az már rád vár s a többi kivagyiskodóra, mást se csináltok; fonjátok a kerítésrevalót, drótból, szóból, ami pártoskodástok ügyébe esik, keményül Dávid Gáspár hangja, csend, gyér esőzés, csend, Mátyás Gergely megvető pillantást vet Dávid Gáspárra, Hallják-e emberek, megint pöffentett a bíró, mondja Nagy Lázi, nemigen hallhatták; se kuncogás, se bosszús közbevetés, mintha mindenki indító szóra várna, egyre gyakrabban függesztik szemüket a barakkajtóra, Viszket a jobb szemem, jót jelent-e?, téblábol még mindig az ajtóban Balázs Lőrinc, Meglátod a legjobb emberedet, mondja Csobot Vilmos, S ha fehérnépet lát?, kérdi megint Balázs Lőrinc, Nem jót jelent, feleli Csobot Vilmos, Miért, jó valaki?, nyújtogatja a nyakát Nagy Lázi, Ha nem csal a szemem, az egyik vé-

dőnő kisasszony, mondja ágaskodva Balázs Lőrinc, Jó hír, Áldott legyen minden lépése, Áldott legyen, bolydul fel megint a barakk, hangos beszéd, léptek, türelmetlen várakozás, a védőnő kisasszony megáll az ajtóban, Pár perc múlva átvehetik a ruházatukat, kifertőtlenítettük, mondja színtelen hangon, Az enyém tiszta volt, az ünneplőmet vettem fel, toppan a védőnő kisasszony elé Nagy Lázi, Most még annál is tisztább, mondja erőltetett mosollyal a védőnő kisasszony, s nyomban sarkon fordul, Tyűh, az anyja pendelyét!, fütttyent utána Lázi, Húzd le magadat, Lázi, ne mutasd ki a fogad fehérjét, állítja meg az ajtóban Balázs Lőrinc, Húzza le ő..., mondja Lázi, mint akinek megakadt a nyelve, elszórt kacagás, csend, a védőnő kisasszony kopogó járása csizmaléptekre cserélődik, a katonák vállán hatalmas ruháskosár, sorra lerakják; klórszagú kezek, kosarak, klórszagú barakk, Mindenki keresse ki a magáét, ropogja az elől álló katona, csend, orrfacsaró klórszag, csend, egyedül Lázi siet a kosarakhoz, beletúr az elsőbe, a másodikba, a harmadikba, beletúr a negyedikbe, Mindenki keresse meg a magáét, mondja utánzó ropogással, az elsőből kiemel egy gatyát, Kié ez a gatyá, emberek?, tartja magasba, csend, klórszag, csend, Ekkora fenekű ember nincs is a világon, kacagja Kerekes Ferenc, Tedd el magadnak, jó lesz bosztánhordásra, neveti közbe Csobot Vilmos, Nézd meg jobban, Vilmos, a te gatyád, téged formáz, mondja könnyes kacagással Dávid Gáspár. Állj meg, Lázi, valahonnét én ismerem ezt a gatyát, harsányul a látványhoz Ambrus Gáspár, Hogyne ismernéd, tegnap húzták le az ülepedről, mondja Király Antal, Ambrus Gáspár közel lép a kosarakhoz, jobban megnézi gatyát, Nem, nem az enyém, ez a gatyá összefosta magát, rázza a fejét, hangos, majd gyérülő kacagás, körbeállják a kosarakat, hosszas kutakodás, kézzel kézre jár minden gatyá, ing, halinanadrág, lajbi, kabát, Az én ingem is összefosta magát, Ennek meg hova lett a színe, Az enyémről hiányoznak a gombok, A lajbim felére csökkent, Se gatyá, se ing, se nadrág, Biztos az alján van, Van a nénéd lika, folyik össze kutakodásuk, Nagy Lázi lekapja magáról a szürkésbarna maskarát, belelép a gatyaszárba, szűk, belebújik a gyöcsingbe, szűk, Ezeket meg mi az istenbe mártották?, húzígálja az ingét, Vesd le, Lázi, nehogy kimenj így, világ csúfjára, forgatja körbe Balázs Lőrinc, Hű, az isten lovát, úgy nézek ki, mint egy ágról szakadt csobán, káromkodja el magát Mátyás Gergely, Éppen pászol, mondja Nagy Lázi, Ne bezgess, Lázi, mert a buzgód bánja, sötétül Mátyás Gergely, Nézzétek a hetes bírót, képes lenne szájon lepcsentesni ezt a gyermeket, állj közjük Ambrus Gáspár, Csúfalkodjon a kálik apjával, azzal, kalimpál a karjával Mátyás Gergely, Ha hozzá talál sz nyúlni, megnyuvasztalak, mondja keményen Ambrus Gáspár, csend, kutakodás, csend, Formázom-e magamat, Lajos?, simít végig a mellkasán Dávid Gáspár, Annyira, mintha nem is te volnál, mondja szaggatott nevetéssel Sebestyén Lajos, Dávid Gáspár fordulatába merül: Akárhonnan nézem magamat; magunkat, többet nem formázzuk; akik odahaza voltunk...

Legyen ez is visszavonhatatlan (4.)

*látod-e, elsodornak mind
a versek valamit e nagyon régi történet
vissza-visszalebegő képeiből, s
a zavartan egymásba nyíló napok közt kéken megszeppent
szellő ténfereg. : ki-be
járkálunk a helyek és helyzetek észrevétlen
függetlenedő ajtaján, s fáradt nyikorgással csak a
horizont csapódik utánunk. kimondhatatlan
akkor a távolság, és a hangtalan, könnyen tovasikló beszédnél
pontosabban suhognak még e damaszt
lepedők a tükörben. ekképp lépteid szapora
felkiáltójeleire sem válasz a hallgatás :
kérdés kérdésre görnyed a sodródó, nagyon régi történet
összegyűrődött képein. s bár szüntelen távolodik
felidézhető mozdulataink mögött az idő, valahol
egymásra látnak a más-más pontban
habozva elmerengő pillanatok : valahol összefogja laza
kontúrjait egyszerre két
helysín. : látod-e, örökké
közeledünk a nyelv szavaktól független feltételei
között, s örökké kimondhatatlan
marad valamely elcsöndesült, tettekkel is bátran todalékolható
távolság. felhangzik
akkor a vers az egymásra nyíló napokból, s kéken
himbálja tova a kérdőjelek
vissza-visszalibegő súlyát. észrevétlen
mosódik el a megszeppent háttér, s a kontúrtaleség
alatt bő szelekkel sodródó, régi-régi
történetben még most is ott ring válladon a kikezdzhetetlen, tétova
bánat*

Legyen ez is visszavonhatatlan (6.)

*holott a napok mögött ágaskodó távolból
valami esetlen mozdulattal
olykor már visszaint némely következmény : láthatatlan
remegnek el*

közöttünk a kék, örömtelen tornyok. mozdíthatatlan
 vasárnap reggelre látsz innen, csak a szavak
 emelik némán a látvány
 mázsányi súlyát, s a felismert tárgyakat verejtékezve
 támasztja egy-egy rag. nap mint nap
 elnehezült szádra roppan a nyelv: távoli, derengő
 ablakokban földadog ilyenkor az esetlen
 hajnal. .kinek is szólnál
 itt, a kifordított éjszakák s
 nappalok régi-régi ruhái közt, kinek
 is szólnál e törékeny vállfára aggatott tükrörben? magadra
 gombolt következmények feltételezik jelenléted, s mégis, mily
 remegve ágaskodnak közöttünk a mozdíthatatlan
 tornyok. : örömtelen torpad
 meg egy-egy végső helyszín előtt minden
 mozdulat, s akár valamely felfüggesztett pont a
 horizontból kibújó égen, viszonzatlan
 vagy a nyelv örökké vetkező folytonosságában. .hang
 nélkül fáradnak el a toronyból
 tétován alászálló madarak : kéklő vasárnap
 reggelre látsz innen, holott a csönd
 mögött verejtékezve ágaskodó távolból nem és
 nem lüktet ablaktalan napokba ereszkedő versed felé semmilyen
 kép

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Szilveszter

S. Annának

Havazott akkor is az Angyal
 Egész nap hullt a kertben
 Sejtenként semmi zajjal

Elmúlt év azóta húsznehány
 Hajad éje sátram volt
 Görög arcú sváb leány

Kibírom-e ébren éjfelig
 Hóval gödrök Angyallal
 Szemem szájam megtelik

Kihűlt tanyám kihűlt városom
 Föl sem tekint a Duna
 Házunk előtt úgy oson

Versemig fehérlik minden út
 Asszonyomig hazámig
 Szerelmes szó úgyse jut

Ablakaim vérben s álmosak
 Ikon alvad szememben
 Arcod és az alkonyat

Elállt a hó sebem beeste
 Belefúlok tavasszal
 Vérembe és könnyembe

Tudnom kéne

*Tudnom kéne hol vagyok
S mérnem időm valahogy
Égen fellegek
És szürke füst-nyulak
Fák között vörös
Agár az alkonyat
Hazudozó s idegen
Történelem nincs velem
Kigyúl a villany
Hullik a fénytörek
Házakat növeszt
A havas szürkület
Kerítésből mint a vas*

*Rácsos árnya kiszakad
Eltűnt az alkony
Égen a füst-nyulak
Óljában szívem
Bordáim közt ugat
Megszeppent táj körültem
Füfel reám két fülem
Sajgó kerítés-
Lécen hódaganat
Holdfény pásztázza
Fönt a faágakat
Falban fényes fakereszt
Ember szárnyal odabent*

Csontommal határos

*Csontommal határos
Hajnali ködváros —
Avar csörög bokámon
Hideg fém levelek
Pirosak véresek
Mintha húznám vasláncom
Lehet bár hogy nappal
Sárgul mind arannyal
Szürkületben nem látom*

*Lámpák fény sátorá
Árvafűz — fák sora
S tudom közben hogy nem az
Ködös út nem folyó
Autó fut nem hajó
Úszni látom s nem igaz
Hasonlat: sok mintha
Reményem hígítja
Szabadulnom nem vigasz*

*Valóság s kép között
Melyik hát mi különb
Választanom nem lehet
Egyikből kiszököm
Ugyanott börtönöm
Kívül belül nekem egy
Zúzos fák csontja közt
Bennem is áll a köd
Pedig gyorsan lépkedek*

Látomás híres gyógyulásokról

A CSORVÁSI CSODADOKTOR ÉS MÁS ESETEK

Az én Joó Györgyöm: nagyapám testvéröccse, Csernus Feri bátyám. Csak győzné jegyezni a tollam s emlékezetem az ő végenincsen elbeszéléseit. Olyan pontosan fogalmaz, hallom, amint beszéd közben, gondolatban kiteszi a pontosvesszőt.

A napokban levelet kaptam tőle, este írhatta, éjszaka inkább, amikor előbb már megetette állatait, minden házimunkáját elvégezte, s eszébe jutott, hogy legutóbbi beszélgetésünkhöz lenne még hozzáadnivalója.

„Kedves Lajoskám, küldök még pár gondolatot... Egyébként megvolnánk, csak fázunk. Érelődik bennem az elhatározás: fűtőtesteket próbálok eladni az Egyenlítő tájékán...” Neve-tek tréfás kísérőlevelén. Ha jellemezni kellene, ő tényleg ilyen, egész életében fűtőtesteket árult az Egyenlítő vidékén, jelképesen szólva, valójában pedig: egész életében kísértette a szép lehetlent. Nincsen más dolgom, kitenni a kettőspontot, ami alább következik, levelében szó szerint leírva állt.

...Közvetve az életemet is egy parasztorvosnak köszönhetem, aki születésem előtt anyámat visszahozta a sírból. Anyám, mikor 1905-ben megszülte a negyedik családját, súlyosan megbetegedett. Az orvosok teljesen tehetetlennek bizonyultak a betegséggel szemben, sőt még azt sem tudták megmondani, mi a baja?

Anyai nagyapám néhány évvel az eset előtt halt meg, nagyobb összeget örököltünk utána, így telt a gyógykezelésre. Egyébként akkoriban egy ilyen súlyos betegség egyenlő volt a család tönkremenésével, annyira drága volt az orvos, a gyógyszer, kórház. Apám elmondása szerint 50 hold föld árát költöttük anyám betegségére három év alatt, teljesen haszontalanul, sőt, mint utóbb kiderült, épp ezek a gyógykezelések juttatták a sír szélére. A Monarchia legjobb orvosainál járt anyám, akik minden létező gyógymódot végigcsináltak vele — hiába. Akkoriban a vizesborogatás volt a „sláger”, hideg priznic, meleg priznic. Meg a fürdők: Herkulesfürdő, Gyopáros, Pöstyén, Karlsbad (Karlovy-Vary), Báden, Fiume, Cirkvencia, Póla, Dubrovnik, meg a többi, amelynek a nevére már nem emlékszem — hiába. Csak a pénz úszott, pedig anyám — ha nem kellett befeküdnie a szanatóriumba — sohasem lakott szállodában, csak a legegyszerűbb családi házaknál. 1908 nyarán aztán bezárult a kör: a helyi kezelőorvos közölte apámmal, hogy nincs melegség, legfeljebb 2—3 hét az élet. Utána még elmentek egy helybéli öreg orvoshoz, aki szintén azt mondta, hogy ő sem tud segíteni, de ajánlja a csorvási csodadoktort, talán az még tehet valamit. Apám, aki 4 elemije dacára sokatolvasott, felvilágosodott ember volt, csodálkozott, hogy egy orvos egy „kuruzslót” ajánl, de az orvos megismételte az ajánlatát: — Menjenek csak nyugodtan. Barátom, az az ember nem kuruzsló, hanem a legnagyobb tudós, akivel valaha is ebben a szakmában találkoztam. Nem ráolvasással gyógyít az, hanem rendes orvosi módszerekkel, csak mintha flúdiум volna az ujjaiában, valósággal belelát az emberi testbe. És erre mi, orvosok, képtelenek vagyunk. De tudja a bajok orvosságát is. Az én feleségemet is ő mentette meg a haláltól. Még azt is megmondom magának — de csak titokban, mert a többi orvos megharagszik rám, ha megtudják —, hogy a vele folytatott beszélgetések életem legnagyobb élményei voltak. Hihetetlen, hogy mit tud az az ember az emberi testről. Egyetlen napot se késlekedjenek az indulással, mert itt már alig van élet.

Másnap apámék el is mentek Csorváásra, vonattal. Valóságos tömeg szállt le az állomá-

son, nagy része a parasztorvoshoz tartott. 8—10 konflis várta a vendégeket az állomáson, és apáméknak csak a harmadik fordulóban sikerült kocsit kapni.

De most már talán illik is elmondani, ki is volt ez az Antal bácsi? (Apám említette a vezetőknévét is, de már elfelejtettem.) Eredetileg ő volt Csorváson a községi csorda pásztora. Eleinte csak állatokat gyógyított, aztán embereket is. Az orvosok persze üldözték és üldöztették. A csendőrök mindennapi „vendégei” voltak, még a legelőszélen a bokorba bújva is lesték, mert a betegek ott is felkeresték. Aztán meggyógyított két, menthetetlennek vélt Habsburg-főherceget és azok aztán hálából kijárták neki, hogy a továbbiakban zavartalanul gyógyíthatott. Már nem emlékszem, hogy apám említette-e annak idején nekem, de néhány hónappal ezelőtt egy rádióriportból, amelyet Mészáros Ferencel, a híres pitvarosi gyógyással készítenek, megtudtam, hogy Antal bácsi más uralkodócsaládoknál is gyógyított, így többek közt járt az angol királyi családnál is. Mészáros Ferenc egyébként, mint a riportból kiderült, unokaöccse volt Antal bácsinak, és e rokoni kapcsolat indította el őt is a rögös, üldöztetésekkel teli „pályán”. Közvetlenül Mészáros Ferencről is hadd mondjam el, amit tudok. Forrásaim: nála járt ismerőseim elbeszélései, rádióriportok, amiket hallottam, és újságcikkek, amelyeket olvastam. Ő aránylag elég nagy publicitást kapott, mégis úgy érzem, hogy egy ilyen jellegű beszámolómlóm nem lenne teljes, ha nem szólnánk róla is.

Mint már előbb említettem, az indítást nagybátyjától, a csorvási gyógyásztól kapta. Aztán nyakába vette a világot és utazásai során igyekezett az érintett országok népgyógyászati eredményeit is megismerni.

Vele kapcsolatban is hallottam, hogy a sertés frissen lefejtett szalonnáját rávarrta a betegre. A kúra teljes gyógyulást eredményezett. Egy másik betegével lenyeletett egy 8—10 centi hosszú halat. Bizonyos idő után a beteg kihányta a halat, s a pikkelyek tele voltak emberi hajszálakkal. Valószínűleg fésülködés közben, hajtűvel vette a szájába az asszony és onnan juthatott a bélbe. Igaz-e? Óriási gyakorlata volt a betegségeknek a köröm elszíneződése alapján történő felismerésében. Egy ízben például meglátogatta három orvos. Magatartásukból bár tökéletesen kiviláglott, hogy sarlatánnak tartják, némi gúnnyal megkérték mégis, nézze meg az ő körmüket is.

Kettőjüknél nem talált rendellenességet, a harmadiknak azonban megjegyezte, sürgősen vizsgáltsa meg magát, mert beteg a mája! Az illető orvos — afféle szakemberes, úriemberes és diplomás fölénnyel: kinevette. Két év múltán aztán valóban megbetegedett a májával. Felválták, de tüstént vissza is varrták. A mája menthetetlenül rákos volt, néhány nap múlva meg is halt. Ha akkor gyógyszeres kezelés alá vettette volna magát, mikor Mészáros Ferenc szólt neki, életben maradt volna.

Egy ízben elvittek hozzá lovaskocsival egy serdülő parasztyereket, akinek az egyik lába öt centivel rövidebb volt. A szülők csecsemőkora óta mindenhová vitték, de az orvosok nem tudtak vele mit kezdeni. Mészáros Ferencet nem találták otthon, a felesége pedig — mivel nagyon megviselték a zaklatások — nem mondta meg, hogy hol van. Végül a szomszédoktól tudták meg, hogy szánt kint a határban. Odakocsikáztak és megmondták, mi járatban vannak. Mészáros Ferenc megállította a lovait a tábla végén, a gyeplőt ráakasztotta az eke szarvára, a gyermeket lefektette a meredek árokpartra, kézbe vette a zsugorodott lábat, rántott rajta egyet, aztán szólt a fiúnak, hogy álljon talpra. A két láb teljesen egyforma volt. Amikor ezt az esetet később elmondta az őt leckéztető orvosoknak, azok letámadták, hogy miket hazudozik össze-vissza. Erre ő kijelentette, hogy nincs több szava hozzájuk.

A fia orvos lett. Bevallása szerint szinte nem is tudja, hogyan lépett erre a pályára, hiszen gyerekkorának állandó nyomasztó élménye volt a zaklatás. Most, felnőttként már érti, hogy a küldetést az üldöztetések ellenére is teljesíteni kell. Csak azt fájjalja, hogy apja egyedülálló tehetségét nem örökölte, és eltanulni se tudta tőle. Ő például a köröm elszíneződéséből nem tudja felismerni a betegségeket.

De térjünk most már vissza édesanyámra és az ő különös gyógyulására. Antal bácsihoz, a csorvási községi csorda pásztorához mentünk... A ház, ahova a konflis apámékat vitte, egy-

szerű, szegényemberes, zsúpfedeles parasztház volt, olyan, amilyen jó pár millió akadt az országban. 400 szögletes portával. Apám letámogatta anyámat a kocsról, s megálltak a sarkig tárt nagykapuban, mert a portán összezsúfolódott tömegetől nem tudtak beljebb menni. Eltelt vagy öt perc, amikor Antal bácsi kibocsátott egy beteget, aztán felállt egy sámlira, körülhordozta a tekintetét a sokaság felett, míg végül megállapodott a szemé anyámon és így szólt: — Ott leghátul az a pirosarcú menyecske jöjjön be, mert az itt a legbetegebb. Lett erre nagy zúgás, hiszen volt a betegek között olyan is, aki már egy hete várt bebocsáttatásra — hiába. Egy asszony oda is szólt: — De Antal bácsi, ennek az asszonynak az arca olyan piros, mint az alma! Jól mondja — válaszolt az öreg — ez a szerencsétlen teremtés tényleg olyan, mint némelyik alma, amely kívül piros, de belül csaknem teljesen rohadt.

A lakás egy konyhából meg egy szobából állott, abban rendelt a gyógyász. Antal bácsi megkérte anyámat, hogy a felső testét meztelenítse le, aztán lefektette egy díványra és a szokványos orvosi módszerekkel átkopogtatta a mellkasát, aztán végignyomkodta a gyomrot és így szólt: — Hát magát asszonyom jól elkezelték. Hideggel rakták, mikor meleggel kellett volna, és meleggel, mikor hideggel kellett volna. A baj a gyomorban. A priznic, a fürdők, amiket rosszul alkalmaztak, meg a helytelen orvosságok miatt a gyomor telerakódott gennyel, és mivel nem tudott idejében kitisztulni, mostanra olyanná vált, mint a vadhús és nagy pusztítást végzett: lepörkölte a bélbolyhokat, eltömte a légzőnyílásokat és tönkretette a bélfalat. A maga gyomra olyan, mint amikor disznóöléskor látni olyan gyenge, szakadozó belet. Teljesen nem is lehet meggyógyítani, ahhoz már a betegség első évében el kellett volna hozzám jönnie, de az életét annyival meghosszabbítom, hogy a gyermekeit fel tudja nevelni. De több család lehetőleg ne szülessen! Én most felirok magának egy orvosságot. Ezt az én füveimből a helyi gyógyszerész készíti el, és az is fogja maguknak kiadni. Ebből a főzetből vegyen be naponta háromszor egy-egy evőkanállal. Mikor a hetedik kanállal bevette, már kéznél legyen a mosdótál, mivel legkésőbbben a kilencedik kanálnál megindul a hányás, vagyis kitisztul a gyomor. Kifelé menet még apámnak odasúgta: — Majd gyomorrákban fog meghalni úgy 18—20 év múlva.

Ahogy hazautaztak, anyám megkezdte az orvosság szedését. A nyolcadik kanál bevétele után megindult a hányás, és anyám rettenetes kínok közt egy mosdótálnyi vadhússá vált gennyet hányt ki. Felgyógyulása után még hárman születtünk! Engem már nem is tudott felnevelni. 13 éves voltam, mikor a gyomorrák végzett vele 1929-ben, pontosan úgy, ahogy Antal bácsi annak idején megmondta.

Apám még jó néhány más, csodálatos gyógyításáról tudott. Ezek közül szeretnék még egyet itt megemlíteni:

Egy B. I-né nevű helybeli parasztasszony gyógyításából éppúgy „kihegyesedtek” az orvosok, mint az anyáméból. Antal bácsi megvizsgálta, aztán így szólt. — Biztosan van otthon hízójuk. Áldozzanak fel egyet, csak a szalonnája kell a dologhoz, a húsát dolgozzák fel. Szóval: egy 80—100 kilós hízót öljenek le, aztán azonnal, perzselés nélkül fejsék le a szalonnáját és varrják rá a fiatalasszony meztelen testére, hónaljtól lefelé. 3 napig háborítatlanul hagyják rajta, aztán fejsék le róla! — Úgy is tettek. 3 nap után, ahogy a szalonnát lefejtették, az tele volt több tucat 6—8 centis kukaccal. A fiatalasszony napok alatt talpraállt.

Még van egy dolog, amit ezzel a csodálatos emberrel kapcsolatban kell említenem. Ezt is apámtól hallottam, de hogy a legenda szülte-e vagy valóban megtörtént, azt ő se tudta megmondani. Mindenesetre az akkori úri világ viszonyai közt nagyon könnyen megtörténhetett.

Szóval, volt ennek az Antal bácsinak egy fia, aki örökölte apja zsenialitását, és aki a főúri pártfogók segítségével bejutott a kolozsvári orvosi egyetemre. Egy parasztfiú. Ez akkor szentségtörésnek számított. A többiek soha nem fogadták be, és az meg külön felingerelte őket, hogy mint az évfolyam legjobb hallgatója, summa cum laude végzett. Tanárai azt jósolták: olyan büszkesége lesz az orvostudománynak, mint Semmelweis, Koch vagy a Korányiak. Az avatási banketten lefordult a székről és fél perc alatt meghalt. Az úri fiúk megmérgezték, nem tudták elviselni, hogy egy parasztfiú külön legyen náluk.

Valamikor a harmincas évek végén betért hozzánk éjszakai szállásra egy hajcsár. Ezek af-

féle kóborló emberek voltak, akik esetenként kialakított bérért a hentesek és marhakereskedők által a vásárokon megvett jószágokat elhajtották vagy egy másik vásárra, vagy valamelyik vágóhidra.

Nekünk a gazdaságban átlag 18—20 darab marhánk volt, és ennyi állat közt mindig akadt egy-kettő, amelynek golyva, vagy ahogy felénk nevezték, guga volt a nyakán. Akkoriban ez gyakori betegség volt, ma már alig fordul elő. Ettől az állat közérzete nem romlott meg, talán a fejlődésben gátolta egy kicsit. Némelyik ilyen golyva átmérője elérte a 15—20 centit. Az állatorvosok kezelési módszere az volt, hogy felvágták. De ennek következtében az erek nem tisztultak ki eléggé, és egy felvágott golyva helyett a nyak más részein 3—4 új keletkezett.

Nos, akkoriban, hogy az a hajcsár szállást kért, egy másfél éves üszökn nyakán, alul a lebernyegben egy gyerekfej nagyságú golyva keletkezett. A hajcsár jól szemügyre vette és kijelentette, hogy ő úgy kigyógyítja az üszőt, soha többé nem lesz rajta golyva. Nem kell hozzá más, csak egy szíjgyártó ár és egy gyűszűnyi köles. Az üsző fejét jól megkötöttük egy fához, a test két oldalához egy-egy erős rudat tettünk, hogy az állat nyugalmi helyzetben maradjon, a hajcsár pedig az árral a golyva körvonala mellett, a nyak mindkét oldalán centiméterenként kis mélységű lyukat fűrt a lebernyegbe, és bámulatos kézügyességgel mindegyik lyukba tett egy-egy kölesszemet. Egy hét múlva a lyukak vonalán a bőr egybefüggően egy keskeny csíkban elvált az izomzattól, újabb 3 hét múlva a golyva, mint egy hálószatyorba helyezett és leelőgő labda, eltávolodott a nyaktól. Persze a golyva helyén megfelelő nagyságú gödör keletkezett a nyakban, és annak közepétől csüngött lefelé a golyvát körülvevő izom és nyirokérhalmaz. Két hónap után a távolság húsz centire nőtt, három hónapra az egyre zanzásodó golyva már az üsző térdét verte, úgyhogy a nyaküreggel már csak egy kisujj vastagságú, pergamentté aszalódott anyag kötötte össze. Majd néhány nap múlva végleg kiszakadt. A lassú eltávolodás nyomán az erek teljesen kitisztultak, és az állat soha többé nem kapott golyvát.

Még a háború előtt történt, talán 37-ben, hogy a szomszédos urasági birtokon több birka megbetegedett kergekórban. Ez abban áll, hogy az állat agyában 4—5 darab, rendkívül mozgékony, giliszta alakú féreg tenyészik ki (a népnyelv „motosz”-nak nevezi), emiatt a birka elveszti egyensúlyérzékét, legelés helyett tántorgó mozgást végez és gyorsan leromlik. Így aztán levágni sem nagyon érdemes. Különösen nagy a veszteség értékes tenyészállatok esetében. Az orvosi tudomány akkoriban teljesen tehetetlen volt ezzel a bajjal szemben, és ha jól tudom, ma is az.

Abban az időben került a gazdaságba egy fiatal gazdatiszt, valahonnan a Hortobágy mellől. Ez engedélyt kért és kapott a tisztartótól, hogy a beteg állatokat kigyógyíttassa. Lehívott a Hortobágyról egy idős számadó juhászt. A műtétet én is végignézttem. Az öreg utasítása szerint az állatokat egyesével lekötözték egy ferdén a bakra támasztott deszkához. Amikor ez megtörtént, a számadó elővette a bicskáját, kinyitotta, az agy felett kereszt alakban felmetesztette a homlokbőrt, a bőrszeleteket négy gombostűvel — miután félrehajtotta azokat — le-tűzte, hogy vissza ne húzódjanak, majd a bicska hegyét a csupaszh koponyacsontra illesztve szabad öklével egyenletesen ütögetni kezdte a bicskanyél végét. Ily módon egy kétforintnyi léket vágott az agy felett a koponyacsontba úgy, hogy egy keskeny részt átvágtatlan hagyott. Aztán a körülvágott csontot, mint egy teáskanna fedelét félrehajtotta, hogy láthatóvá vált az agy. Akkor elővette egy vékony, fényes rézdrótot, egyik végén csinált egy pici kampót, vagyis visszagörbítette, belemártotta valami fertőtlenítő folyadékba, aztán belenyúlt a dróttal az agyba és egymás után halászta ki a 6—8 centi hosszú motoszokat, egy-egy birkából négyet-ötöt. Mikor ezzel a művelettel végzett, a felhajtott csont szélét megkenste timsóval, visszahajtotta a helyére, így az pillanatok alatt odaragadt. Aztán a bőrt hajtotta vissza és összevarrta. A földre kidobott kukacok úgy táncoltak, mint egy-egy csörgőkígyó. Az operált birkák pedig feloldozásuk után a legkisebb bágyadtság nélkül legelni kezdtek, sőt volt olyan, amelyek játékosan ráugrott a másikra.

Dr. K. L. orvostól hallottam évekkkel ezelőtt a következő történetet:

A sógora — szintén orvos — az ötvenes évek elején egy nagy Békés megyei község főorvosa és egyben sportkört elnöke volt. Egyik tehetséges játékosukat leigazolta egy budapesti nagyklub futballszakosztálya, és ellenszolgáltatás barátságos mérkőzést játszott a helyi csapattal. A kispadon szomorúan figyelte a játékot a klub egyik válogatott játékosa (jelenleg külföldön működő jeles edző), aki már több éves makacs sérüléssel bajlódott. Az orvos megszólította: — Még most sem jó a csikó, I. úr? — Nem is lesz ez már jó soha — mondta a játékos. — Voltam már vele mindenfelé, szinte egész Európában, többek közt a híres svájci és angol professzornál is, a legjobb professzorok gyógyítottak, kétszer operáltak, egy vagyont költöttem rá, hiába. — Nos, ha rám hallgat, holnap ilyenkor jó lesz a lába — mondta az orvos. Hitetlenkedve nézett a fiú, de aztán csak rábízta magát az orvosra. Az másnap reggel beültette az autójába és elvitte a megye egy másik helységébe B. bácsihoz, a neves csontkovácsához. Az nevetve fogadta. — No, fiatalúr, maga is csak bejött az én utcámba. Kár, hogy nem három évvel ezelőtt jött el. Lefektette a szelonra, áttapogatta, meghajlítgatta, aztán szólt neki, hogy szorítsa jól össze a fogát, majd jó nagyott rántott a lábán, úgy, hogy a beteg elordította magát a fájdalomtól. Aztán a csontkovács így szólt: — Na, fusson egyet! Így is tett. Először az udvaron futott néhány lépést, aztán kiszaladt az utcára és így kiáltozott: — Istennel találkoztam, Istennel találkoztam! — Két hét múlva már játszott.

Nem akarok jogcímet formálni arra, hogy a népi gyógyászat helyzetét elemezzem, viszont úgy érzem, kötelességem volt ezeket elmondani. Be is fejezem. Családoddal együtt köszönöttek.

Kedves Feri bátyám! Köszönöm levelét. Nem válaszoltam rá; miért is, miért is nem. —

KARÁCSONYI, ÚJÉVI VONATOK

Karácsonykor megfordulnak a sínek, visszafelé futnak a vonatok. A kövek lezuhannak és óriás krátert ütnek a szülői ház arcára. Visszafordulnak a vizek; fut az érig az óceán. Megérkezik a tékozló fiú, az udvar friss havában lemossa arcáról a vereségek szégyenfoltjait, disznók elé szórja győzelmeinek gyöngyeit. Hétmérföldet lépő bakancsát a ház előtti eperfa szögére akasztja. Van Gogh-i bakancsok. Megmarkolod te is az emlékeid.

Ennek a zöld könyvnek otthonról hozott az illata. Nem karácsonyi vonattal érkezett, hanem a karácsony utánival, amellyel fölbatyuzva elrobogunk a Szilveszter báltermei felé. Tótágot álló lány az idő: talpán állt, az új évben ismét talpára áll majd, de előbb átbukfencezik egy éjszakán. Mikor a feje tetején áll, mikor a kamaszidő tótágot áll, akkor megfogdossuk a combját. Meztelen lába között tapogatjuk a kamaszlány-időnek, fürdőkádnyi pezsgőben fürdetjük. A karácsony utáni vonat a vérpiros pezsgők állomására fut, ezzel viszünk el otthonról mindent: mandulával töltött csirkét, gesztenyével megtöltött pulykát, könyvet a poros polcra. A karácsony előtti vonat fut haza üresen: arany dióként guruló üres beszéddel, Van Gogh-i üres bakancsokkal.

Karácsony után hoztam el otthonról ezt a zöld fedelű, fedelén aranybetűs könyvet én is. Rajta rablói ujjlenyomatom. G. R.—Sz. G.: *Gyógynövényeink*. Gyerekkorom könyvespolcának egyik legkülönösebb könyve volt. Annyi titok benne, mint egy verskönyvben; annyi különlegesség, finomság, illat, szín s annyi természetesség. Mint a verseskönyvet, elolvasni ezt sem lehetett, csak ihletetten beleolvasni. Abrutürömfű, Acsalapu levél és gyökér, Petasites folium et radix, Petasites Hybridus L. Származása — nézzék, mintha valami nemesről beszél-nénk — és előfordulási helye, itt meg, mintha körözött bűnözőről: Forrásos helyen, patakok mentén a hegyvidékeken. Mire használják: Izzasztásra és köhögés ellen. És a bazsalikomfű azaz Basalici herba. És vérehullató fecskéfű, mely akut fájdalomcsillapító és tejnedve szemölcsöt mûlaszt.

Nem is tudom: e könyvben magában-e a varázs? Vagy kint a világban, s csak én lopom be a könyvlapok közé. Mikor még anyám kezéhez gordiuszi erős kötéssel volt kötve a kezem, jártam gyógyfüves asszony nál is, kuruzslóasszony nál. Kinek a küszöbén kívül kellett megállni, a panaszt elmondani s várni, hogy a padlásjáróhoz állított létrán fekete macskaként felsza-

ladjon. Onnan hozta le szárított füveit, melyeket fajtájuk szerint kis fehér papírtölcsérekbe előre csomagolt. Kockás és vonalas irkalapok voltak a csomagolópapírjai; megdöbbenett, hogy később ilyen papírra írtunk az iskolában. Karácsonyra ezek a füvek illatukkal betöltötték a szobát, gondolom szarkalábillatuk és százsorszépvirág-illatuk és kiscsengőfü-illatuk volt, s tüzes ember virágja — illatuk (így nevezik az ezerjófüvet, a *Centaurium pulchellum* Drcét, amely meggyógyította Achilles tanítómesterének, Chiron kentaurnak a lábát, meggyógyította a belelőtt nyíl gennyes, virágos sebé). Égikincsvirág szúrós illata keveredett a szekrény tetejére tett bírsalma finom lehelletével. Talán azt a tiszaföldvári, faluszéli öregasszonyt, fekete macskát keresem a zöld fedeles, aranybetűs könyvben? Talán az anya és a gyerek kezének azóta karddal átvágott gordiuszi csomóját? Vagy csak kamillák s hársak illatát?

A nagylevelű hársfa — *Tilia platyphyllos* Scop. — fejezetnél furcsa kis könyvjelzőt találok. Két régi, függőlegesen összeragadt vonatjegyet. A 0 701 050 és a 0 701 055 sorszámút. 50%-os mérséklésű menetjegyet személyvonat 2. osztályra, melyet Csongrád indulási állomáson váltottak, a világosbarna bélyegző környomata szerint 69. június 11-én. S amely 11,40 Ft ellenében 90 km távolságú utazásra jogosít. Falja e könyvjelző minden adatát a szemem, mint a titkosírás különös jeleit. Lásd, anyám és én utaztunk, a félárú jegy csak nekünk járt, s szinte biztosan Szegedre mentünk, hisz az lehet ekkora távolságra. Furcsa, hogy egyetlen ilyen útra sem emlékszem. Rövidebb-hosszabb röppályákon egyedül jártam már akkor is. Ha ketten mentünk, orvoshoz mentünk, ez is biztos. Most nem Tiszaföldvárra, a fekete macskához, hanem egyszer Szegedre is, a köpenyeshez, a fehér macskához. Novemberi vastag köd az emléken, ennél többet földézni nem tudok, ezt is csak a különös könyvjelző mentette meg az elhullástól. Mivel ez a két vonatjegy eddig nem került a kezembe, anyám biztosan eredetileg is a nagylevelű hársfa — *Tilia platyphyllos* Scop. — fejezetet jelölte vele.

Szilveszterkor, mikor tótágot álló lány az idő, mikor zsebéből minden kihullik, mikor a vonatok fölbatyuzva kirobognak az otthoni kis állomásról, emlékezni nem lehet. De karácsonykor, mikor a Van Gogh-i üres bakancsbal befutnak a vonatok, majd összemarkolom én is az emlékeim. Zöld fedelű könyvem magától kinyílik majd egy hajdani könyvjelzőnél. „*Tilia platyphyllos* Scop.” Olvasni kezdem: A hársfák hatalmas, 20—50 méter magasra is megnövő, szép, lombos fák. A levél mindkét lapja egyformán zöld, a nagylevelű hárs levelereinek kiágazásainál fehér szőrözetet látunk. Virágzata a levélhónaljából eredő, lecsüngő ernyőt alkot. Virágzata 2—5 sárga virágból összetett. Kellemes, jellegzetes illatú virága a méhek kedvence. Virágzik: júniusban. (Júniusban, hársfavirágzásokor utaztunk, gondolom majd.) Gyűjtendő: virágzata a murvalevelekkel együtt. A murvalevél 6—8 centiméter hosszú, lándzsás nyelv alakú. Felhasználása: a virág forrázatát nátha, idült hörghurut, köhögés, tüdő-elnyálkásodás esetén használják. Ha izzasztásul használjuk, a teát ágyban, forrón igyuk meg. Összetévesztése: a kőhársvirágot könnyen összetéveszthetjük az ezüst hársfáéval. Az ezüst hársfa levelének mindkét lapja finoman fehér, molyhos. A Magyar Gyógyszerkönyv ellenzi használatát.

Itt összecsukom majd a lapokat. Arra gondolok, hogy a karácsonyi és újévi vonatok december 28. táján, éppen virágnévnapon: Kamilla napján összeütközhetnek valahol. Két állomás közötti szabad pályán. Szempillámat lecsukom, s nézhetem hosszan a szempillák vetítős-vásznán pergő filmet.

FOGADÓ A FEKETE MACSKÁHOZ

Keresek egy lányt — szólított meg a barátom; egyetlen pillanatra láttam csak, és azóta keresem. Lehet, hogy ő is keres, egyetlen pillanatra látott ő is, lehet, hogy azóta keres...

A gimnáziumi évek idején minden este összejöttünk a Fekete Macska Fogadóban. Osztálytársak, hatan-nyolcan barátok. Beleharaptunk a vastag füstbe, hörpintettünk egy-egy pohár bort, s halkan elmeséltük egymásnak aznapi gondjainkat. Érettségi előtt azután elhatároz-

tuk, hogy bárhová is kerüljünk, a Fekete Macskába évente kétszer újra és újra összejövünk, mégpedig minden év december 23-án, karácsony előtt két nappal és december 29-én, szilveszter előtt két nappal. Előtte is, utána is vigyen bennünket bárhová a vonat, hatunkat, nyolcunkat szaggassanak szét az utak hatfelé s nyolcfelé, de ennek a két estének a köteléke soha szét ne szakadhasson. S nem is szakadt szét eddig soha.

Erre a találkára érkezett a barátom, s már a fogadó ajtajából — mintha halaszthatatlanul fontosat akarna mondani — felénk kiáltott: Keresek egy lányt, egyetlen pillanatra láttam csak, azóta keresem, lehet, hogy ő is keres. December 23-a volt, egy éve nem találkoztunk, s most elhoztuk egymásnak az esztendő alatt fölszorodott kincseinket: egy-egy történetünket. Kint lucskosra olvadt a hó, hideg szelek nyargalásztak a földszintes, rozoga házak között. Bent a fogadóban részegek sürgése-forgása, kiabálása, alig halljuk egymás szavát. Mehetnénk fényesebb, csöndesebb vidékre innen, de hát ideköt a fogadalmunk. Bort kérünk, azt a régi, azt az örök, kénes, rossz, savanyú bort, bort kérünk sokat. „Hol volt az a lány?” „Hová lett az a lány?” — kérdeztem. Hülyeség, mondja a barátom, nem is lehet ez igazán elmondani.

Mint egy elejtett tükör darabjai, szétgurulnak az emlékeim, széthullanak a szavaim. Közlebb húzzuk egymáshoz a székeinket, a mindent betöltő kiabálásban meghallhassuk ezeket a halkabb hangokat is. „Autóval mentem haza, kora délután, munkából: hazafelé az egész napos gyötretésből. Aznap is hó esett, vastagon belepte az autó elejét. Lépésben haladtam. A fagyoskodó gyalogosoknak minden átkelőnél széles mozdulattal intettem, menjenek csak. Szinte féltalomban utaztam. Fáradt voltam, megtört, egykedvű. S az egyik zebránál, ahol már szét se néztem, csak ösztönösen-fáradtan megálltam, hirtelen gyönyörű lányarc villant a szemembe.”

Dagi — ma már doktor, én diákkori nevét őrzöm — itt felröhögött. Ez a mindig bohóc Dagi, ez már a gimnáziumban is úgy röhögött, hogy az osztályfőnök beírt az ellenőrzőjébe: Kedves szülő, fia az órákat hangos nevetéssel zavarja, komolytalan magaviselete miatt osztályfőnöki figyelmeztetésben részesítem. Hehehe — gurul nevetése, mint a kő.

„Ahogy a szemembe villant a lány arca — folytatta —, megrázkódtam, tekintetének áramutése továbbzaladt a szívemig. Azt néztem, hol állhatnék meg az autóval, hisz éreztem, tovább nem mehetek. Kapkodva pillantottam szét, mögöttem rövid dudaszó, megállni tilos tábla mindenütt, kígyózó autósor, kötelező haladási irány, egyirányú utca... nem is tudom, összefogott ellenem minden. Nem tudtam sehol sem megállni, csak egy pillanatra a gyalogjárórónál. A lány pedig megérezte izgalmam, s gyönyörű arcát befutotta a mosoly. Lassan átlibbent az autó előtt, kezét végighúzta a hűtőház tetején, hógolyónyi havat gyűjtött, s a járda túloldalán könnyű mozdulattal elhajította. Gázt adtam, a kötelező haladási irány szerint elkanyarodtam. A szentségít...”

Szép kis ügy, adj föl hirdetést — mondtam. Emlékeztek, mikor régen a Fekete Macska elől ellopták a biciklimet, hirdetést adtunk föl, figyelmeztettük a kedves tolvajt: nagyon vigyázzon, mert nyolcas van az első kerékben. Hát adj föl hirdetést. „Marhaság.” Az ilyen pillanatok lepkeként úgyis kiröppennek a markunkból, nincs mit utánaszaladni. Tudtam ezt mindig, s utáltam a visszahozhatatlan pillanatokot, most meg újkeletűen utálok, ennyi az egész... „Írok föl nyugtatót” — vág közbe Dagi. „Elviszlek Bözsi nénihez, a javasasszonyhoz, Tiszaföldvárra” — mondom én, hogy orvosi hiúságát megcsípjem. S át is veszem a szót, hisz rajtam a mesélés sora. „Gyerekek, itt az ideje, hogy a Fekete Macskában meséljek nektek a fekete macskáról: Bözsi néniről. Tudjátok, régen anyámmal sokat jártunk egy gyógyfüves asszonyhoz. Elmondtuk az egész rokonság baját, az öregasszony pedig a padlásjáróhoz állított létrán fölszaladt, hozta irkalapokba csomagolt füveit. Mint a fekete macska, úgy kúszott föl a létrán. Nagyon sokféle füve volt, erdélyi asszonyokkal is barátkozott, hogy egy-egy füvet onnan is megszerezzen. Máskülönb tanulatlan öregasszony volt. Talán azóta már meg is halt. „Vannak ilyen kuruzslók, szólt közbe a barátom. Aztán végső bajukban már hozzájuk fordulnak az emberek. Mert a végső kétségbeesés nagy úr, olyan hívővé teszi az embereket, hogy még az ilyen fekete macskákban is hisznek.”

Meglehet, hogy ez a magyarázat — vágta a szavába. De másról is szó lehet itt. Mert ha

én még egyszer elmehetnék ahhoz az asszonyhoz! Úgy jegyezném a mozdulatait, ahogy egy népdalénekes szavait jegyezni szokás. Hisz az az ének és ez a mozdulat: egyazon, egyazon fának az ágai.

Ennél tovább nem merészkedhettem előadásomban. Ez az a pont, ahol nevétségessé váltam, hisz baráti találkozásaink célja nem az ilyen tünődés volt; inkább a savanyú borok új és új vérszerződése.

„Azt mondd, valami fa... — horkant fel valamelyikük. Csakhogy annak a gyümölcse azóta már elrohadt. Hova tűnt az a tudomány, hova tűnt az az ének?”

Képzeljétek, egy darabkáját nemrégén megtalálta anyám! Egy sokéves papirdarabkát, melyre sebtében följegyezte hajdan, hogy a fekete macska mire mit is ajánl. Íme, olvassátok. Anyám is alig igazodott el a régi, kusza betűi között — talán össze is keverte a dolgokat. Valamit mégis kisütöttünk. — Na mondd, mit! — szólított föl Dagi.

Egy régi írás, melyet gyereklány anyám írt, s melyet a fekete macska, az írástudatlan, diktált, úgy tudja, hogy méherősítőül: főhímalyva mindenestől, széles levelű büdös... kóró (talán búskóró), paradicsomszár szolgál. Ezeket kell összefőzni, három héten keresztül hetente háromszor beleülni a teájába lefekvés előtt. Csupa férfi a társaságban, ezen a recepten jót röhögtünk. Fejfájásra ökörfarkkóró tea való, ezzel az arcot, fejet lemosni kéthetenként egyszer, s a kezelést hétszer ismételni. Belső daganatra fehérbabcső, árvacsalán, hét cső piros kukorica csutkája, hét gerezd fokhagyma való. Ebből főzz teát, s hét fürdőt vegyél.

Szemölcsre, kelésre, vakszemre tojásfehérjében timsót kell elkeverni, addig keverni, még tejfölszerű lesz, azzal kell hetente kétszer borogatni. „Hát ez a pár recept maradt az öregasszonyból; nem sok, de belőlünk még ennyi sem marad” — szólt közbe valaki. És reumára fél liter ecetben kilenc gerezd fokhagymát kell összefőzni, minden második este azzal bedörzsölni a reumás részt. Gyomorhurutra pedig minden második reggel fél deci vízben gyűszűnyi ecetet kell inni. Hát ennyi, anyám, a kódex írója ennyit jegyzett.

— Hallod, én elmennék ahhoz a fekete macskához. Villámütötte szívemre kérnék tőle füvet.

— Ne menj te a fekete macskához. Villámütötte szívedre ne kérj semmilyen füvet.

— Elmennék ahhoz a fekete macskához. Meddő életemre kérnék tőle füvet.

— A meddőségre való fű, a méherősítő fű meddő férfiéletre gyógyírt nem adhat.

— Elmennék én ahhoz a fekete macskához. Elrontott életemre kérnék tőle füvet.

— Ne menj a fekete macskához. Álarcos világunkban álarc nélkül jársz te, csak ennyi a bajod.

— Elmennék ahhoz a fekete macskához. Villámütötte szívemre kérnék tőle füvet.

Egy ideig senki nem válaszol, kint olvad, lucskolódik, piszkolódik a hó, bent marja szemünket a veszett füst.

— Ne menj te a fekete macskához — hallik a tétova válasz. Villámütötte szívedre a Fekete Macskában igyál egy pohár bort.

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

50.

KOMORÓ

Tuzséron, a fűrésztelepen, lesem a komoróiakat, hogy a műszak végén hazaindultukban hozzájuk verődjek. Tiszajáró tapasztalatomból tudom, mégiscsak a falu lakója ismeri legjobban a maga fészket. Ugyan lakója válogatja. Némelyik falusi úgy él az emberkupaiban, mint tücsök a szénaboglyában. Tán az sem érdeklí, a térkép melyik csücskébe csöppentette a történelem azt a közösséget, amelyikben fölserkent. Más embertücsök meg szereti a szülőföldjét, rányitja szemét, kutatja sorsát, számon tartja minden rezdülését. Ez a hit mozzgat engem is. Bár némely olvasóm azzal aranyoskodik, hogy kár aggályoskodnom ezzel a Tiszajárással, faluról falura bóklásznom mibenlétüket. Minden falu egyforma!

Házak sorai, utcák, benne emberek. A házak is egyformák, különösen most, Típustervek szaladnak előzékenyen az építetők elé, sáttortetős kockaházak sorakoznak elő a rajzolatok alapján. A téglagyarak három-négy féle téglát gyártanak hozzá. A belső berendezések is a mai sablonok szerint kerülnek össze. Egy csöpp tengervíz jellemzi a tengert! A mi világunkban akkora az uniformizálódás, hogy azt még olyan ember sem kerülheti el, aki szándékosan más igénnyel, pénzes zacskóval szaladozza be a kínáló piacot. Szóval kár abban a hitben járni, hogy minden falunak arca van, jelleme, olyan sajátága, amit csak ő maga visel, egyedül hurcol a kerek hazában.

Ha egyik falu úgy hasonlítana a másikra, ahogy külsőre egyik ember a másikra, hát akkor a regényírók egyetlen regényt kellene teremtsenek, s benne lenne abban mindenki. Nem így van ám! Minden ember egy regény. Jó hosszú olvasatú. Csak külsőre hasonlít egyik ember a másikra. Illetve, sok a hasonlóság, még több a különbség! S az akkora, legyenek bár iker-testvérek, külön világ. Hát a falvak? A történelem formálja, rakja, gömbölyíti őket, sok száz települést egyszerre. Mégsem úgy potyognak le az idők szalagjáról, ahogy a kifli-, zsömlésodró gép hajigálja ki magából hajnalonként az illatos süteményeket, amelyek látszatra egy lisztből, egy gépből, kemencéből bújnak elő, s nem egyformák. Csak látszatra. A különbségek teszik egyénivé az embert, a falut, a települést, a magányos tanyát, az embert. Az lesz a jellemző. Attól lehet megismerni, megkülönböztetni egyik embert a másiktól. Nem a különködéstől, mert az már olyan kategória, amit általában magukra hamisítanak az emberek, tárgyak, közösségek. A született különbségekről, a fölsimert tulajdonságokról, tudatosan kialakított különbségekről beszélnek.

Sok minden összzejátszása diktálja a különbséget. A funkció, a lét, hogy minek is teremődik valami, ha tárgyról folyik a szó. Slingelt felső nadrágban a bohócok járnak. Lakóházra illő díszeket nem raktak soha istállókra. Nevetséges a gyöngyös bokkrétával díszített ganéjhördő talicska. A kor rendezzi az emberi sorsokat, de nem az ember nélkül. Ha az ember fölis-

meri benne a saját adottságait, a kor követelését, a járható utakat, hát együtt formálódik ki az ember, a település arca. Némelykor, évszázadokon át egyforma a világ. A pór utódja csak pór lehet, egyik nemzedékről a másikra.

Szentül kukorékolhat, a körülmények, a társadalom mozgása nem viszi tovább az embert. Ott hagyja, ahol találja. Néha nagyot lódul a világ, hogy alig győzzük vele szedni a lábunkat. Fölismerés és szerencse kell ahhoz, hogy a világ kívánsága az egyén érdekeivel egybecsendüljön, s ez a kettős hajtóerő kicsihantsa az emberből azokat a tulajdonságokat, amikről a változás nélkül álmolni sem mert volna.

A falunak arca van hát, amit embergenerációk és állandóan ható erők formálnak. Földrajziak, politikaiak, társadalmiak és még sokfélék. Persze a magam mentségére beszélek. Ahogy szerencséjére nem egyformák az emberek se kívül, se belül, úgy a falvak is nagyon is egyéni arcot hordanak. Ha megismerjük. Különböztetjük. Különböztetjük tényleg mind egyforma. Mint a nyulak a mezőn. De a vadász, a vadór, mint személyes ismerősét köszönti azokat.

És mi az egyformaság ma? Az egykorúak mindig egyformák voltak.

A barlanglakások idején látszatra minden odú egyforma volt. A veremlakások, a földből vert, náddal fődött házak korszakában, mit tudott mást tenni az akkor élő, mint épített a kor adottságai szerint olyat, amilyennel megbírt. De benne már egyéni változatokat hagyott ízlése, tehetsége szerint. Nem minden barlangot díszítettek föl máig bámulni való ábrázolatokkal. Ahhoz valakinek az egyéni tehetsége kellett. A barlangtelepülésnek hát létezett olyan embere, aki alakította a maga háza táját, de ezzel a közösséget is befolyásolhatta. Létezhetek körülötte mások, akik azt gondolták, én sem vagyok alábbvaló. Úgy lehet ő is kent egy szép vadászjele-netet. Az aztán más dolog, hogy mi mozgatta a barlangrajzkészítő kezét. Az a kultikussá vált igény, hogy a rajzon ábrázolt módon célba találjon a dárdája, a nyila, hogy győzzön a mam-muttal szemben. Az állat halála az ember életét jelentette. A vágó, az igény, a muszáj hajtja az embert olykor a pusztá léteért, hogy kőbe rögzítse akaratát, hátha az életben úgy is alakul, ahogy odavakarta a falra a szándékot. Csak a fölületes nézelődőnek tűnhetett úgy, hogy barlang, a benne lakó hajlott hátú, a földről alig felemelkedő ember.

A Tiszajárásomban lapozgató olvasóim némelyike azt mondja, a folyópartról egy város, meg egy falu megrajzolásával el lehet intézni további 128 település bűját, bánatát. Hiszen a mai mozgalmas világban az ilyen csöndeskésen ballagdaló írárok nem vernek nagy szellemi izgalmat az olvasóban. Minden falu ősi halászulésból fejlődött. A hálószerszámokat is egyforma eszközökből építették. Kőszállal húzták a fenékhöz vagy lólábszárcsonttal, ami épp az ember keze ügyébe akadt, azzal segítette magát. Minden település megérte a feudalizmust, úr és paraszt benne, a törvények hierarchiája szerint. Se jó, se rossz. A történelmi korszakokat nem lehet átugrani, átaludni, s egy fejlettebb, jobb világban fölébredni. Ki kell szenvedni a kort, a jobbat. Meg kellett érní a kapitalizmust minden embertelen átkával, s benne ősről ősré fölnevelni azt az utódot, aki hitese, tudója, kicövekelője tud lenni azoknak az utaknak, amin a járnitudas már igazán emberi.

Krimisiteni a történelmet — mondják. Pikareszkekben előadni, az kell a mai embernek. Izgatni, csigázni az érdeklődését. Mennyi könyörtelenség előfordult a múltban, azt elhallgatni mi dolog? Égtek máglyák, suhogtak szöges korbácsok, nyúztak elevenen embert, folyt a tömegmészárlás, a boszorkányüldözés, hitviták, és akasztottak füstre a megvakulásig jobbágyokat, égették Dózsa testét közvetlen embereivel. Noha a falu arcvonásaiban benne a múltja, ha nem is tudja a ma élő minden ráncról megmondani, hogyan rajzolódott bele, de nem szabad a történelmet csak a szörnyűségekben leledzőnek látni. Csak az izgalom, a feszültségkeltés kedvéért. Teremt a mai kor éppen eleget. Hírszóró főeszközünk, a tv nemzeti kultúrelede-lünké teszi a krimi, a horrort. Olyan narkózisra szokik a néző, hogy nem lehet belőle kigyó-gyítani. A szemünk előtt lövik le az USA elnökét, a pápát, a követségek embereit. Sokszor volt már olcsó az emberi élet. De most a társadalmi fejlődés elég magas fokán mi indokolja, hogy kőbaltás eszközök nyerjenek törvényesedő jogot? Mintha minden okos eszköz a vad in-dulatok szorgalmazását tartaná fontosnak. A krimikben lövik, nyúzzák, gyilkolják, vízbe

fojtják, szikláról lelékik, üldözik a gyengébbiket. Mindenféle idegtépő, embertelen üldözések lesznek mindennapivá, természetessé, sőt nélkülözhetetlen fogyasztani valókká. Mintha az emberben nem is lenne más, ha valami, valaki útatba áll, rúg bele, lödd le, kést a hasába! Ha az egyes emberben nem maradnak nyomtalanok ezek a napi program szerint adagolt gonoszságok, akkor a települések arculatába is beiródnak. A bűnözés fokozódása nem csupán a gazdasági helyzet romlásából következik. Biztatást kaphat az a rendszeres krimiktől is.

Egyszer csak megkérdezik a most fölcspörődő generációk, ha számon kérjük őket: hogy miért örökösen a vadsággal, szeméttel, gorombasággal traktáltak bennünket?

Az ember világában, kint és bent annyi fölfedezni való vár még a megtalálásra, hogy eszünkünk nincs elegendő azok megmutatására. A szelídség, az okosság, jóság, erkölcs, hűség, szakmai tudás megszerzésének lehetősége, a szépségek mibenléte, a kenyérkereset öröme, gondja, a sokoldalúság fejleszthetősége, az önismeret, a nehézségek prognózisa, azokkal való szembeszállás, azok leküzdhetősége, általában az emberi tűrőképesség kipuhatolása, megismertetése, gyakoroltatása és száz egyénileg is fontos dolog várna itt kitergetésre, társadalmásításra. A lelki és testi bajok öngyógyításának tanítása, egyáltalán a figyelem arra terelgetése napi leckénk kellene legyen. Nem kap teret ezeknek a témáknak a megpendítése. Nehéz persze, nem is látványos. Pedig az ember teremtő mivoltának, mindennap értéket világráhozó erőfeszítéseinek feszültsége fölér a legszentebb izgalmaival! Rá kell bennönket tanítani. Az izére, öröme, hasznára. A szórakoztatásnak szánt pusztítást, rombolást, ölést mindennapiasítani öngyilkosság, ügyünk, céljaink, küldetésünk ellen való véték. Ami beleráncosodik a falu arcvonásaiba. Olyan az, mint a rozsdá a legjobb acélon. Eleinte nem látszik. Hanem amikor már mutatja magát, meg is ártott a keménységnek.

A legjobb ló, ha inséges teleken az istálló tetejéről való szalmát eszi, tavaszra, amikor húzni kellene, olyan erőtlenné válik, hogy rudasfával emelgetik lábra.

Csak hát én nem is tudom Szilágyi János lelki telefondoktornak van-e annyi emelőfája, amivel a segélyért kiáltókat föltámogatja?

Éngem, Dózsa maradékai, a csigamezei vereség után Csanád posványáiban elbújodva, továbbtengődve, jobbra törve, Viharsarkosan állva arra buzdítottak, amikor a jelenben pántlikázó útjaimra föltarisznyáztak, hogy ne csupán magamért, de a „pórosztály embőre lögyek! A tudomány, a szépség, a jólét, az emberi kiteljesedés nektáros mezeire vezess mindenben eléhezett földjeidet!”

Ez nekem örökéletemig való parancs. S fülelem, tán idomítom a kultúra széljárásának minden sussanatát. Aggódásaink között tán fölserken itt-ott már a nekünk való nektárt hozó termés, de a televény, aminek mi szántunk, vetünk, melegágyként szolgál a régen levetett polgári kacatnak, a konkolynak, a feketeüszkös, bolondító beléndekkel összeszövetkezett beteges mákonyoknak. Szinte már az lesz a térnyerő. Már-már elönt mindent. A klimpírozás, a kuplészás, a bazáriság.

Két évvel ezelőtt még pironkodva jelentették be ezeket a számokat a műsorvezetők, hogy azt mondják, a divatos nosztalgia hullámverésének engedve, mutaványul traktálnak vele bennünket. Mára uralkodóvá tudott lenni. Pedig póri nosztalgiaik is élhetnek, nemcsak nyegle, tartás nélküli polgári nyavalygások, hogy jaj de nagyon unatkozom, jaj de nagyon világfájdalmas vagyok. Gyerünk a kocsmába, gyerünk szipózni. Igyunk lúgot, mert csömör a világ, igyunk Holló 12-öt, permetezésre való nikotint, mert attól szépen el lehet múlni, amúgy sincs miben fogódzani!

Bennem valahogy összefonódnak ezek a kérdések. Hát rozoga, poros pókhálóból akarjuk kiépíteni a lélek gerendázatát? Gyöngye tákolmány. Még a telefondrótok se elég erősek, amiken Szilágyi Jánoshoz jutnak el a sóhajok.

A póri nosztalgia is szélsőséges. De sokszor szívesebben hallgatnám az eredeti ganyéjos talicska kenetlen tengelyének sírását, mert dudája fölzajdít bennem száz éveket, s benne kemény küzdelmeket, állni tudást óhajt az emberi kiteljesedésre. Szívesebben hallgatnám hajnali fél ötkor egy jó rezeshangú kakas kukorékolását, mint az uraktól levetett, megütált, többször

átkopírozott zenének, jó, igaz szónak hazudott zörejdudvát. Én még tán megkülönböztetem az igazat a hamistul, de az utódom abba a hitbe ringatózik, hogy ez a nemes muzsika, teli életvezetésre alkalmas bölcsességgel. Csak jó hangos legyen, fület eltömő dörömbölés. Megszokjuk?

Nem szabad engedni, hogy beleszokjunk az emberi mivolt ilyen szennyezésébe. Ez altatás, tompítás, kábítás. Ahogy ránkzúdul egész nap, olyan számunkra, mintha húsverő kalapá-csokkal verték volna össze a csontjainkat, ernyedtekké leszünk. Tán nem épp csak ettől.

Köznapai bajszuronyok szurdancsolnak bennünket. Baltát, fogót, szöget nem vehetsz a pénzédért sem, miközben a vasüzemek félgőzön pipálnak. A mi munkás államunkban, ahol a legszentebb templom a műhely, áldozó oltár a munkapad, s benne a teremtő ember nem lel szerszámzatra. Ha árulnak a boltok, arany áron. Mintha azok valami luxuscikkek lennének. Holott szerintem ingyen kellene osztogatni boldognak, boldogtalannak, hátha valaki megkedvelné általuk a teremtést. Ha csak egy fogpiszkálót megfaragna vele valaki, egy fejőszéklábat, már azzal is kevesedne az ipari gond, a nyöszörgés a lakosság jobb ellátásáért. Vissza sem lehetne élni a szerszámokkal, mert mindenkinek lenne. De ez nem a bolondos írók észjárása szerint való. Nem is érnék föl ökölrel, hogy miért hiányzik az a szerszám, amit 10 000 éve egyazon formában nem nélkülözhet az ember, ahogy a fáraók sírbelsejének képi ábrázolásai tanúsítják. Mit tehet a magán segíteni akaró eleven? Elmegy lopni. Nem akarna pedig maga előtt sem 10 darab százás szögért bűnbe esni, de hát nem nyílik az állami lakóház nagykapuja, arra ipart nem hívhat. Maga megcsinálná. A kerítés tetején járjon be családotól, mint a kőborkutyák? Lop az állami építkezésről szekercét, szöget, palincot, segít magán, ahogy tud, aztán arra nem viszi rá a lélek, hogy az eszközöket visszalopja, hátha akkor megfogják rajta. Meg azután köllhet az még a ház körül máskor is.

Belém ivódik a villogás, mit hol lehet elrajzolni az államtól, amire égedelmes szükségem van. Egyszer a lelkibőrömbe ivódik a szokás, egyszer kezd nemzeti tulajdonsággá lenni. Belevésődik a falu arculatába. A sokat emlegetett falu alatt értem a várost is. Az is falu volt, csak fölcsőpörödött.

Ezeket a sorokat nem a bátorságomról való tanúbizonykodás vereti velem ide, hanem a jajkiáltás, hogy rendezzük elemi dolgainkat. Szépszavú rádiónk van, ne a kultúrkorpat eresszük le rajta, hanem az értéket. Jó könyvtári hálózataink kínálják a szakkönyveket, mit hogyan kell tenni, de szerszámot nem adunk hozzá. Fáj ám a falu arca sebein tapogató gyakorlatjárónak, úgy fölvisit.

Komoró kitaruló bájossággal mutatja arcát. A történelmét bizonygató birtoklevelek 1290 óta jegyzik nevét. Volt vagy 50 gazdája. Vitézségért, pénzért cserélt gazdát. Néha házasságok vitték egyik család birtokai közül a másikába. Múltja annál is régibb. Lakták névtelen őskori népek, kőbaltával vadászók, bronzfésűvel szépítkezők.

A nagyfülű világ végéig uradalmi tanyaközpontul szolgált, tágas magaslatán a földszintes kúriával. Ma afféle megnevezhetetlen micsoda. Állandó könyvtár, alkalmi orvosi rendelő, tanácsadó és tanácsi kirendeltség. Most a község Tuzsér irányítása, védelme, szárnyai alatt él. De az kevésszer pislog ide. Csak a panaszt hallaná. „Tanterem kellene, nagyobb bolt, friss kenyér...”

Hetenként a kirendeltségi szobába érkezik egy-két ember. Hol orvos, hol adóhivatalnok, hol a KMB-s rendőr, a csecsemőgondozó. Én meg éppen állami rendszámú kocsival poroszkálok köztük. A domb körül messze szétszóródott házakból idelátnak, s biztató jelnek nézik. Alig leültetnek kalauzaim egyik elhivatalnoktalanodott szobában, hogy elém hozzák kíváncsiságom tárgyait, nyílik az ajtó, lép be egy kismama, karján picijével. Olyan bizalommal teszi elém térhét, a tárgybelit, a szóbelit, mintha valami régtől várt megváltót találna bennem.

— Drága jó és szép, sokbajú kismama, megértem én a maga álmatlan éjszakáit, hanem annyit tudok csak a gyerek betegségről, amennyit kanmacska tudhat a kiscicák szoptatásáról?

A szép pirosarcú menyecske bíborba borulva hátrál a nyitva hagyott ajtón, amin nyoma-

kodik elébe egy ezüstösfejű férfi, hogy megadózzon nekem, az állam emberének. Kitömött le-
véltárcájában úgy szoronganak a bankjegyek, mint gányó kezében az összecsavart szűzdo-
hány.

— Kifizetném a jövő évet is. Úgy vettem ki a tévé szavából, hogy ez is megemelkedik. Hát
inkább most, mint később. Mindenki jóljár.

— Igaz lehet a szava, csak egy kis tévedést okozhattam maguk között ezzel az autóval.
Nem én vagyok ám az adószedő!

— Neeem? Hát ilyenkor szokott jönni pedig hónap első péntekén.

— Még jöhet, a péntek estig tart!

— Anyje, aki teremtette, pedig szaladtam is, hogy ne kelljen felöltözni, kászalódni, be-
busozni, tipródni odabent egy napot, hogy a pénzemtől megszabaduljak. Tudja, úgy va-
gyunk mi ezzel, mint a foghúzással. Ha meg kell legyen, hát egy rántással!

A tudósok azt lelkezik, hogy Komoró, Kőmörő, Komárom az óbolgár, vagy a kuntörök
szűnyog szóból helynevesedik. De olyantán olyan régről, hogy akkor még ezeken a települése-
ken más sem volt emlékezetesebb, mint a milliárdnyi szűnyog marása.

TARDI SÁNDOR RAJZA

„Volt pillanat, nem is egy, amikor a magányos Zsilinszky volt maga a magyarság; úgy jellemelem, hogy mégis valóságosan. Amikor az ajtaján, mely egyszeriben az ország ajtaja lett, a puskatussal dörömbölőknek pisztolytűzzel adta meg a gazda választát.” (Illyés Gyula)

VIGH KÁROLY

Zsilinszky börtönlevelei

„Szervusztok! Azt hiszem, nagyon sokáig nem találkozhatunk ilyen nyugodt körülmények között.

A Pannónia' előtt állunk, körülöttünk lüktet a főváros élete; a közönség kitódul a vendéglőkből és a szórakozóhelyekből, csilingelnek a villamosok, és egyre-másra gördülnek el előttünk a luxusautók. Csend van, nyugalom. Csak a csökkentett világítás figyelmeztet a háborúra, és a tájékozottak egy bizonyos német memorandumról suttognak. Azért mégis, mint ha valószínűtlenül csengene a hang: „Azt hiszem, nagyon soká nem találkozhatunk...”²²

Így búcsúzott a barátaitól a szokásos péntek esti Pannonia-vacsora után Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. március 17-én. Alig egy évvel később, közvetlenül a háború után a baráti asztaltársaság egyik tagja, Barcs Sándor újságíró így emlékezik vissza a német megszállást megelőző utolsó közös baráti vacsorára.

A hitleri orvttamadásnak, a német megszállás körülményeinek a részleteit történetírásunk azóta már régen felderítette. A Szent János téri csatáról, Bajcsy-Zsilinszkynek a lakására törő Gestapo-tribékekkel vívott magányos harcáról is sokszor emlékezett meg a sajtó. Csak a tűzharc okozta sebeiről, rabkórházba kerülésének körülményeiről és arról a 206 napról tudunk keveset, amit Zsilinszky 1944. március 19-től október 11-ig a német megszállók börtönében töltött. (Mint ismeretes: Bajcsy-Zsilinszkyt és társait ekkor, október 11-én adták át a németek a magyar hatóságoknak. A Lakatos-kormány azután négy nap múlva, a sikertelenül végződött kiugrási kísérlet napján szabadon bocsátotta Zsilinszkyéket.)

Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1944. március 19-én délelőtt — lött sebei miatt — a m. kir. rendőrség budapesti főkapitányságára szállították. A március 20. és április 18. közötti ápolásáról ott felvett összefoglaló rendőrorvosi jelentés³ tanúsága szerint Zsilinszky „folyó hó 19-én két lövés által megsérült. Egyik lövés a b. vállába fúródott, a testet nem hagyta el, a másik a has b. old. fúródva, hátul a testet elhagyta... Karját emelni nem tudja, nagy fájdalomat jelez... A köldöktől négy haránt ujjnyira kb. egy cm. hosszú, két-három cm. széles bőranyag-hiány van. Hátul a medence-csont taréja felett közvetlenül kb. 8 mm hosszú bőrrepedés...”

Azért is idézzük a hivatalos jegyzőkönyvet, mert még nem is olyan régen, 1978-ban Domokos József „Két per egy kötetben” című könyvében — Zsilinszky-ellenes elfogultságtól és rágalomtól hemzseggé kitételek között — azt írja Bajcsy-Zsilinszky 1944. március 19-én elszenvedett sérüléséről, hogy „Bajcsy-Zsilinszkyt egy gellert kapott — falról visszapattanó (!?) — golyótól karján és oldalán horzsolts lövés érte”.

A hivatalos rendőrorvosi jegyzőkönyvön kívül dr. Pazár Zoltán ny. rendőrorvos őrnagynak a Magyar Nemzet akkori főszerkesztőjéhez, Parragi Györgyhöz 1948. november 16-án intézett leveléből⁴ megtudhatjuk, hogy Zsilinszkyt milyen állapotban szállították be a budapesti rendőrfőkapitányság kórházába. A levél erről a következőket tartalmazza:

„1944. március 19-én, vasárnap reggel 9 órakor léptem szolgálatba, mint a főkapitányság főorvosi hivatalába beosztott rendőrtörzsorvos... Fél 10-kor az akkori rendőrfőorvos, Dr. Leviczky Károly, felszólított, hogy azonnal menjek vele a 200-as cellába, ahol egy sebesültet kell bekötőznöm és róla látéleletet felvennem. Oda érve, megrendülve láttam magam előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselőt vértől átitatott ruházatában, de büszkén és bátran... Bemutatkozásom után levetkőztettem őt és megállapítottam, hogy két lövési sérülést szenvedett: egy bennrekedt lövést bal vállizülete táján és egy áthatolót alhasán a bal oldalon. Ez utóbbi sérüléséről nem lehetett azonnal megállapítanom, vajon érte-e a hashártyát és a beleket. Ezért azonnal jelentettem, hogy a képviselő úr sérülése igen súlyos és azonnal kórházba kell őt szállítani.”

Pazár doktor közlésével nem fér össze Zsilinszky március 25-i rabkórházi levelének az a részlete, amelyben azt közli Bende Máriával — titkárnőjével és élettársával — hogy Litovszky⁵ főorvos kötözte be őt, aki üzenetét is elvitte hozzá. Az ellentmondás könnyen feloldható, ha valószínűnek tekintjük, hogy mindketten közreműködtek az elsősegélynyújtásban.

Zsilinszky a rabkórházba kerülve, megfelelő kezelést kapott, de különösen a haslövés gyógyult nehezen, és többször volt szükség a löcsatorna szondázására, hogy a genny megfelelően kiürüljön. A fent említett hivatalos rendőrorvosi összefoglaló jelentés szerint még egy hónap múlva, április 17-én is 38,2-re ment fel Bajcsy-Zsilinszky láza.

Sokat segített a sebesülésével járó fájdalmak és kezelés elviselésében az a kedvező körülmény, hogy sikerült kapcsolatot teremtenie a külvilággal, titkárnőjével, későbbi feleségével. Egy bizonyos Szabó bácsi a cipőjében vitte és hozta a leveleket. Amikor Bajcsy-Zsilinszkyt április 18-án a Fő utcai börtönbe szállították, a levelezés nem szakadt meg csak átmenetileg. Miután Zsilinszky egészségi állapota — sebesülése és gyomorbántalmai — következtében magánkosztot kaphatott, Bende Mária az ételhordó termosz aljában juttatta be hozzá a leveleit, és Zsilinszky ugyanilyen módon válaszolta meg azokat.

Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endrének — az esküvőjükre augusztus 11-én, a börtönben került sor — sikerült megőriznie a börtönleveleket. A halvány drapp színű, vékony WC-papírra írt, dátummal ellátott levelek száma 61 darab. Ezekhez hozzátartozik mintegy 15 darab dátum nélküli levélteredék, amelyeket csak a tartalmuk alapján lehet nagyjából besorolni a kronológiába. Miután a rabkórházi levelek kivételével azok átírására egészen a hetvenes évekig nem került sor, a súlyos szembajban szenvedő özv. Bajcsy-Zsilinszkynek e sorok íróját kérte fel a levelek megfejtésére⁶, majd miután ez megtörtént, a levélgyűjtemény elhelyezésére az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába.

Az özvegy jogos kívánságának megfelelően ezek a levelek — különböző okokból — egyelőre nem kutathatók. Bennük ugyanis személyes jellegű, bizalmas közlések is olvashatók, továbbá számos olyan politikai helyzetelemzés és kortársakról írt jellemzés, amelyeknek a közéletelére még valóban nem érkezett el az idő. Habár az özvegy végakarátának figyelembevétele bizonyos — nem lényegbevágó — korlátokat szab a börtönlevelek ismertetésének, mégis a legjobb lelkiismerettel jelenthetem ki, hogy az alábbiakban közölt szemelvények történetileg hű, hiteles képet nyújtanak Bajcsy-Zsilinszky Endrének a rabkórházban, illetve a börtönben elszenvedett 206 napjáról, és arról: hogyan szemlélte a Gestapo fogságában a saját és nemzete sorsát.

Olyan szemelvényeket válogattam ki a levelekből, amelyek — véleményem és legjobb meggyőződésem szerint — hűen tükrözik vissza Bajcsy-Zsilinszky börtönéletét, kapcsolatait a külvilággal, a magyar helyzetről és jövőről kialakított véleményét, és — nem utolsósorban — érzelmeit hűséges élettársa, majd — augusztus 11-től — felesége iránt.

LEVELEK A RABKÓRHÁZBÓL

1944. március 25:

Kedves, drága Mickóm! Még félig sötét van, mikor e levalem kezdem, ezért a kuszaság. Mindenekelőtt szívbéli köszönet vasárnapi bátor és derék magatartásáért.⁷ Az igazi lélek a veszedelemben mutatkozik meg a legtisztábban: a Magáéval is így volt. Nem is hiszi talán, mekkora öröm ez nekem, hogy még sem vagyok annyira egyedül. Nem fogom elfelejteni — míg élek. Jó emberek között vagyok, Szabó bácsit az Úristen küldötte. Kezelje *szeretettel*...

Én — *egyelőre* — megvagyok. Rengeteget szenvedek álmatlanságtól. S hogy nem olvashatok...

Most kérdések és kérések:

1. Elmúlt-e teljesen az a rettenetes idegsokkjá s nem tért vissza?
2. Hogyan történt az én elhurcoltatásom után? Mind eljöttek velem, a civil⁸ is?
3. Nem kutattak a lakásban és nem vittek el semmit?
4. Sikerült az iratokat *megmenteni*. Hallom rendben van. De nem tudom, nem égette-e el? Mondtam, hogy ne. Főrisnál?⁹ *Írjon meg mindent távozásom óta*. Magával mi történt?
5. Litovszky (helyesen: Leviczky) főorvos, aki bekötözött, elvitte az üzenetemet, vagy Parragi útján?
6. Parragi, Csetényi, Bródy, akikkel reggel telefonon beszéltem, másodszor is fölhívtak?¹⁰

7. Mi van Sigrayval, Rassayval, Rácz Kálmánnal, Goldbergerrel és a többiekkel, akikkel a főkapitányságon találkoztam, illetőleg egy picében másutt, meg a szerencsétlen kommunis-tákkal?¹¹ Internálás? Volt kivégzés? Ahogy én hétfőre virradó éjszaka a folyosón, (a főkapitányság cellájában feküdtem másfél napig pusztá fapadon, fájdalmas sebeimmel, még orvost sem engedtek hozzám, a németek nem nyúltak hozzám, csak irtózatosan szidtak és fenyegettek),¹² mondom a folyosón történt szörnyű sürgés-forgásból, zsvajjból, emberek hozásából, vívéséből, előszólitásából arra következtettem, hogy igen. El voltam szánva a halálra, el vagyok szánva teljesen ma is, csak arra kértem az Úristent, ne engedjen felakasztani, vagy más gyalázatos — pl. gázautó — módon kimúlni. Magamnak súlyos szemrehányást csináltam a cellában (reggel még a fejem alól is elvitték a német fogolyörök a rossz pokrócot) magamnak, mert nem lőttem magam agyon az utolsó golyóval... Azt a reményt, hogy mégis kórházba kerülhetek, teljesen földadtam már... Ekkor váratlanul jött egy főtörzsőrmester rendőr, hogy rövidesen kórházba megyek. Gondolhatja mekkora megkönnyebbülés volt!... A derék magyar mentők ajánlották föl, hogy egy percre hazavisznek. A házmesterné és a néni csodálkoztak, kérdeztek nagyon barátságosan, átadták a kulcsot és fölmentem. Megnéztük az „ütközet” színhelyét. Örömmel láttam, hogy a Naplók a helyükön, a ruhák is.¹³ Kezdtém remélni, hogy az iratokkal még sincsen nagyobb baj. Aztán ide jöttünk. Nagyon szívesen, emberségesen fogadott mindenki, szerencsére — és csodaképen — itt mindenki, vagy majdnem mindenki magyar... Idáig minden rendjén volna, de nyugtalanít *bizonytalan* jogi helyzetem és erre senki sem tud itt felvilágosítást adni. Közvetítésre sem vállalkozik senki. Pedig ez *életbevágó fontos-ságú* rám nézve. A főkérdés: kinek a foglya vagyok, még mindig a németeké? Abban az esetben, ha gyógyulásom után a kormány kiadna a németeknek: előbb valamiképp meg kell ölnöm magam, hogy elkerüljem a biztos kínzást és a gyalázatos halált. Méreg kell erre az esetre, vagy borotvapenge az ütőér elvágásához, vagy — ennek örülnék a legjobban a három közül — pisztoly. Értse meg Mickó, ha fájdalmas is Magának — ha nehezére is esik — segítenie *kell!* Az Úristen is megáldja érte. Szerencsére még nem tartunk ott, de nekem *mindenre* föl kell készülnöm. Ezért föl kell mindenekelőtt deríteni a helyzetet. Nagyon kérem beszéljen Pistukával.¹⁴ Kérdezze meg, *mi a szándékuk velem*. Internálnak vagy hadbírótság elé állítanak, vagy *kiszolgáltatnak a németeknek*? A család nevében csak ezt kérje:

1. Ne adjanak ki a németeknek, hisz erre semmi jogalap, én előbb a főkapitányságtól kérem védelmet és csak akkor védekeztem, mikor *többen* rám törték az ajtót és géppisztollyal,

vagy golyószórával megjelentek az ebédlő ajtajában. Ha mégis átadnának, előbb adjanak be egy pisztolyt nekem. Ez a legkevesebb, amivel egy magamfajta embernek tartoznak, aki élve vagy halva legtöbbet tehet szegény árva hazánkért.

2. Ha nem adnak át, ne engedjék, hogy a németek elhurcoljanak. Legjobb lenne, ha *szökni* engednének. Ha pedig magyar hatóságok is halálra ítélnének, *ne akasszanak* fel. Erre az esetre sem kegyelmet kérek, hanem csak tisztességes golyót.

Ezt mondja el Pista, persze a maga és a család — Édesanyám kedvéért is — kéréseként.

1944. március 26:

Kedves jó Mickóm! Nagyon megörvendeztetett kedves levele s általában megnyugtatót, amit írt. Csak nyugtalanít, hogy a Maga állapotáról nem ír csak annyit, hogy „reszketek”¹⁵... De még mindig nyugtalanít az iratok dolga is. Ugyanis a *ruhaszekrényben* volt néhány kényes dolog:

1. azt is feltörték és elvitték az iratokat,
  2. amit a kályhába rakott, mind megmentődött,
  3. és mégis, mit vittek el?
- Erre a három kérdésre kérek pontos választ.
4. Nem égett el semmi?¹⁶

Drága Mickóm! Magáról írjon legegőbb. Aztán erről a 4 pontról.

Némileg megnyugtattak itt, hogy nem szándékoznak engem átadni a németeknek. De ez egyfelől bizonytalan értesülés, másfelől csak szándék. Harmadfelől erőszak is van.¹⁷

De nagyon kérem, *nyomatékosan*, Magukat mindnyájukat Mickó, nehogy valami *mentési* akciót kezdjenek, vagy kegyelmet kérjenek számomra. Nekem nincs szükségem kegyelemre, *mindent megfontoltan csináltam*. Hanem csak azt kérem, hogy *ne adjanak ki* gyalázatosan engem, a magyar hazafit, az idegen hatalomnak. *Ítélezzék magyar bíró, magyar törvény alapján felettem...*

Nem tudom, irtam-e az órát. A kis ébresztő volna jó, hadd ketyegjen itt: helyettesít itt, mondhatnám gyarlón, valami élőlényt a ketyegésével. Olyan borzasztó az este 6-tól reggel 6-ig való sötétség, magány, vállfájás és tehetetlenség...

100 pengőt kellene küldeni Mariskának¹⁸ Révfülöpre, hogy hozzák rendbe a kertet (talán Maga is lehetne), küldjön neki veteménymagvat, vessenek el mindent. A szőlőt ültessék el.

*Kedves Mickóm, e levelemből is láthatja, hogy van bennem életkedv és akarat az élethez. De nekem mégis minden eshetőségre el kell készülnöm. Nem mondom, hogy szívesen halok meg, különösen, miután csak ezután dolgozhatnék majd igazán szegény árva magyar hazánk fölépítésén, amihez minden tervem kész, de a gyalázatos és megszegyenítő kínzásoktól tetézett halált, ha arra kerülne a sor, meg kell előznom valamiképpen. A tisztességes magyar ítélet alapján hozott halálos ítélet elé azonban nyugodtan és megnyugodva, mondhatnám derűsen nézek, ha *golyóval* történnék. Ennyit csak megérdemlek! Többet meg nem kérek. Mert most sem vagyok megtörve, nagy úrnak tudom magam, mint amilyen mindig voltam. Nemzetem és az én imádott magyar népem szívében pedig sohasem halok meg, ezt jól tudom. Azt is tudom, hogy még Újvidéken is lesz szobrom...*

Most Isten Vele drága Mickó! Sok csókkal és szeretettel híve: a „leketlen” Endre.

U. i. Nem írt Parragiról. Meg telefonált-e aztán Okos¹⁹ és Bródy? Emlékszik, ezek hárman hívtak fel, P-nak meg is mondtam, hogy most készülnek betörni hozzám. Azt felelte: „érdekes”. Én meg: „több mint érdekes”. Senkisé mondhatja, hogy nem voltam nyugodt...

Mi van a lapokkal? A Magyar Nemzetet, Népszavát betiltották?

1944. március 30:

Kedves, drága kis Mickóm! Nagyon köszönöm kedves sorait. Különösen az őszinteségét. Azt kérem igen nyomatékosan a jövőre is. Rosszul fölfogott s végeredményben rám csak hátrányos kíméletből ne hallgasson el semmit, *kérve kérem*. Jól mondja: *mindenre* el kell készülnöm.

Éppen ezért — a sürgetés részükről jó mementó — *könyörgöm* Mickó, munkáján csak úgy lesz áldás, ha a legközelebbi levélben egyelőre egy pengét küld (odaragasztva a levél belsejéhez). Higyje el nekem, *nem leszek könnyelmű*, csak akkor veszem elő, ha végleg eldőlt, hogy átadnak a németeknek, megbecstelenítő vagy kinhalálra. Addig itt biztosan el tudom rejteni. Olyan vékony! Bizom a Maga lelki erejében. A jövő szempontjából is más az, az ország érdekében, ha tudja a magyar nép, hogy nem adtam magam idegen kézre és csontjaim itthon nyugodhatnak.

A Pista iratát nem helyeslem, mert elébe vág a dolgoknak. Hanem inkább elmehetne Pista Huszár Aladárral a Kormányzó úrhoz. Legutóbb, augusztus 25-én, azt mondta nekem a Kormányzó úr, ha bármi panaszom, vagy mondanivalóm van, tudom az utat hozzá. Hát ezt elmondhattam Pištának is, vagy egyszerűen Magától tudja meg, s erre hivatkozhat a K. U. előtt is: hogy most helyettem ő jön s nem kér mást, minthogy engem *magyar bíróság elé állítanak*. Ítéljenek aztán halálra, ha annyit vétettem hazám ellen! Végre ennyit megérdemlek a K. U.-tól is, kinek mindig hű embere voltam...

Magára nagyon vigyázzon. Már most keressen Magának vidéken valami búvóhelyet, szükség esetére, hátha még Magát is üldözni fogják. Esetleg Tombor tudna valamit. Vagy Kiss János: a soproni óriás kertekben.

Még több elintéznivalóm is lesz. Ha meghalnék rövidesen, azt akarom, hogy Magát mindenki *feleségemnek* tekintse. Ha idő és alkalom adódik, szeretném elvenni feleségül. De ebben a pillanatban az Magát csak veszedelembé sodorná. Okosan kell ezt a kérdést megoldani. Végrendeletet is akarok csinálni valamiképpen.

De ne gondolja, hogy egyszerűen kötelességből akarom elvenni, hanem igaz szeretetből, amelyet mindig éreztem Maga iránt s amelyet most már nem homályosít el az az érzés, hogy lelkileg hűtlenné vált hozzám. Azon a vasárnapon is, most is, teljesen elhagyatott árva volnék Maga, a Maga hősiesség nélkül...

1944. április 1:

Kedves, drága Mickóm! Nagyon jól esett legutóbbi szép, kedves, meleg tónusú levele. A hűsége, szeretete, áldozatkészsége igazán meghatott. Kétszer is elolvasom minden levelét, hiszen az egyetlen vigasztalásom nagy magányomban s töprengéseim közepette. Édesanyám emlékével, Magával s a szegény magyar Hazával foglalkozom legtöbbit. A magam személye, ügye, kevésre korlátozódik: *hogy ne adjanak ki a németeknek*.

Nem is szeretném aranyos Mickóm, ha akár Maga, akár más előtt más színezetet kapna az én nyugtalanságom sorsom miatt. Mindenki elhiheti nekem, nem a haláltól félek, ezt elégszer bebizonyítottam szomorú életemben. Igazán minden pillanatban kiegyeznék a sorssal, ha ide, vagy majdan fogházcellámba beadnának egy töltött pisztolyt, hogy férfi módjára magam vessek véget életemnek, ne idegen pribékek, akik majd igyekeznek megkínózni és meggyalázni. Ez az egész, nem több. A kért és ígért dolgot kérem. Újból ígérem, csak végső esetben...

Egész politikám ősidők óta a minden irányban való önvédelem volt... A magam ügyében is... Emlékszik rá, Gömbösnek is megmondtam Ulain²⁰ előtt, a második tarpai választás előtt, hogyha fegyveres erőszakot próbálnak a csendőrök ellenem, fegyverrel védekezem. A bilincseléskor is szembeszállottam a csendőrökkel.²¹ Szóval: *önvédelem volt* és erős katonai önvédelem volt mindig a politikám is...

Pistuka, Mica²² jószágáért nagyon hálás vagyok és meghat Tombor és Kiss János hű barátsága is. Pedig szegény János is nagy veszedelemben forgott azzal az írással...

És most a legkedvesebb téma: a Maga és az én dolgom.

Drága Mickóm, én ragaszkodom ahhoz, amit írtam és ha az fizikailag az én sorsom valamiféle fordulata miatt lehetetlenné válnék, akkor is meghagyom, hogy Magát mindenki, mint az én hűséges, drága feleségemet tisztelje. Meg vagyok róla győződve, hogy az egész nemzet úgy is fogja megbecsülni. A szellemi kincs, amit oly okosan megmentett, mérhetetlen. Ez majd csak később fog kiviláglani. Az a félbemaradt könyv is... De sajnálom, hogy nem írtam

meg, a sok apró gond, munka miatt... Azt már úgylátszik, senki sem fogja befejezni.²³ Amint hogy félbemaradt az én nagy munkám is: az új történelmi Magyarország fölépítése. A közép-európai kibontakozási tervet még talán meg tudnám csinálni, ha annyi időt és lehetőséget adnának — fogházban. Aminek igazán semmi köze a német ügylőz.

Még egyet! Nem tudom, irtam-e, beszéljen Pfeiffer Zoltánnal, semmisítsék meg azt a másolatot, de sürgősen. Tudja, az Eckhardt-félét.²⁴

Lássa, most egy félórát szinte elbeszélgettem Magával. Okosnak nincs igaza: én nem bújhattam el. Egy csepp szemrehányást sem teszek magamnak, legfeljebb az iratok dolgában, főleg pedig, hogy nem lőttem főbe magam az utolsó golyóval. Akkor Magának sem okoznék ennyi gondot és még esetleg bajt is és odafönt öreg Teleki Pállal már készülném a béketárgyalásokra. — Isten Vele édes Mickóm.

Szeretettel csókolja öreg vőlegénye:

Endre.

1944. április 3:

...Azért vagyok kissé türelmetlen, különösen a mai beszélgetés után, mert veszedelmesen gyógyulnak a sebeim. A haslövés is alig szivárog. Jó, ha még a húsvétot itt tölthetem.

A haslövés környékén ugyan még mindig van bizonyos keményedés, amelyet föl lehetne vágatni, de nem hiszem, hogy rá kerül már a sor...

A kért dolgot *nagyon kérem*, mindjárt biztonságosabban érzem majd magam.

Okos is jól tenné, ha elmenne valahová. Hátha előveszik majd a barátaimat. Egynek sem volt még kellemetlensége...

Mickó drága, fizesse ki Czikkely uramat²⁵ is. Szederrel²⁶ tartsa az összeköttetést, mindig jó emberem volt.

Arra is kérem, hogy egy keleti harctéri térképet is küldjön, újságot látok néha...

A húsvéti találkoztót csak akkor kérem, ha nem kell hozzá felső engedély, vagy éppen német...

Szerető csókkal, öleléssel „a szegény öreg”, aki mégsem olyan szegény, még sincs annyira egyedül, mint még nemrég gondolta és mondta.

1944. április 4—6. között (dátum nélküli):

Édes kis Mickóm! 1. Ragaszkodom hozzá, hogy a legrövidebb időn belül, *itt* megesküdünk. János is ezt írta. Mondja meg neki, hogy én ezt már írtam Magának, de Maga ellenkezett. Okaim vannak rá, hogy most már sürgessem. Majd alább!...

2. Az nem baj, hogy Simay főorvos elment. Tegnap már úgy döntöttek, hogy *szállításképes* vagyok. De egy (Bruckner) Brantner nevű más orvos, aki helyére jött, megállapította, hogy erősen gennyes a sebem. Most jött ki ma egy kis posztófoszlány, amit a golyó bevitt. Mindamellet rövid az időm. A szállítás pedig nem jót jelent. Más már itt a legutolsó idő, hogy tisztázódjék helyzetem. Bíró Géza vállalhatná, végre még a rablógyilkosnak is megmondják, mit akarnak vele. Lehetetlen, hogy ha másképp nem, közvetve — Eröss, Pistuka, Bíró ne tudnák tisztázni végre Antalnál és Jarossnál²⁷, vagy Miklós Bélánál helyzetemet.

3. *Végrendeletem*. Mindenemet lélekben régen szeretett feleségemre, Bende Máriára hagyok. Ő adjon emlékeket kedves testvéreimnek és jóságos unokatestvéreimnek, legjobb barátainak, kiket Bende Mária jól ismer. Kérem testvéreimet, mondjanak le az amúgy is szegényes hagyatékból rájuk eső köteles részről. Bizonyly szívesen megteszik. Könyveim s esetleg írásaim kiadásának minden jövedelme is Bende Máriát illesse, aki sok-sok nappal és éjszakát egyggyé téve velem együtt dolgozott azokon. Pálköve bérlete is őt illesse, kit remélhetőleg a napokban törvény szerinti feleségemnek fogok mondhatni, aki nagy önfeláldozással és hűséggel viselte sorsát mellettem s a legutóbbi ütközetben is, azóta is, szerető aggodalmaskodásával és gondoskodásával megaranyozza szomorú életemet. Övé legyen a pálkövi bérlet is és a Nádirigó²⁸ is az övé legyen: meg fogja becsülni. Bende Máriát, az én hűséges, derék kis Mic-

kómat, a magyar nemzetnek is szeretetébe ajánlom, hiszen osztályosa volt minden keserves erőfeszítéseimnek és gondomnak.

Az én forrón szeretett magyar nemzetemnek pedig azt üzenem, térjen vissza a régi, az *igazi* magyar történelem útjára, a szabadság, a függetlenség és bátor önvédelem, tisztult demokrácia és teljes önkormányzat amaz útjára, melyet én beszédeimben, cikkeimben, könyveimben megjelöltem és ne feledje Berzsényi halhatatlan sorait:

„Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat!”

Legyen a nemzet ismét első, legfőbb rendező erő a Duna-völgyében s emelje újból realpolitikává a magyar—lengyel testvériséget.

Pótlás: Bende Máriának kérem hűgaimtól azt az ezüstöt, mely imádott Édesanyám hozománya volt s az ő neve kezdőbetűi vannak belevésve: BM. Hűgaim ezt nekem már régen fölajánlották, de Édesanyám halála óta nem voltam otthon, hogy elhozhattam volna.

Unokatestvéremnek, Zsilinszky Pistának, már évekkel ezelőtt adtam egy levelet, melyben meghagytam, hogy Tarpán temessenek el, annak a népnek református temetőjében, melyet annyira szerettem s amely engem is annyira szeretett és megbecsült. Egyszerű fejfát tegyenek! Persze, ha csontjaimat megtalálják...

Őcsémet, Gábort kérem, állíttasson Édesanyámnak vagy a tervezett kriptá fölé egy emléket, melynek tervét Csorba Géza barátom elkészítette, de nem volt pénzem hozzá.

Bende Mária fizesse ki, ha lesz miből, a békéscsabai családi házon levő 5000 pengőt is.

Az Úristennel megbékélve és sorsommal is megbékélve, a haláltól mit sem félve készülök keresztény hívő lelkülettel utolsó utamra.

Édes, drága Mickóm! Még keresse ki a cífra szekrényből „Alkotmányreform” című tervezetemet, valamint félbemaradt könyveim anyagát is. Egész levéltáramra is gondoljon.

Ó, Kispicim, nem is hiszi, hogy milyen nagy ajándék az nekem az Úristentől, hogy egyfelől visszahozta Magát nekem, s hogy megismerhettem a Maga szép, hősies női lelkét. És bocsásson meg nekem, ha sokszor nyers, erőszakos voltam, higgye el, most már látom: sok félreértés volt az oka időnkénti egyenetlenkedéseinknek, de *mindig igazán szerettem*. Persze kicsit a magam gondokba borult bús életem módján...

Szeretettel csókolja: Endre

U.i. Ha itt kellene hagynom ezt a szép világot, majd egyszer, Pálkövén, mondják el helyettem Juhász Gyula versét: „Szeretnék visszajönni néha”. De azért ne sajnáljanak és ne nagyon búsuljanak miattam. Elértem azt, amit akartam: szolgáltam hazámat, mint bújdosó kuruc. „De így éltünk vitéz módra”. Jánost ölelem kedves leveléért.

Várom a násznépet. Ez a legfontosabb.

1944. április 7:

Brantner (orvos) megállapította, hogy haslövéssem erősen gennyed, azt mondta tegnap, csütörtökön, hogy legalább egy hétig eltart a gyógyulás. Tehát *valószínűleg* siettetni kell mindent. Remélhetőleg így írt Erzsikének²⁹ is. Itt Brantner bejelentette szándékomat a főkapitányság bünyügyi osztályán Bozzay (főtanácsos)-nak, az azt mondta, hogy kell egy német ezredes jóváhagyása is, még nem kaptam értesítést...

Amit írt Mickóm, minden nagy boldogsággal töltött el. Ha meg is kell hamarosan halnom, nagy megnyugvás és öröm, boldogság számomra, hogy Magát ilyen teljesen és tisztán a magaménak tudom. És hogy még sem voltam és vagyok olyan kirekesztette az emberi szeretet melegének, mint néha gondoltam. Istenem, milyen szép lenne új életet kezdeni, elmenni együtt Pálkövére, Kolozsvárra...

Dehát ez valóban csak szép álmom. A realitás mást mond...

Most a legfontosabb és legsürgősebb az esküvő...

Csak éppen megpendítem: az a két derék magyar mentő, akik idehoztak, előbb elvittek a lakásra. Elvihettek volna a török követségre is³⁰ úgy, hogy aztán ők is ott maradtak volna.

Ugyanezt lehetne, esetleg, ha magyar rendőrök visznek, persze előzetes megegyezéssel. De ez fantasztikum. Nem érdemes vele foglalkozni. Vesse ki az emlékezetéből! Gyöngesség ez nálam: most fölébredt bennem az életvágy és életkedve, hogy ennyire magam mellett tudom s velem egynek az én drága kis Mickómat...

1944. április 9:

Drága kis Mickóm! Köszönöm aranyos levelét. Úgy látom azonban, hogy Pista félreértett engem. Nekem nem az a megnyugvás kell, hogy az életem nincs veszedelemben, mert minden pillanatban készen állok — már régóta — a halálra. Emlékszik talán, hogy Fall Endrének mondtam legutóbb, mikor elbujdosásra biztatott azzal, hogy rám szükség van, azt mondtam neki: én nem megyek, de ezeknek a kezébe sem fogok kerülni. Nekem a *pillanat* meglepetés volt 19-én reggel az előzmények — Kállayval való beszélgetésem, szombat éjszakai beszélgetések, stb. — után, de nem maga az, hogy rám törnek. Erre el voltam készülve, hiszen hány-szor mondtam Magának is, hogy már nem sok időm van ebben az életben. Az önvédelem hevében — miközben egy golyót ki is eresztettem a pisztolyból, mert azt hittem nincsen fölhúzva — nem számoltam a lövéseket s önmagamnak már nem maradt. Az lett volna a nekem való halál. Aztán a másfél nap alatt módom volt kikóstolni, mi az: az ő kezükben lenni. Nem nyúltak ugyan hozzám, de az elképzelhetetlen legbrutálisabban kezeltek és gyaláztak. Pista aranyos, jó unokatestvér, de elfogult a németek javára. Nem hiszi módszerüket. Azt hiszi, hogy előttük majd észokokkal lehet védekezni. Ott a memorandum, egyéb nem is kell, ott vannak beszédeim, ott van egy-két kezükbe került irat, például a kézzel írott: én a tőlük való elszakadásra dolgoztam, a memorandumban azt hirdetem, hogy ha meg akarnak szállni bennünket, ellenállni kell, stb., stb.

Ezzel szemben mi az én „kivánságom”, jogos követelésem, mint magyar állampolgáré és képviselőé és tart. magyar huszárszázadosé. Nem az, hogy az életemet kiméeljék, mert arra eddig nem sokat adtam, hanem hogy szégyenszemre és a magyar nemzet gyalázatára ne adjanak idegen kézre, hanem magyar bíróság, akár rögtönítélő, ítélkezzék fölöttem, ám ítéljenek halálra, ha olyan nagyot vétettem árva hazám ellen! De magyar hatóság! Hát lehet olyan embert, aki ma is millió és millió magyar lélek gondolkodását, hagyományait, fölfogását képviselem, mint valami rongy szemetet átadni idegen hatalomnak. Hogy az megalázzon, meggyalázzon, bosszúját töltse ki rajtam. Antonescu Svájcban nagyobb nem hivatalos diplomáciát tartott, mint hivatalosat, élén Gafencuval³¹ és állítólag ő küldötte Maniut³² Egyiptomba, hogy mentse hazáját. És ez a mai kormány nem tudná, hogyha mégis a másik fél találna győzni — egyedül én tudnám megmenteni Magyarországot. De jól van, ezt nem hajlandók tudomásul venni, de ott a másik kérdés: milyen jogalapon szolgáltatnak engem ki idegen hatalomnak.

És a harmadik: nekem, aki sohasem túrtam megaláztatást, miért kell ebbe belenyugodnom. Én megtettem a magamét hazám iránt, miért kelljen nekem esetleg egy évig is eltartó mondhatatlan megaláztatások után megalázó halált elszenvednem. Ez a kérdés és nem a pusztá halál. Igaz, szeretnék még élni, hiszen nagy feladatok elvégzése vár rám, amit — úgy mint én — hazám újból való fölépítését — senki sem végezheti el helyettem. Aztán itt van Maga édes Mickóm, aki olyan hűségesen, szeretettel, önfeláldozó módon áll mellettem, ahogy ezer feleség közül talán egy. Hiszen eddig csak robotoltunk, különösen az utolsó 5—6—7 évben. De azért mégis az első, hogy nem meggyaláztatás legyen a végem...

Rossz jel az, hogy nem kapok választ az esküvőre vonatkozólag. Azért is kellene Bozzayval beszélni. Ha nem engedik, hogy Maga bejöjjön, akár talán *távolsági* esküvőt³³ lehetne csinálni. Ha polgárit nem lehet, legalább egyházit, bár az sajnos nem volna jogilag érvényes...

1944. április 11:

Valami kis jóhírt is mondhatok: hassebem szerencsére meglehetősen elgennyedt. Napról-napra sok véres genny jön ki belőle: be van persze kötve. Ma nézte meg a sebész és megállapította, hogy a lócsatornában fisztula keletkezett, amely lassan gyógyul s a végén még — a kilő-

vés felé — alighanem egy metszést is kell még tenni: tehát még 1—2 hétre is itt maradhatok. Ha persze erőszakkal el nem visznek...

Ma egészen jól érzem magam — a fisztulámmal. Hőmérsékletem 37—37,3 délután. Olyan karcsú vagyok, mint huszár főhadnagy koromban, sőt közeledem a hadnagyi kondícióhoz, csekély 72.5 kilómmal. Több mint 5 kg-ot adtam itt le, pedig a koszt jó és a nővérek rendkívül kedvesek, figyelmesek. Csak az olvasnivaló rendkívül egyhangú... Mickó, nem tudná nekem megszerezni Papini: „Jézus élete” c. művét. Azt talán beengednék!

Bizony az erőm nem a régi, drága Mickóm. Tragikus dolog, hogy ez a szerencsétlenség éppen akkor ért, mikor már bizonyos kimerültség vett rajtam erőt. Emlékszik, hányszor visszafeküdtem az ágyba fürdés után. És mennyire kitartott a kis láz.

Mit tud Fall Endréről?³⁴ Őt talán maga mentette meg. Milyen szép volt, hogy telefonált neki. Hát a többiekkel mi van! A szegény K.-Fischerrel³⁵ és kik vannak vele?

Pistuka majdnem irigylésreméltónak tartotta sorsukat... Bezzeg, ha velem töltötte volna azt a másfél napot! Rassay, Sigray, Huszár,³⁶ stb. Hol vannak? Kik őrzik?

Mickó drága, kérjen Jenőtől³⁷ egy általános rövid hadihelyzetjelentést, itt mindent apróra széjjeltépek s úgy adom a Sz.³⁸ bácsi kezébe. Nagyon gondos és óvatos lettem!

Hát az a bizonyos Mosca. Nem Mosca olasz professzor³⁹ volt, aki szombat-vasárnap éjjel telefonált? Talán értesíteni akart, hogy jönnek értem. Akkor sem mentem volna. Egy percig sem sajnálom az ellenállást. Ennek így kellett történnie...

1944. április 13:

Most aztán esedékes volna, hogy János és Géza beszéljenek Antal Pistával. Végre is ő a magyar legfőbb tényező. És még valamit, beszéljen Aranyosom Kelemen Kornéllal, ő kiváló jogász, kérje meg, hogy jó barátjával, Ambrózyval beszéljen az én dolgomról, aztán Babossal⁴⁰ is és talán Antallal is. Ő bátor és igen okos ember, meg tudná magyarázni, milyen súlyos későbbi konzekvenciákkal járna az *országgra*, ha a magyar kormány kiadná a magyar állampolgárokat és képviselőket idegen hatalomnak. Ezt az oroszok megtehették Világos után a 13 tábornokkal és a többi vértanúval: egyik idegen szövetséges hatalom a másikkal. De ez örök folt maradna a magyar nemzeten. Hiszen a magyar állam is hozhat akár halálos ítéletet is. Babosban azt hiszem bízhat, hogyan fogadta? Neki tudnia kell a vezérkari főnök mellett. Tombort ne erőltesse, főleg ne írjon, ha nem tud Rácz-cal beszélni. Kelemen és Babos fontosabb. Beszéljen velük az esküvőről is, amihez *én ragaszkodom*...

...elővett a láz: hál' Istennek tegnap 38,1-re, ma 38,6-ra ment föl s most estefelé érzem, még több. Ultraszeptilt és pyramidont adott a kedves nővér. Úgy látszik a rengeteg gennyel van ez kapcsolatban, ma és tegnap csak úgy ömlött a fisztulából. Undorító dolog, de most jól jön. Kicsit a fejem is fáj, nem vagyok ilyen magas lázhoz hozzászokva. Lehet, hogy a manduláim jobban gennyednek, hogy egy kissé leromlottam. Aligha lehetek több 70 kilónál — hadnagyi súly — cipő nélkül. Aranyosom, ne küldjön ennivalót, mert nem tudok enni semmit jóformán...

Sok szerető csókkal:

Endréje, fisztula-, 38,6 láz- és lovassági súlytulajdonos.

Dátum nélküli levél, amely — a tartalma után ítélve — minden bizonnyal közvetlenül az április 13-i, az előző levél után íródott:

Édes Mickóm! Nagyon érdekel Babos viselkedése. Remélem beszél vele személyesen is. Kelemenben bízom...

János⁴¹ is éppen egy héttel később jön, mint ígérte. Igaz, hogy neki is lehet elég baja. Kérdezze meg Aranyosom, hogy a tarpaiak tudják-e az én esetemet? Különben azt hiszem, minden csoda három napig tart s néhány jó barát kivételével már meg is feledkezett mindenki rólam. Igaz is, itt van ez a szörnyű bombázás, halottak, sebesültek ezrei, vagyonszelemlások, örökös rettegések bombától, üldözéstől: ebben az általános omlásban eltörpül az én személyem, beleolvad a többiek szenvedésébe. Én is így fogom föl s egyre jobban megnyugszom

sorsomban. Eleget tettem eddig is emberi és magyar kötelességemnek s talán nem éltem hiába. A többi az Úristen kezében van.

Politikai hírt nem hall semmit, Aranyom? Erősödik a kormány?

Babosnak megmondhatja, hogy szombat éjjel együtt voltam Kádár vezérkari ezredessel Bölléernél.⁴² Talán ő is tehetne valamit azért, hogy engem a magyar hatóság kezére adjanak. Kiss János is jóban van Kádárral, aki kitűnő magyar ember és a vezérkari főnök jobbkeze. Milyen boldogság volna tudni, hogy magyar hadbírótság elé kerülök összes bűneimmel! Kiss Jánosnak is szóljon Kádár és Babos dolgában...

Sokszor elgondolkozom — itt igazán van időm — a múlton, a mi múltunkon is... Talán túl sokat követeltem Magától, erején fölül s amellett gondjaimban és általában bizalmatlan természetem, néha rabiátusságig fokozódó szenvedélyességem miatt, — de bizonyára a Maga makacssága miatt is — gyakran keserítettük egymás életét.

Mindezt édes Mickóm igazán nem szemrehányásként írom, hanem csak hogy megvilágítsam az én magatartásomat teljesen. Bizonyos, hogy mindketten gyakran félreértettük egymást. Aztán mindkettőnknek elég nehéz természete van. Amellett bennem sok zsarnoki hajlam is van: teljes 100%-os odaadást kívánok attól, aki a legközelebb áll hozzám. Így volt a mi 22 éves barátságunk sokszor olyan szenvedéssel teli.

De lám, az Úristen szinte csodaképpen visszavezette Magát hozzám. És higgye el, én csak azért örülök annak, hogy már nem volt golyóm a magam számára, hogy így egymásra találhattunk, annyi mindent megírhattam, elrendezhettem, szellemi hagyatékomat megmentette, mint egy angyal (az első rész, ezt tudnia kell, Jánossy Dénesnél, az Orsz. Levéltár igazgatójánál van⁴³) s tudom, hogy ezt a hagyatékot őrizni fogja hűségesen.

*

Bajcsy-Zsilinszky Endre — a már idézett rendőrorvosi jelentés tanúsága szerint — április 18-ig volt a rabkórház lakója. Ekkor állapota megengedte, hogy a Fő utcai börtönbe szállítsák, amely a német megszállók titkosrendőrségének (GESTAPO) ellenőrzése alatt állt. Zsilinszky rabságának ez a második szakasza október 11-ig tartott, amikor is — mint említettük — a magyar politikai foglyokat átadták a németek a Lakatos-kormányának.

Az alábbi levélrészletek már a Fő utcából kijuttatott levelekből valók. Több mint két hónapig szünetelt a titkos levelezés Zsilinszky és Bende Mária között. Ám amikor egészségi állapota miatt Bajcsy-Zsilinszky engedélyt kapott arra, hogy magánkosztot kaphasson, helyreállt a levélkapcsolat. Ugyanis — mint fent megírtuk — az étkezési termosz aljában elrejtve folytatható a levelezés. A legkorábbi datált levél, amely ebből az időszakból megmaradt, július 2-án íródott.

*

LEVELEK A FŐ UTCAI BÖRTÖNBŐL:

1944. július 2:

Édes aranyos Mickóm! Vasárnap reggel van, elvégeztem a takarítást, mosakodást (hál'Istennek most, hogy egyedül vagyok, tetőtől talpig megmosakodom minden reggel s a dolgaimat is tisztán tarthatom, nem kell a „kollegák” miatt bosszankodnom).

Úgy látszik, volt fogamatja az Aurél⁴⁴ szavának, szerdán egyszer csak beállított magyar fegyőr vezetésével néhányan a betörő kollégák közül és nagy örömmre hozzáláttak a cellám kitakarításához. De bizony csak éppen kimeszelték, poloskát nem irtottak s az maradt is annyi, amennyit én meghagytam, azaz rengeteg... Az ágy és a fal közé állítottam csajkákat, termoszfedeleket vízzel, valamint a küldött schmoll-dobozokat s reggelre csodálatos eredményre ébredtem: egyikben-másikban 20—30 kisebb-nagyobb, főleg egészen apró polost találtam döngölve, összesen legalább 80-at... Időnként éjszaka föl kell ülni, hogy a csipések úgy egy fél óra alatt elmúljanak, aztán újra kezdődik a kínlódás, immár negyedik hónapja, hogy tulajdonképpen csak reggel felé alszom el rendesen. Mondhatom, rettenetes!

A nappal csak eltelik: olvasok és megengedték, hogy egyet-mást írhassek, persze utólagos ellenőrzés mellett, németül vagy franciául. Így jól elfoglalom magamat s nem unatkozom. Számlálom a napokat, a legközelebbi szerdai kiskarácsonyig⁴⁵ az az ünnepnap, meg a vasárnap annyiban, hogy behallatszik az ének s egyébként nagyobb csönd van a folyosón... A Maga minden küldeményét megkapom... A koszt, amit Magától kapok, remek... Mikor többed-magammal voltam, mindig adtam másnak is, most is küldtem a szomszédnak egy kis csomagot, aki nem kap semmit, mert lengyel, legfeljebb a Vöröskeresztől... Hetenként kétszer bortválkozom, néha séta is van körbe-körbe a kollegákkal. Igaz, a diétában valami elég jó hársfateát is kapok, iszom is víz helyett is (lekerültem a második emeletre, már itt történt a meszelés is).

De elég már a magaméból. Magáról szeretnék írni egyet-mást. Örülök a szabadságának és a nyugdíjazásának is, súlyos anyagi gondjai most már aligha lesznek Magának, még ha én nem is élném túl ezt a háborút: az én rokonságom és a nemzet lelkiismerete gondoskodik Magáról és jóságos Édesanyjáról, akit én párszori találkozásunk óta annyira megszerettem. Ne vállaljon tehát semmi munkát, ápolja inkább az egészségét. Talán megkapom a képviselői fizetésemet is, használja föl mint a Magáét. Az egészsége ápolása mellett olvasson, de mindig értékes irodalmi dolgot. És tanuljon franciául. Erre nagyon kérem. Hátha egyszer mégis kiszabadulok, nekem olyan feleségre lesz szükségem, aki idegeneket is tud fogadni. Ott van Magda⁴⁶, adjon rendszeresen órákat Magának, annyit igazán megtehetne. Vagy még jobb: iratkozzék be francia nyelvtanfolyamra az én költségemre...

Ma töltöttem be 15. rabhetemet.

Kézcsókkal és csókkal: szerető Endréje.

1944. július 19:

Drága egyetlen Mickóm! Nagyon boldog voltam, hogy láthattam, de nem voltam rá elkészülve s ezért bizony sok dolgot elfelejtettem mondani a nagy örömben. Olyan jól esett látnom, hogy jól van s hozzá milyen szép volt, olyan fiatal, üde, gyönyörű abban a lila ruhában.

Aurél intézze az esküvőt, gyorsan. A koszt miatt ne nyugtalankodjék, itt is javult a koszt...

A papucs Ráczé⁴⁷, telefonáljon a lakására, a menyasszonya ott van, ha jól emlékszem. Huji Ilona (becenevén Babara), annak adja át. Nem tudom, hazakerült-e vagy kórházba, tudja meg. Ha lehet látogassa meg Babarával. Az majd valakivel meg fogja ismertetni. Adja át kézcsókomat.

Bizony jobb volna, ha megint visszatérne a csomagküldés, félek a különkosztól, először az itt rossz vért szülhet, a kivételezés, meg aztán rengeteg a gond velem, nem lesz nyugta miatt és rengeteget fog fáradni velem, de a költséget is sajnálom...⁴⁸

A múltkor eszembe járt Peer Gynt, azt hiszem látta a Nemzetiben. Talán én mégis szerencsésebb Peer leszek, hátha egyszer mégis megérkezem. No nem mostanában, majd a háború végén.

A napokban dúdoltam azt a szép virágéneket, hogy „Ha az Isten nekem rendelt... várj madár várj, Te csak mindig várj!...” Ugye vár engem, Aranyom. Tanuljon franciául. Nem kérdeztem hogy van az édesanyja.

Sok csókkal, öleléssel:

Endre

Ma vagyok négyhónapos rab!

1944. augusztus 4:

A kiscgazdapárt és a szocdem. párt most mint *centrum*, mint mag legyen kemény, megdönthetetlen és erős!...

A bosszúszomjat is idejében kordában kell tartani: még a volksbundisták hajaszálának sem szabad meggömbülnie. Ezt így határoztuk el Szekfüvel, T. Zoltánnal⁴⁹ másfél évvel ezelőtt...

Földreform 3,5—4 millió holdon. Kerék Miskát rá kell venni, tanulmányozza Erdély, Bácska, Felvidék, Ruszinszko birtokviszonyait és statisztikát készítsen hol, mennyi föld áll rendelkezésre...

...a szociális reformokat szabad intézmények keretében is meg lehet valósítani... Példák: Finnország, Hollandia, Dánia, Svájc, Svédország, Norvégia...

...nem szabad engedni, hogy egy eszeveszett németgyűlölet terjedjen el nálunk. Nekünk a jövőben a németekkel is békében és barátságban kell élnünk. Hiszen Ausztria is mindig német marad.

1944. augusztus 7:

Nem paradézást várok én Magától, hanem csak *felolvadást* az én életritmusomban... Ha élek, ezentúl sem lesz az élete csupa *öröm*. *Osztotnia kell az én nagy-nagy gondjaimban. Én nem magamért vagyok és élek, hanem másokért.* Ezt kell megértenie. Nemcsak az eszével, a *szívével* is.

...megkérem, menjen el Fehér Kálmánnal vagy Auréllal Antal Pistához, hogy javítsák meg az itteni foglyok kosztját. Hiszen *politikai* foglyok vagyunk, nem betörők!

1944. augusztus 11:

Kiszabadulni? Erre még csak ne is gondoljon. Én csak akkor szabadulhatok ki, ha mindeki kiszabadul...⁵⁰

(Ebben a levelében egy statisztikát is közöl Zsilinszky: augusztus 11-ig, 40 nap alatt 614 poloskát irtott ki zárkájában.)

1944. augusztus 13:

Antalnál és Bonczosnál⁵¹ csak a foglyok kosztja és a poloska miatt tégy lépést... *Az én érdekeimben semmit se kérjetek*... Emlékeztess mindkettőt, mennyit jártam Antal elődje, Radosay nyakára, hogy könnyítsék meg a politikai foglyok sorsát... *falra hányt borsó volt minden panaszom*...

— nem találtam az ütőereimet, hiába vagdaltam magam jó mélyen. Miután a vérben elvesztett a penge, hiába kerestem, a 30 altató meg semmit sem ért! És nem a Te pengéddel! Azt bent találtam a kórházban... (Utalás öngyilkossági kísérletére, melyet még április végén követett el.)

1944. augusztus 16:

Írod, hogy nem akarok kiszabadulni, dehogyan nem szeretnék, de *nem egyedül*... Ki sem tudom mondani, hogy vágyom már egy kis szabad levegő után. De nem önmagam megtagadása árán!

1944. augusztus 19—20:

Ma telt le az 5. hónapja az én szabadságomnak, mikor e sorokat írom, éppen 9 óra lehetett a szentjánostéri csata ideje...

Most, hogy itt a kistükör — még pedig kerek — nézem néha a ráncokat a nyakamon s éppen a napokban tűnt föl nekem, mennyire örököltem a szemét Édesanyámnak. De a fejformáját, a homlokát, a kezét, lábát, bőrét is. Tegnap, álomban, olyan boldog voltam, hogy mikor ájultában az arcomat az arcához tehettem, olyan jó meleg volt a kis arca, meg a haja, szorítottam magamhoz és kedvesen költögettem, s egyszer csak fölnyitotta a szemét és rám nézett...

1944. augusztus 22:

Édes Mickóm, borzasztó égi háború volt: a poloskahad bosszúból, hogy begipszeltem a lyukait — a régi dühvel kínozott... A rettenetes hőség is uszítja őket. Mindig szerettem a meleget, de itt megutáltam még a napot is...

1944. augusztus 24:

Nagyon sokat gondolok mostanában a Délvidékre, fájdalmas féltéssel. Meg Erdélyre.

Mickóm, mit szólnál, ha elküldenék Miklóshoz⁵², hogy beszélj meg vele — talán Auréllal együtt — egy találkozt... , hogy próbáljanak közeledni az én tervem alapján a románsághoz. Tudja meg Mikó azt is, mi lett Svájcban az én könyvemmel...⁵³

1944. augusztus 26:

Tele vagyok örökös nyugtalansággal. Félek, hogy esetleg megindulnak Délerdély ellen a siker reménye nélkül... A K. [Kormányzó, V. K.] úr erősebben kellene, hogy a kezébe vegye a gyepelőket a *fenyegető anarchia* ellen.

1944. augusztus 27:

Még az itteni nyomorúság közepette sem bírnám — a betegségem tudatában sem — a külön koszt ódiúmat csak úgy, hogy másokkal megosztom, és pedig nemcsak látszat szerint és nem úgy, hogy mindnek kiveszem a javát: igazságosan hagyok nekik [azokról a zsidó munkaszolgálatosokról van szó, akiket a börtönbe vezényeltek a cellák takarítására és egyéb alantas munka elvégzésére, V. K.], mintha hozzám tartozók volnának. Amint hogy — szegények — azok is. És reggeltől estig lótnak-futnak, dolgoznak értünk, a többiekért.

...itt valóságos pátriárka vagyok a fehér fejemmel, de azért a napokban a sétánál jócskán lemaradtak a fiatalabbak közül, futásban, körben az udvarban, mellőlem. Megállapíthatom, hogy a szívem még jó, érzelmeszedés nincs. Csak az az 58 év ne volna... A nyakam olyan rémes, mint egy vén pulykáé, vagy a Görgei Józsié...⁵⁴

1944. augusztus 28—29:

Augusztus 29: Poloska 35 éjjel, 8 nappal. Ma megint gipszelek, találtam új lyukakat. Szebb volt Pálkövén kőműveskedni...

1944. szeptember 2:

Hogyan lehetett egy ilyen gyöngé embert választani m. elnöknek?⁵⁵ Igazán nem érdemes élni egy ilyen országban.

1944. szeptember 6:

...féltem Pálkövén a fűgét...

És ami fontosabb: lesz-e még Magyarország? Ūristen, milyen silány nemzedék a miénk! 1000 év alatt nem volt még ilyen hitvány nemzedéke a magyarnak, a középosztályra értve inkább, mert hiszen a népet senki sem hallgatta és hallgatja meg. A mi politikánk mindig nép nélkül csinálódik, ezért olyan..., mert nem érzi meg mögötte a tömegek erejét és biztatását...

U.i. Pálköve, aranyosom, bármennyire is nem szeretsz mostanában — velem való nagy elfoglaltságodban — vele bajlódni, nekem nagyon drága és a gondoskodás róla: *inkább tegnap, mint ma!*

1944. szeptember 8:

Aranyosom, ma reggelre a Te tiszteletedre kinyílt a következő begónia-tő, ez a legszebb valamennyi között, mert nagy levelei vannak és gyönyörű a színe!

Aurél elmehetne az Ő-hoz [Ūfőméltóságához, Horthy, V. K.], megmondhatná, hogy a délvidéki helyzetet csak én tudnám egyensúlyba hozni az ottani magyarság és németiség megmentésére és az anarchia megelőzésére. Azt is én tudnám legjobban megakadályozni, hogy *németellenes* üldöző irányba csapjon át a magyar politika... Ez az én *egyensúly*-politikámból következik. Nem magyar érdek, hogy német imperializmus helyett orosz imperializmust kapjunk a nyakunkba. Küzdöttem a német Drang ellen, most az orosz Drang ellen kellene küzdenem, ha engednék...

1944. szeptember 11:

Az ország sorsa jórészt attól is függ, hogyan tud rendet tartani és milyen erőt tud fölmutatni..., mint a magyar nép megnyilatkozását a *szabad* életformák mellett. Ezt kell mindenkinek tudnia. Azért nem kell üvöltölni a kommunizmus ellen, még kevésbé erőszakoskodni vele szemben, ez ugyanis hiábavaló volna, sőt erősítené a kommunista mozgalmat, hanem szervez-

kedni okosan és erőteljesen. *Magyarország a demokrácia, az igazi demokrácia fellegvéra kell legyen Közép-Európában!* Vajon tudják ezt a pártbeli s egyéb barátaink?

1944. szeptember 13:

Zoltánnak:⁵⁶

...nekünk a kisgazda—szocdem. centrum a fontos: annak kell erősnek lenni s akkor nem történhet belső katasztrófa. A kommunista pártot muszáj lesz túrni, ez minden a mi részünk-ről... Zoltánnak Arany Toldijának szavával üzenem: „Vidd hírül az öreg cimboráknak, hogy a vén bajnokot sir fenekén láttad, De a lelke ott lesz a viadaltéren.”

1944. szeptember 27:

Barcstól hallottam itt júniusban, hogy Gyula⁵⁷ egy gyönyörű művelődéspolitikai reformtervet csinált a pártnak.⁵⁸ Egy pld. kéznél legyen, ha kiszabadulnék. Ezenkívül Gy. szedje össze a számbajöhető embereit s ossza ki köztük a következő témákat: Svájc, Anglia, Franciaország, Finnország, Dánia művelődési- és iskolapolitikája. Rövid, de nagyon tömör és precíz kis összefoglalásokra lenne majd sürgős szükségem, hogy a magam terveit, melyek persze csak keretet jelentenének s melybe biztonnal tökéletesen bele illik Gy. tervezete, összevessem a mondott országok rendszereivel. Segítségére lehetne az irodalmi összefüggéseknél Trócsányi Gyurka⁵⁹, aki jó emberem. Svájcot tudtommal ő is jól ismeri.

Szerintem az egész nevelésügyi reform témája:

1. Egész rendszerünket *átiszabni* a magyar történelmi és népi egyéniségünkre.
2. A népművelésre vetni a hangsúlyt s arra szervesen ráépíteni magyar kultúránkat, végigvive az egész magyar művelődésen Bartók és Kodály zenei forradalmát.
3. Példát és mintát csak a lélekben rokon szabad népektől szabad venni, az eddigi *százados* káros intézményeket sorra keríteni dedótól az egyetemig.
4. Biztosítani a szabad, *automatikus* szelekciót, idegen-szerű, sunyi, titkokban magyarel- lenes lombik-módszerek helyett.

Csak úgy kapásból szedtem össze ezt a pár pontot. Gyula fogja tudni mit akarok velük mondani, azt is, amit most nem írhatok le.⁶⁰

Arra is kérem őt, készítsen ki számomra egy kitűnő méltatást a Ratio Educationisról, a magyar szellem szempontjából.

Még egy 5. pont jutott eszembe pótlólag:

5. A nagy magyar géniuszok beiktatása a magyar művelődési politikába.

U.i. Mondd meg Gyulának, hogy rá nagyon fontos szerep vár a művelődéspolitikában, készüljön rá és szedje össze az embereit a témakörben.

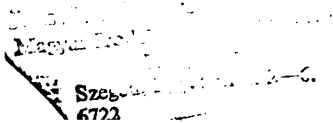
1944. szeptember 30:

Nem bánom, hogy még a igazságügyérhez, mondasz, amit akarsz. *Csak ne csak az én érdekeimben!* Említsd meg a magyar kézben lévő politikai foglyok dolgát, hogy sokkal rosszabb koszt van, mint nekünk, mert csak nagyon ritkán kaphatnak csomagot, én sokat zaklattam elődjét, Radocsayt. Meg az én 1534 poloskám 2 és 1/2 hónap alatt. Meg a magyar állam egyéb szegényét, tudod mire gondolok.

1944. október 1:

[Feleségének arra a közlésére, hogy öccse, Gábor, szeretné őt látni, az alábbiakban elutasító a válasza.]

Nem, édes Mickóm, én megtettem jó Édesanyám kedvéért, hogy kibékültem vele, addig sem vétettem neki semmit, ezután is a legjobb kívánságaim kísérik... Amit ellenem vétett, régen megbocsátottam. De azt, hogy az Édesanyjának hosszú éveken keresztül 2 hónaponként küldött 100 P-t, hogy nem vett szegénynek egy jó rádiót, hogy túrta évtizedeken át azt a szörnyű proletárberendezést a fürdőszobájában, hogy nem jutott eszébe egy kicsit elvinni őt ide-oda, nyaralni, stb.: ezt nem tudom nekik elfelejteni... Életemben sok lelketlen pénzes zsákot

láttam, de olyan lelketlent, akinek annyira ne lett volna soha egy szép emberi gesztusa, senki és semmi irányban, alig láttam.

1944. október 4:

A magyar érdek: Németország kiszorítása a középső Duna-völgyéből, vissza illesztése a maga *természetes* kereteibe, de nem megsemmisítése. De a középső Duna-völgyéből az orosz befolyást is ki kell szorítani, s ma ez a napi lecke... Ehhez csak kettő kell: ész és bátorság. Én mind a kettőt képviselem nyomorult degenerált nemzedékemben: ezért kell itt raboskodnom.

Csak egy fél arasszal jött volna idebb az az első golyó, nem gyötörnének ezek a dolgok: boldog halott volnék, boldogtalan és reménytelen raboskodás helyett.

1944. október 7:

A lázam bizony tart, sőt tegnap 37,4-re ment föl s késő estig tartott... Gyomorhajjal is kínlódom, gennyes a mandulám: elég ok, hogy kórházba kerüljek.

1944. október 9:

[Dicséri Mickó helytállását március 19-én és emlékezteti őt arra, hogy a Balatonon kétszer is nagy bátorságról tett tanúbizonyságot. Először, amikor egy viharban elment vele életet menteni, másodszer Füred alatt, amikor a Nádirigón szintén viharba kerültek. Hogy ismét bátorságot öntsön a feleségébe, így ír neki:]

Ne engedj, hogy Rád ragadjon mások gyáva-sága és hisztériája, hanem *tőlem tanulj ezen-től is két dolgot*: én Téged börtönömben életemben és holtomban védelek. A magyar parasztság és munkásosztály színe-java és zöme tudja, ki vagyok, hogy eddig is ő értük éltem s ők megvédenek Téged is mindenkivel szemben. Téged véd a tarpai és derecskei nép és a budapesti munkásság... Én soha sem fogok meghalni — akkor sem, ha fölakasztanak. S az én halhatatlanságom palást fölöttetek és ezt ne felejtsetek el Édesanyáddal!

*

Börtönleveleinek fenti szemelvényeiből megismerhetjük Magyarország történetének sors-döntő hónapjaiban Bajcsy-Zsilinszky Endre sokszínű egyéniségét, puritán erkölcsi magatartását, politikai nézeteinek szilárdságát és — nem utolsósorban — az élettársához fűződő tiszta kapcsolatait. E levelek nélkül nehezen tudnók rekonstruálni a Szent János téri „csata” részleteit, a több mint féléves GESTAPO-fogság körülményeit, az átélt testi-lelki szenvedéseket, véleményeit az országban és a világban zajló eseményekről, küzdőtársairól, s ami őt oly sokat foglalkoztatta: a magyar jövőről.

A levelekben szinte állandóan visszatérő téma: az aggodalom, hogy a magyar kormány kiszolgáltatja őt a németeknek, akik azután méltatlanul fognak vele elbánni. Eredetileg ugyanis a GESTAPO-val vívott tűzharc során az utolsó pisztolygolyót magának szánta, hogy ne kerüljön élve a németek kezébe. Nem a haláltól félt, hanem az izgatta, hogy egy magyar hazafi, aki annyit küzdött a független Magyarországért, majd idegen hatalom, és nem magyar bíróság ítélőszéke elé kerül. Hiszen Zsilinszky akkor nem sejtette, hogy még abban az évben nem a németek, hanem a nyilasok fogják megkínozni és Szálasiék „magyar” bírósága juttatja bitófára.

Habár külföldön, a szövetségesek táborában is tisztelték kiállásáért, az újvidéki ügyben és általában az üldözöttek érdekében kifejtett bátor tevékenységéért, de — e levelekből kiderül — Zsilinszky túlbecsülte személyiségének súlyát, jelentőségét. A német megszállás után és a Sztójay-féle bábkormány bűnös cselekedetei, valamint a Lakatos-kormány tehetetlensége közepette egyetlen férfiútól — még ha az Bajcsy-Zsilinszky is — nem lehetett remélni, hogy a délvidéki, vagy akár az erdélyi ügyeket el tudja intézni...

Amit Magyarország nemzetközi helyzetéről írt, az összecseng a „Helyünk és sorsunk Európában” című történetpolitikai művében még 1941 elején kifejtett nézeteivel. Már akkor kiállt a Duna-völgyi és balkáni kis népek függetlensége mellett és hangoztatta az együttműködés szükségességét e területeken kívüli „birodalmi koncepciók”-kal szemben. Habár a

GESTAPO-börtön körülményei is szerepet játszottak abban, hogy a háborús események következtében felvázolja a szovjet „fenyegetést” Magyarország számára, kikerülve a börtönből, 1944 őszén megváltoztatta a „két pogány közt egy hazáért” álláspontját. És — különösen Kálai Gyula lehet itt koronatanú — a kommunistákról is másképpen, objektíven vélekedett. Amikor 1944. november elején elvállalta a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának a vezetését, a magyar hazafias erők nevében levelet írt Molotov szovjet külügyminiszternek és Malinovszkij marsallnak, segítséget kérve a német megszállók ellen, valamint együttműködést remélve a Magyarország felszabadításáért folytatott harcban. A felgyorsult történelmi események Bajcsy-Zsilinszkyvel is megértették, hogy Magyarország számára egyetlen alternatíva maradt: a Szovjetunió oldalára állva, megkeresni a háborúból való kilépés lehetőségét.

Végül — a börtönlevelekről szólva — nem arányvesztés miatt szenteltünk oly nagy teret a Bende Máriához írt személyes jellegű soroknak. E levélrészletekből is kibontakozik előttünk a közélet fórumán nem minden veszély nélkül küzdő férfi, és ezt a nehéz életet-sorsot alázatosan megosztó, szolgáló nő — problémáktól, megpróbáltatásoktól nem mentes — kapcsolata. Zsilinszky életének éppen ez a nehéz sorsa okozta, hogy az ő kívánságára csak a börtönben esküdtek meg, mert a halál tornácán úgy érezte: ezzel a morális gesztussal tartozik életársának, aki 22 éven át oly hűségesen szerette és áldozatosan végezte mellette titkárnői, valamint háziasszonyi teendőit.

JEGYZETEK

¹ Bajcsy-Zsilinszky a háború éveiben péntek esténként a Rákóczi úti Pannonia szálló különtermében találkozott politikai híveivel.

² Barcs Sándor: Egyetlen fringióval. Szabadság, 1945. február 14.

³ A rendőrorvosi jelentés eredeti másolata birtokomban.

⁴ Pazár Zoltán dr. levelének másolata tulajdonomban.

⁵ Zsilinszkyvel szemben Pazár jól emlékszik a főorvos nevére: Leviczky és nem Litovszky.

⁶ Szándékosan használok a „megfejtés” kifejezést, mert egyrészt közismerten nehezen olvasható volt Zsilinszky írása, másrészt a WC-papírra ceruzával írt sorok — évtizedek alatt — meglehetősen elhalványultak.

⁷ Bende Mária március 19-én, amikor a Gestapo betört Zsilinszky lakásába és tűzharcra került sor, rendkívül bátor magatartást tanúsított.

⁸ A „civil” magyarul is beszélő Gestapo-ügynök volt, aki a németeket „elkalauzolta” Zsilinszky lakására.

⁹ Fóris László pénzügyminisztériumi osztálytanácsos.

¹⁰ Parragi György, a Magyar Nemzet főmunkatársa, Csetényi József, a Pesti Hírlap rovatvezetője, Bródy Ernő polgári demokrata politikus.

¹¹ Sigray Antal, Rassay Károly, Rácz Kálmán országgyűlési képviselők, Goldberger Leó, a GYOSZ igazgatója.

¹² Tehát Dr. Pazár Zoltán rosszul emlékezett, amikor — mint fent közöltük — azt írta, hogy már március 19-én kezelésbe vették őt.

¹³ A ruhaszekrényben voltak a bizalmas iratok.

¹⁴ Pistuka, Zsilinszky István, B.-Zs. E. unokaöccse.

¹⁵ Bende Mária a lakást ért Gestapo-rajtaütés és tűzharc következtében ideg sokkot kapott és attól reszketett a feje.

¹⁶ A GESTAPO emberei a házkutatás során elvitték a Nádírigó hajónaplóit, majd amikor csütörtökön, március 23-án visszamentek, elvitték az írógépet, a babkávé-készletet, a teát, tehát már fosztogatnak. Kiss János felvonulási tervét nem találták meg, azt Bende Mária elvitte az altábornagyhoz, Kékgolyó u. 15/a. sz. lakására. Az iratok elégetésére nem került sor. A fentieket Bende Mária egy következő levélben közölte Zsilinszkyvel.

¹⁷ Zsilinszky azért is volt bizonytalanságban sorsát illetően, mert a német megszállók — nem rendelkezve saját rakbórházzal — a magyar rakbórházra bízták Zsilinszky ápolását.

¹⁸ Mariska — Szabó Mihályné, bejárónő.

- 19 Okos — Csetényi József, akiről Zsilinszky azt szokta mondani: kellemetlenül okos ember.
- 20 Ulain Ferenc volt fajvédő politikus, országgyűlési képviselő, Gömbös híve.
- 21 1929 júliusában Tarpán bilincsbe verték a csendőrök Zsilinszkyt.
- 22 Mica, Zsilinszky István öccse, Mihály.
- 23 „A magyar nemzet története” című befejezetlen kézirat később bombatámadás következtében — más iratokkal együtt — megsemmisült.
- 24 Eckhardt Tibor egy cédulán küldött üzenetet Zsilinszkynek Amerikából, amit Bende Mária megsemmisített.
- 25 Czikkely uram csemegekereskedő volt Budán.
- 26 Szeder Ferenc szociáldemokrata képviselő, Zsilinszky bensőséges barátja.
- 27 Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere.
- 28 Nádírigónak hívták Zsilinszky vitorlását, melyen a „matrózzal”, Bende Máriával sokat vitorlázott.
- 29 Erzsike — Bajcsy-Zsilinszky húga.
- 30 Törökország — semleges állam lévén — a követségére befogadta Kállay Miklós miniszterelnököt. Ez Zsilinszky eszébe.
- 31 Grigore Gafencu román politikus, volt külügyminiszter, aki 1941-ben Genfben telepedett le és ott az angolszász hatalmak képviselőivel tartott kapcsolatokat.
- 32 Uliu Maniu erdélyi román politikus, a Nemzeti Parasztpárt elnöke.
- 33 A háború alatt a fronton levő katonák távházasságot köthettek.
- 34 Fall Endre a Magyar Revíziós Liga elnöke; Zsilinszky egyik jó barátja, akinek a munkatársai a semleges országokban a szövetséges hatalmakhoz építettek ki kapcsolatokat.
- 35 Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter.
- 36 Baráti-Huszár Aladár, az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) elnöke, az ún. törzsökös magyarok vezére, németellenes politikus.
- 37 Tombor Jenő, Zsilinszky egyik legjobb barátja, 1919-ben a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, 1945 után honvédelmi miniszter.
- 38 Szabó bácsi, aki a leveleket vitte-hozta.
- 39 Rodolfo Mosca olasz professzor a Pázmány Péter Tudományegyetemen.
- 40 János — Eröss János nemzeti radikális párti politikus, Ambrózy Gyula kormányzói kabinetirodai főnök; Babos József, a vezérkari főnök mellé rendelt különbírószék vezetője.
- 41 Eröss János dr. nyíregyházi ügyvéd, Zsilinszky Szabolcs-Szatmár megyei híveinek egyik vezetője.
- 42 1944. március 18-án este Zsilinszky — Kádár Gyula ezredessel együtt vacsoravendége volt Somogyi Béla budapesti kir. közjegyzőnek.
- 43 A Bajcsy-Zsilinszky hagyatéknak az a része, amely az Országos Levéltárba került, nyoma veszett. Valószínűleg háborús pusztulást szenvedett.
- 44 Aurél — Kern Aurél belügyminiszteri tanácsos, akit Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt bebörtönöztek a német megszállók, de egy hónap múlva szabadon engedtek.
- 45 Kiskarácsonynak nevezte Zsilinszky azokat a napokat, amikor küldeményt kapott Bende Máriától.
- 46 Magda — Mórincz Kálmánné, Bende Mária barátnője.
- 47 Rác Kálmán országgyűlési képviselőt a németek — több magyar politikussal együtt — Mauthausenbe szállították.
- 48 Bende Mária mégis elintézte, hogy Zsilinszky — gyomor- és bélbajaira való tekintettel — külön kosztot kaphasson, ami egyben azt jelentette, hogy augusztustól kezdve — a fent már említett módon az ételhordó segítségével sűrűn válthattak egymással levelet.
- 49 Tildy Zoltán.
- 50 Augusztus 11-én volt Bajcsy-Zsilinszky és Bende Mária esküvője, amit a német börtönparancsnokság engedélyezett. Zsilinszky nagy csalódására, nem öltöztetett ünneplőbe...
- 51 Bonczos Miklós államtitkár.
- 52 Mester Miklós kultuszállamtitkár.
- 53 Zsilinszky angol nyelvű könyvének (Transylvania past and futur), amely Genfben jelent meg 1944 februárjában, a német megszállás következtében elmaradt a várt hatása. A szerző ebben a munkában svájci alapon próbálta lefektetni az erdélyi népek önkormányzatát Mikó Imre erdélyi magyar író és politikus.
- 54 Gergei József országgyűlési képviselő, Zsilinszky barátja.
- 55 Zsilinszky Lakatos Gézát tekinti gyöngének a miniszterelnöki posztra, és a történelem ebben a megállapításában őt igazolta.
- 56 Tildy Zoltánnak.
- 57 Ortutay Gyula.
- 58 A Független Kisgazdapárttól van szó.
- 59 Trócsányi György a Parlamenti Könyvtár igazgatója volt.
- 60 Zsilinszky szóban és írásban sokat bírálta a német szellemű oktatást, és harcolt a germán szellemi behatolás ellen.

Asszonyidő

FARKAS ÁRPÁD ÚJ KÖNYVÉRŐL

Léteznek a szellemnek, gondolkodásnak egy olyan minősége, melyet csak a beavatottak, megérintettek tudnak igazán megbecsülni. Mert bennük szorongó kötelesség és nyomasztó kényszer ez a minőség. Minden idegszálukkal érzik, hogy halálos a tét, nem lehet soha könnyű kézzel tollhoz nyúlni. A szent igényesség belső törvényei irányítják őket, s a magukkal szemben magasra állított mérce. Még a látszólag kis dolgokban is. Mert az ilyen személyiségek számára nincsenek kis dolgok, hiszen a horizontot a lélek szabja meg. Farkas Árpád eme kiválasztottak közül való. Mióta ezerkilencszázhatvanhárom januárjában a *Korunk* szerkesztőségében a már akkor is „fejbübig-homlok” Balogh Edgár bejelentette neki: „fiatalember, tekintse úgy, hogy föl van fedezve!”, azóta Farkas Árpád az írás tisztességének és minőségének kérlelhetetlen igényességű művelője. Nem a mennyiség megszállottja, hanem a minőségé. Történt még a hatvanas évek végén, hogy riportot írt az öregemberekről. Aztán történt, hogy ezt a riportot Illyés Kinga elszavalta, s közönség és kritika egyként fedezte fel benne az erdélyi magyar irodalom legnagyobb prózakölteményét, az azóta fogalommal lett *Mikor az öregemberek mosakodnak* címűt. A minőség átszabta a műfajt. Miként Nagy László némely kritikája, jegyzete, gyászbeszéde esetében. Ilyen cselekedetre csak az képes, akiben a tehetség a szemlélet, gondolkodás, élményanyag, érzékenység hatalmas tartományait tartja készenlétben, aki intenzíven éli meg világát, s ily módon az adott tárgy közvetlen látványszintjéről létértelmező magasságokba képes emelkedni, a dolgok alkalmat adnak csupán a lelki-szellemi inspiráció megnyilatkozása számára.

Az *Asszonyidőt*, Farkas Árpád publicisztikai írásainak gyűjteményét ez a dúsító, látványt létértelmező látomássá emelő szemlélet és kifejező erő minősíti. Az írásokban szüntelenül pontosan érzékeljük a rendkívül határozott karakterű személyiség távoli témákat egybe-markoló, egyazon világképben elrendező és megítélő erejét.

Van ennek a gyűjteménynek sok kisebb igényű darabja is, de ezek is szervesen beleilleszkednek abba az intenzív szellemi küzdelembe, melyet Farkas Árpád — adott körülményei közepe — az emberlét minőségének óvása, erősítése végett vív. Mert az élet erkölcsi színvonalára olykor éppen a legapróbb dolgokban mutatkozik meg legtisztábban. S éppen a jelenségek mögötti mentalitásbeli, erkölcsi összefüggésekre is figyelő tekintet emeli föl a jelentéktelen eseményeket és tárgyakat is. Farkas Árpád nem téveszti el az arányokat, pontos megfigyeléseiből, jelentéktelennek tetsző történeteiből azonban mindig az igényesség parancsa szól, „nagyobb gondra néző ború” emeli tágabb összefüggésekbe az eseményeket. Hogyan is morzsálódik, devalválódik elemi fokon az emberlét? A technika fölerősíti a lélek nélküli hangot is, „s el-eltorzul az ének”, bár a tömegpszichózis már automatikusan működik, a költő a lélek belső tájainak tisztaságát, a közvetlen, hangerősítő nélküli meztelen beszédet veszi védelmébe ama tanulsággal is, hogy „kilencig számolni magunkban megnyilatkozás előtt azonban így is, úgy is tanácsos”. Romlik a lét a túlbuzgó szervilizmustól, a középszerűség, igénytelenség, figyelmetlenség, eszméletlenség számtalan időzített bombája által. Egy-egy apró eset önmagában szó-

ra sem lenne érdemes, de Farkas Árpád ezekben mindig a tendenciát fájlalja, az önelégültség és a középszer tobzódását veszi számba, a külsőségekben, látszatformákban elnyújtózó megbékélést. Az emberlét eme morális csonkulásai — legyenek bár esetenként jelentéktelenek — azért váltják ki Farkas Árpád ítélkezését, mert a bennük megnyilatkozó morális tendenciák összekapcsolódhatnak nagyobb kényszerekkel, s összeáll belőlük az asszonyidő, a lefokozott emberi létezés, az „óvásra zsugorodott élet”. Morális devalválódás kapcsolódik össze ebben a fogalomban szociológiai megbéklyózottsággal.

Az asszonyidő Farkas Árpád nagy erejű metaforája a defenzív létezés telitalálatos kifejezésére. Maga az *Asszonyidő* című írás pedig nagylélegzetű prózaköltemény. Iszonyú vízióknak is mondhatnám, ha nem volna minden részletében tárgyyszerűen pontos szociológiai helyzetjelentés is. Ismétlések, párhuzamok, ellentétek, erős sodrású gondolatritmus és metaforikus emelkedettség elemeiből épül ez a költemény gazdag variációkkal. Elasszonyosodott létezésről, olyan állapotról ad hírt, melyben a napi élelem beszerzése szinte életcélá változott, de „ditirambus” is ez a nőkhöz, hiszen ebben a rájuk szakadt „új matriarchátus”-ban a „drága agyonemancipált asszonyember”-ek óvják és védik az emberszabású életet, eszményeket őriznek, reményt táplálnak, gyermeket nevelnek. Mert valami nagy átfordulás történt az időben: a nemek helycseréje. Ironikus képzettel, negatív festésben jelenik meg az egykori Gazda, a Férfi, teljesen kifordulván családot-világot vezető szerepéből — nem házastársi, hanem általános életviszonylatban. Az egykori, Arany János-i idill Gazdája most megfélemlített, értelmetlen gyűléseken, véleményének eltitkolására okos manővereket kitaláló, behúzott nyakú vénasszony-ember, akit a mindennapi létküzdelemben szívósan gyakorlatozó feleség vigasztal és gyógyít reménnyel. A spártai és az egi nők mai utóda. Az érdemi cselekvés, a mindennapi hősiesség, legyen bár morzsányi, Farkas Árpád írásaiban mindenkor biztató, továbbmozdító példa gyanánt jelenik meg — a didacticizmus árnyalata nélkül persze. Mert nemcsak a szétmorzszáló tényeket emeli példázattá, hanem gyors szeme van a megtartó értékek minden fajtájára. Elszánt értékővő és értékteremtő magatartás az övé.

Publicisztikai írásainak jellegzetessége a közvetlen személyes jelenlét, egyértelmű megnyilatkozás, s a konkrét helynek, személynek megnevezése. A Székelyföldnek számtalan helyét emeli így nagyobb horizontú történetekbe, hogy szóljon velük és általuk a szülőföld méltóságáról, megbecsüléséről, lelket melegítő vonzásáról, éltető erejéről, vagy más efféle emberi dolgokról. A világban nyitott szemmel járó-kelő ember Farkas Árpád, úti jegyzetei Sütő András írásaira emlékeztetnek annyiban, hogy mindig a hazai gond, az otthonról magával hozott ügy izgatja. Járjon a Székelyföldön vagy bárhol a nagyvilágban. Mindig vállalja a személyes élmény hitelét, egy-egy kis élmény, epizód éppen azáltal mélyül vagy emelkedik magasra, amit a lélek a maga kincseiből-szenvedéseiből hozzáold. Kitágul a kicsi történet a lélek tereivel: a harminchét éves költőnek Kézdivásárhelyen — életében először — nyakába kötik a pionírnnyakkendőt, s fölébred a múlt, a nosztalgia emléke, hiszen gyerekkorában vágyott erre, de akkor kirekesztették az efféle gyermeki örömből kuláklísta-ra vett nagyapja miatt. Farkas Árpád szemléletétől idegen a fájdalom élvezése, a sérelmek panaszlása, azokról csak számot ad, a történetből pedig azt emeli föl, ami előresodróan fontosabb: hogy bármely méltatlan körülményben erős meríthet a lélek a maga közösségével való azonosságtudatból, annak gondjaiban való bensőséges osztozkodásból is. Az emlékezés nem fordította el az írás irányát, sőt egyenes ívet adott neki.

A kitérőkben, megvilágosító elkanyarodásokban nemcsak a gazdag társadalomtörténeti és kultúrtörténeti ismeretanyag tűnik elénk, hanem mindenekelőtt a komoly lelki érzékenység, a mások gondjával-bajával azonosulni tudó, de egyetemesen gondolkodó személyiség melege. Bizonyára akadnak, akik anakronisztikusnak érzik Farkas Árpád nemzetiségi-nemzeti közösséget óvó erkölcsi elszántságát, s ugyanígy azt az erős részvétet, segítő elszántságot, melyet az öregekről szólva megmutat. A kettő ugyanis szorosan összetartozik: értékek megbecsülése nélkül nincs valamirevaló közösség. A morálisan érzékeny ember számára pedig nem lehet közömbös, hogy milyen sors jut azoknak, akik „idáig elhozták az időt”, s már kifelé mennek az

életből, méltóságukat csak önmagukban őrizhetik: „Egy társadalom érettségi foka leginkább öregeivel való bánásmódján mérhető.” Az öregek és az egyszerű, szinte zárt közegükben egyfajta morális romlatlanságot őriző emberek példájának megidézése dacolás a megalkuvásokba belefeledkező újabb időkkel. Igen, egy faluhoz, közösséghez tartozás valamikor becsületpróbát is jelentett, olyan belső büszkeséget, nemes értelemben vett virtust, amelyik ugyancsak megfogyatkozott az időben. Finom önironiával tart ítéletet Farkas Árpád önmaga fölött, amikor bevallja, már ő is korrupcióna bízta az egyszerű embert: inkább fizessen tíz lejt, mintsem leszállítsa a kalauz a vonatról. A csikcsicsói ember azonban hajthatatlan maradt igazának tudatában, s „hópehelynyi diadal”-t aratva így szólt: „Csikcsicsói volnék, ...nem lehet velem csak úgy kukoricázni.” Hová illant belőlünk ez a szülőföldből is építkező morális büszkeség?

Farkas Árpád mindig mélyről jövő, mélyben gyökerező, kipróbált szavakat, eszméket vesz írásba. Esszéinek *Cserfa-sors* című ciklusában esztétikai gondolkodását körvonalazza szemléletes példák, kötődések számbavételével. A cserfa a szívósság, a kemény szolgálat jelképe. Lombhullató, de leveleit csak tavasszal veszti el, amikor már újra indul az élet. „Erdeinkben a cserfa áll szolgálatban lombhullástól levelegig.” A romániai magyar költő dolgát Farkas Árpád a cserfa-sorsban, a szolgálatban ismeri fel, de ne ráncoljuk idő előtt a homlokunkat, szó sincs nála eszmékkel helyettesített művészetről. Tág lélegzetvételű esztétikai gondolkodás az övé, jóllehet a múltó divatok meg sem karcolják. A költők társadalmi-közösségi tudatát visszavezeti ahhoz az alapvető tényhez, hogy a lelke mélyén minden ember költő. Szakadozhatnak az utak, nőhetnek a távolságok poéta és publikum között a gyors iramú időben, minél inkább technokrata jellegű a lét, annál inkább szükség van a humánium költészet képviselte bensőségességére az embernek. Az irodalom embere ma akaratlanul is állandóan védekezik, magyarázgatja önnön szükséges voltát. Farkas Árpádot is meglegyintené ez az érzés, ha nem látná, hogy a költészetnek, irodalomnak embert és közösséget felszabadító, megőrző ereje van, hogy nélkülözhetetlen a személyiség szabadságharcában a szépség felszabadító, görcsöket oldó bűvölete. S a titkos áramlás lélektől lélekig. A költészet, az irodalom méltósága és szüksége a legbensőségesebb emberi vágyakkal kapcsolatos. Nemzetiségi közösségben kiváltképpen. A *Cserfa-sors* ciklus esszéi, pillanatképei az irodalom embert megtartó küzdelmének élő példáit idézik tanuskodásképpen s erőforrás gyanánt. Tamási Áronban a csüggedésre hajlamos látást ellensúlyozó, „a sárból-sírásból magasba kapó derű mosolyát” igyekszik áthagyományozni későbbi nem kevésbé inséges időkre.

Nem keveri össze az arányokat; ahol az emberi példa talán nagyobb, mint a művészet, ott ez utóbbit állítja mértékül, s ösztönöz magyarázatot ad az erdélyi lélek karakterisztikumáról: „Erőt csikarni a bajból, fölülemelkedésre, oly korban, mikor a csappant mennyiség csak minőségben vallhatja életerejét. Mi más ez, ha nem egyetemes gondolat is?” Az állításhoz illesztett kérdés a nyitottságot mutatja: sohasem kisajátítani olyan értékeket és lehetőségeket, amelyek mások előtt is adottságok lehetnek, hanem mindig fölemelni a provincia szükségét az egyetemes gondolatokhoz. Az erkölcsi, szellemi vagy esztétikai minőség jegyében. Farkas Árpád tudja annak a valóságot művészté emelő realizmusnak a becsületét, értékét, melyet oly sokszor fitymál a túlbuzgó, mindenáron modernkedő, szélsőségekkel feltűnni vágyó igyekezet. A nagyvilág dicsfényéből magát könnyed mozdulattal hazavágó festőművész, Nagy Imre fölemelt példája éppúgy kivallja ezt, mint a Sütő András művészetét bensőségesen elemző, megvilágító *Pusztakamarási körtevirág* című remek esszé. Az embernevelő erő élet és írás egységéből is élénk tűnik itt a megbecsülő ragaszkodás és a bensőséges ismeret társulásában. Farkas Árpád nem abszolutizálja ezt az egységet, személyes példái azonban igazolják ennek a művészi karakternek annyiszor kétségbevont becsületét. Egy-egy kis epizód emelkedik itt föl: egy helyütt arról beszél Farkas Árpád, hogy miként ment annak idején Sütő András báró Kemény Anna kelengyéből kapott paplanlepedővel, párnahuzattal a nagyenyedi kollégiumba diáknak. S erről eszébe jut az írás és valóság szembesülése: közös amerikai felolvasótűjük során Sütő András a közönség soraiban fölismerte báró Kemény Annát, s az *Anyám könnyű álmoi* ígéréből „épp e gyönyörű vollomását lapozta fel”. Szép fikció is lehetett volna Sütő könyvében

ez az epizód, de nekem így jobban tetszik, mert nem a kitalált, hanem a megtalált igazságok irányába mozdult az író tolla. Farkas Árpád esszéje egy sor ilyen szembesítést is elvégez, de megmutatja közben azt a kiváló művészi képességet is, amelyik fölemeli a megtalált valóságot egyetemesebb, általánosabb igazsággá.

Nem abszolutizálja ennek a művészi módszernek a jegyeit, mérceállítóként elemzi Lászlóffy Aladár művészetét is, pedig az külső formáiban ugyancsak különbözik az előbbiektől. A tágasabb szemlélet azonban egybefonja az igazi értékeket, s a külső megítéléseknél — letörölve az érthetatlenség oly sokszor kényelmességéből táplálkozó olcsó vádját — fontosabbnak mutatja a belső méltóságot. Már Tamási Áron parancsát is azzal toldotta meg Farkas Árpád, hogy csak akkor lehet valahol igazán otthon az ember, ha a nagyvilágban is otthon van valamiképpen. Lászlóffy Aladáról szólva minden nemzeti irodalom számára példaállító tanulságként összegzi az erdélyi irodalom kívánt jellegét és értelmét: „európainak lenni itthon is, Európában erdélyinek is, de önmagunk mindenütt”. Irodalom és élet szorosan összekapcsolódik Farkas Árpád — gyakran prózakölteménnyé áttűnő — rövid esszéiben. Az eszményi magatartásmódoknak a fénybe emelése épp azért kap létezőkérdő jelentőséget, hogy velük szemben a szellemi, erkölcsi szétmorzsolódás számtalan esete szakad az értékővő személyiség gondjaiba a népművészet kereskedelmi célzatú felhígulásától a nyelvükből, nemzetiségi tudatukból, s ilyenformán életük tágasabb értelméből is kieső emberek sorsáig. Farkas Árpád gazdag metaforikájú stílusa ezeket a csonkulásokat a létezés sérültségéig ívelteti, de stílusának, világ szemléletének Tamásihoz, Sütő Andráshoz hasonlítható belső derűje is feltűnik, s ez a derű nála is mindig az erő formáiba öltözködve jelentkezik, még önróniájában is méltóság nyilatkozik meg. Az *Asszonyidő* világgépének éppen az az egyik kitűnő vonása, hogy Farkas Árpád igen tág, s túlnyomórészt zord létezésélmény számbavétele után, illúziótlan szembesülésben is képes a megmaradás esélyét vallani. Az emberi méltóság és a nemzetiségi távlat vonatkozásában egyaránt. Ez a reménysége egyrészt az omlásokkal szembeállított értékővő és értékteremtő emberi küzdelmek példáiból táplálkozik, másrészt — s talán egyre erősebben — már inkább csak az emberi létezés mélyebb értelmét tudó személyiség kiolthatatlan igényéből. Mikként a kötetet záró kiemelkedő prózaköltemény, *A megmaradás esélyei* szinte szuggerálja ezt, segítséggül igyekezőn a magára hagyott értelem mellé:

„Fölemelt főket világosít, el-elhalkuló szíveket őriz a munka s töprengő gond konok kegyelme, nagy hidegek jöttén bévülről fűtött ige, megtartó szó el nem vermeltetik, zaklatott fészken is megül az álom, s nem húz délebbre az ég vándormadaraival, okos dac, túlélő szenvedély otthonosabbá lakja honát, óván tiz körömmel a megmaradás esélyeit. Ugye?” A költői szó így ad belső morális ösztönzést a megmaradásra, emberhez méltó életre, hogy valósággá teremti azt, ami pedig csak az igényeiben nyilvánvaló. De hát mindig is ez volt az igazi kreatív művészet sorsformáló imperatívusza. (*Kriterion.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Asztalos István: Író a Hadakútján

Meggondolkodtató tény: Asztalos István krónikája minduntalan kifelejtődik a magyarság második világháborús szerepét és szereplését az élmény frissességével tárgyoló könyvek sorából. A nemzeti lelkiismeretet ébren tartó, sorsfaggató, az egyéni és a közös felelősséget vizsgáló, önszembesítő alkotások közül mindegyre Darvas József (*Város az ingoványon*), Nagy Lajos (*Pincenapló*), Déry Tibor (*Alvilági játékok*) és Kassák Lajos (*Kis könyv haldoklásunk emlékére*) művei tűnnek föl a középpontban, s az Asztaloséhoz hasonló következetességgel

még egy szerzőt rekeszt ki a mostoha emlékezet: a *Lágerek népe* és az *Amíg ide jutottunk* Örkény Istvánját.

Mostoha emlékezet? Vagy a propagandának az irodalomtörténetírásra és az irodalmi közgondolkodásra is kiható torzításai? Nevezetesen — a történelmi közgondolkodásról tartott egri tanácskozás megállapításait idézve —, hogy a propaganda sokáig semmibe vette az alapvetően a háborúhoz és annak természetes velejáróihoz kapcsolódó felszabadulás vegyes emlékét, és csak azokat az elsődleges élményeket hitelesítette, engedte nyilvánosan hirdetni és terjeszteni, amelyek *pozitívak* voltak. Egyfelől ezeknek a „csak rész szerint igaz” erényeknek az — Orbán Sándorral szólva — „mesterséges eltűlése és tűzön-vízen át való általánosítása”, másfelől viszont a gyarlóságok, bűnök folytonos fölemlgetése, a népnek önmagától való elidegenítése, az „utolsó csatlós” országként kezelés jelentette a végleteket. A hozsanna az egyik oldalon: „csak a Szovjet Hadsereg hozhatta nekünk szuronyai hegyén a szabadságot” — vesszőfutásra kárhóztatás a másikon: „A föld, amelyet a Szovjet Hadsereg felszabadított, az ellenség földje volt”, úgy kellett visszahódítani, Illés Béla eposzának címét használva, egy XX. századi „honfoglalás”-sal.

Időnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy a végtelen ítélezések helyett a józanabb, higgadtabb mérlegelések következzenek, hogy mind kevesebb tisztázatlan ügy, tabuként felfogott kérdés maradjon. Az idő illetén múlásának sok jele van: a rettenthetetlen, vakmerő héroszok után a félni se gyáva, a harctól iszonyodó emberek megjelenése a szovjet irodalomban; horthysta tiszték naplóinak, ártatlanul elhurcolt munkaszolgálatosok és bakák emlékezéseinek közlése itthon. Hogy mekkora ez az időben megtett út, mekkora a szemléletváltozás, meggyőzően érzékelteti Bulat Okudzava szava: „Nem kell az én korosztályomat idealizálni!... Az pedig, hogy a Nagy Honvéd Háború összekovácsolt volna bennünket, egyszerűen csak legenda. Különbösen sem volt semmiféle Nagy Háború. Csak háború volt. Nagy a nép lehet vagy annak tettei. De nem a háború. Nem a vágóhíd. Nem a vérfürdő, a halál. Nem Nagy Háború volt az, hanem Szörnyű Háború, Ocsmány Háború. Megolvasztotta lelkeinket, kegyetlen emberré tett minket. Az, hogy túl korán kellett felnőnünk, és szélsőséges tapasztalatokat kellett szereznünk, nem a legjobb, ami emberekkel megtörténhet. És nem is erény.”

A legendák efféle oszlatására, a háborús események elfogulatlanabb, tárgyilagosabb értékelésére várt talán Boldizsár Iván is háborús naplója kései közlésével, egyáltalán, a *Don—Buda—Párizs* című könyvével. Erre kellett — úgy tetszik — Asztalos könyvének is várnia, hogy *ismét* korszerű szemléletű, megfontolandó tanulságú lehessen az, amit ő maga már 1946 áprilisában, az *Író a Hadakútján* papírra vetésekor annak tudott. A valóság bonyolultságának, ellentmondásosságának minél sokoldalúbb és minél kevésbé részrehajló feltárása, minél igazságosabb bemutatása e szemlélet próbája.

És Asztalos memoárja állja e próbát! Mer a gyávaság, a gyalázat, az „altishti nemzet vagyunk” megszegyenítő helyzeteiről is beszélni — a „csatlóslét” megannyi abszurd pillanatáról. Leírja, hogy a szembeszállás, az ellenszegülés gondolata helyett az igazoló iratok beszerzése járt a frontra szántak, a behívó parancstól rettegők fejében, s hogy akadt, aki nemhogy egy jegyzőtől, várostól, vasúttól, gyártól vagy tűzoltóságtól, hanem egyenesen egy rezesbandától kapott igazolással vélte megúszhatónak a háborút. Az iskolai vallásórák kegyes tanítása az „igazságos háború”-ról éppúgy eszmefuttatásra készíti, mint a katonaélet olcsó malasztja, az „egyformán vagyunk magyarok”. Szól arról, hogyan lapultak, „sunnyultak” sokan, hogyan alkudoztak önmagukkal, csapták be saját magukat hétről hétre, amikor a visszavonulás furcsa helyzeteiben a tiszték is legszívesebben szabadultak volna már tőlük. Szól a tisztai nagyképűségről és embert alázó fegyelmezésdíjéről, a háborúvesztés közelségében már különösen groteszk tisztelgő gyakorlatokról, díszlépés-menetpróbákról. Leírja, hogy a tiszték számára nem a haza védeése, nem a bátor kiállás volt a leglényegesebb, hanem a tisztilegények kiválasztása, s hogy váltottt át aztán a gyáva fennhézás az önpusztításba, a „megsemmisítünk vagy megsemmisülünk” jelszavába.

De az *Író a Hadakútján* nem éri be a gyarlóságok, vétkek és félelmek festésével. Nem áll

meg a lelkiismeretű események felidézésénél, a tehetetlenségbe rántó önmarcangolásnál, kicsinyes siránkozásnál. Leírja a visszavonulás közösgéalkító körülményeit is, amikor — hasonlókról számol be hadifogság-szociográfiájában Örkény István — nem a csillagok száma, nem a rang határozta meg immár a munka beosztását és az emberek tekintélyét, hanem mindinkább a rátermettség. Felfigyel Asztalos a segítőkészség, az elpusztíthatatlan humánus példaira; különösen meleg színekkel ábrázolja az őt bújtató Szabó Pál alakját, akinek „Isten után a legtöbbet” köszönheti. Nem tompítja el a háborús pokol, nyomor és kiszolgáltatottság, észreveszi a különbséget tett és tett, ember és ember között, a kegyetlen tábori csendőrség és a nyilasellenes rendőrség között is. És úgy értelmezi, hogy „a maga módján” a magyar nép harcolt a német ellen. „Megtette most is, amit józanul megtehetett. Végig Erdélyen át, a Felvidéken, a Dunántúlon s a Duna-parton sok ezer fa volt teleaggatva magyar munkással és magyar paraszttal, akik hősi halált haltak, mert nem voltak hajlandók tovább küzdeni igazi ellenségeik érdekében.” A szökéseket nem intézi el a szokásos legyintéssel, nem azonosítja a gyávagsággal, hiszen — érvel — „aki csak végigélte ezt a hadjáratot, az nagyon is kell tudja, hogy sokkal kényelmesebb és gyávább dolog volt autózva, szekerezve vagy csak gyalog is visszavonulni, mint vállalni a felakasztást, a szökéssel járó lelkiállapotot, vagy, valljuk be őszintén, a bizonytalan hadifogolysorsot”.

S ez az a pont, ahol a magyarság háborús szerepének megítélése a legszorosabban kapcsolódik a felszabadulás propagandisztikus célzatú, sokáig egyeduralgó felfogásához. Boldizsár Iván írja le a Donról szóló emlékezéseiben, hogy még az ötvenes évek káderezési során is milyen makacsul tudakolták tőle, miért nem szökött át a Vörös Hadsereghez, miért nem lett inkább hadifogoly, mintsem hogy rossz oldalon, a szovjetek ellen harcoljon. „Abban, hogy a doni tragédiáról hosszú ideig úgyszólván beszélni sem lehetett, benne volt ennek a helytelen szemléletnek a magva is” — szögezi le a mai Boldizsár, és alighanem hasonló okokkal lehetne magyarázni az Asztalos-könyv körüli hosszú hallgatást is. A *Don—Buda—Párizsban* lerajzolt helytelen, egyoldalú szemlélet megütöztethet már azon is, hogy Asztalos nem tett különbséget háború és háború között; hogy megfestette a lovakkal telezsúfolt templomok és kávéházak képét, a hadimunka robotját és a felszabadító hadsereggel ellentétes irányba tartók, foglyoknak nyilvánítottak menetét. Az *Író a Hadakútján* képes ugyan himnikus emlékedettséggel szólni a Vörös Hadseregről is, de a háború kegyetlen realitásait sem hallgatja el. „...Lassan mind ismerősebbnek tűnt előttem a kép s fülemnek az effajta láрма: munkások villantak fel emlékezetemben, alagútépítő munkások, csákányok ütése, gerendák vonszolása, munkáskialtozás: a veszélyes és túlfeszített munka lármája, melyben otthon voltam egyből. S már nem katonákat láttam a téren, hanem egyforma ruhás, egyformán dolgozó s munkájukat értő munkásokat s a látszólagos rendszertelenségből varázsgyorsasággal alakuló rendet. Szabályosan felállított ágyúkat, munkára kész gépeket” — az egyik oldalon ez a jellemzés áll, a másikon viszont annak az elfogatásnak s a „nyolc hosszú hétig” tartó rabságnak a rajza, amely az ugyancsak a szovjet katonai kihallgató szervek kezébe került Szabó Pálnak az önéletrajzi regényében is szerepel majd. Nemcsak a lelkesültségről, örömről, felszabadultságérzésről számol be a könyv, de arról a bizalmatlanságról, hitetlenségről, sőt ingerültségről is, amellyel az idegen katonák a civil lakosokat fogadták. „Kinek hittek volna el valamit is az oroszok — kérdezi Asztalos —, mikor két és fél hónapnyi kemény ostrom után foglalták el Budapestet, anélkül hogy belülről egy komoly puska lövést adtak volna a németekre.”

Ennek a „jogos hitetlenség”-nek és „hideg bizalmatlanság”-nak, de még inkább — az Asztalos jellemezte — fonákul összevissza kuszálódott, összegabalyított és különféle emberekkel telezsúfolt „magyar ellenállási mozgalom”-nak lett az áldozata a riport legizgalmasabb és legrejtélyesebb alakja, Mikó Zoltán. A Magyar Front megbízásából a Görgey-zászlóaljról mára már könyv is szól — Gazsi József: *Fények a Börzsönyben* —, ám csaknem egy negyedszázadnak kellett eltelnie úgy — Cseres Tibor hozza ezt fel *Az elfelejtett zászlóalj* című cikkében —, hogy hivatalosan leírták volna, megemlézték volna a nevüket. Ma, a Hadakútján Asztalos Istvánnal

együtt szökö Cseres jóvoltából azt is tudjuk, hogy 1946-ban maga Sztálin adott parancsot: bármelyik fogolytáborban legyen is Mikó, kutassák fel s engedjék haza; tudjuk, hogy a debreceni állomásra egy másik Mikó Zoltán érkezett, hiába várta a felesége, aki a reménytelen várakozás után, házassága huszonötödik évfordulójának napján és órájában öngyilkos lett (*A hűség-hűtlen emlékezet*). Tudjuk továbbá — M. Kiss Sándor és Vitányi Iván érthetetlen okok miatt nem hivatalos kiadónál megjelent friss könyvéből, *A Magyar Diákok Szabadságfrontjából* —, hogy miként szerveződött a Görgey-zászlóalj, milyen körülmények között harcolt, milyen taktikai lépésekre kényszerült. Minderről tehát ma már részletesebben tudhatunk. De Mikó Zoltán rejtélyes peréről és eltűnéséről ma sem tudunk lényegesen többet, mint amennyit Asztalos könyve elárul.

Az *Író a Hadakútján* időtálló voltát ez is bizonyítja. Ez az érvényesség pedig csak a körülmények minél elfogulatlanabb bemutatásával, az emberi tényező körülmekintő mérlegelésével volt megteremthető. Önlegyzés, önmagával vívott küzdelem árán is, hiszen másképp hogyan lehetett volna elfogulatlan és körülmekintő egy olyan kihallgatássorozatban, perben, ahol őt is vádlokként kezelték, s ahol szükségképpen jutott el odáig, hogy már maga sem lehetett tisztában vele: antifasiszta volt-e Mikó Zoltán, vagy a szovjet hadsereg ellen akart ellenállót, partizánokat szervezni, kémeket nevelni, „akit az oroszok már Erdélytől kezdve keresnek”. „Itt a fehér az fehér, a fekete az fekete. Átmeneti differenciák legalábbis most, háborús időkben nem létezhetnek” — nyugtázta a Mikó-ügy tanulságait a *Minden kör bezárul* Szabó Pálja. És az *Író a Hadakútján* szerzőjének az is nagy érdeme, hogy noha tisztában van vele: más tanulságot ő sem vonhat le, mégsem elégszik meg az egyszerűsítő, differenciálatlan magyarázatokkal. Véleményeket szembesít, szinte magánnyomozásokat folytat a százados ügyében. Itt is, mint az egész könyvben végig: a könnyű következtetések, felszínes általánosítások ellen van.

Mintha a Hadakútja teljes története, Asztalos katonáskodásának, majd szökésének és elfogatásának elbeszélése is leginkább azt a célt szolgálná, hogy mások is tartózkodjanak az elhamarkodott véleménymondástól. És mintha a fogságból szabadulása, a számára felmentéssel záruló Mikó-per után, a könyv írása idején még jobban ki volna téve — most már mint a magyar nép egy tagja — *valakik* igazságtalanságának, rosszindulatának. „Nem tudják, vagy nem akarják tudni”; „senki se mondja, senki rá ne fogja”; „azt gondolják, akik azt gondolják” — ilyen formulák érzékeltetik, rendkívül szelíden és visszafogottan a ráfogások légkörét, a tényeket szándékosan meghamisítók közegét. E stílus formák is tanúsítják: az alattomos vádak, gyanúsítgatások milyen tömege ellen kényszerült védekezni a magyar nép képviselőjében felszólaló Asztalos. Emlékezése fonalt meg-megszakítva majd minden fejezetben külön kéri olvasói „egy részét, akiket illet” — finom distinkció! —, hogy „össze ne tévesszék — ismét árnyalt a fogalmazás: — valahogy” a „vezető réteget a — magyarsággal”! Kik ezek a feltételezett, éppen csak meg nem nevezett olvasók, az „illetékesek”? Asztalos nem mondja, és nem is sejteti, hogy egy, esetleg több népre, vagy a magyarság valamelyik rétegére gondol-e. Nem tünteti föl őket, miként a háború utáni pszichózist, a visszaemlékezésekből és a Balogh Sándor legújabb könyvéből ismert magyarellenességet, hajmeresztő kegyetlenségeket, gyűlöletszítást sem taglalja. Ehelyett önméltlésekkel erősíti a mondandóját és — önmagát: tisztában van vele, hogy az ország háborús szereplésére mint valami színpadi produkcióra tekintő közönségnek nem a figyelmét, de az együttérzést kell felkeltenie. Ezért szögezi le újra és újra, nem restelli megint és megint elmondani, hogy nem véletlenül írta le könyvének egyetlen egy sorát sem, hogy munka közben egyetlen egy cél vezette, hogy minden betűjével az igazságot kívánta bizonyítani: a magyar nép undorodott a háborútól, de mint annyiszor, most is „áldozata volt hivatalos és más hitvány urinak”. Az író mintegy a saját sorsával dokumentálja ezt az áldozatra kárhoztatottságot, parancsuralmi alávetettséget, a mottóval is jelzett háborús kényszert: „El kell menni, ha esik is, / ha nehezemre esik is.”

Voltak idők, amikor a kiszolgáltatottságról tanácsosabbnak látszott hallgatni, mint felismerni és tudatosítani a létezését. Az újabb (hideg)háborús veszély kényszerítő erővel gondolkoztathat el a fenyegetettség mai tartalmairól. Amikor kísért az a nézet (egyik filozófusunkat

idézve), hogy „nincs távlatunk a jelenünkhöz — nagyon közel vagyunk hozzá”, akkor létfontosságú minél többször fordulni a múlthoz. Asztalos István tisztességes és elfogulatlan könyvének első budapesti kiadása ezt a célt jól szolgálhatja. Beteljesült az írói szándék: „Nem szórakoztatónak, hanem hiteles dokumentumnak szántam népem eljövendő nemzedéke számára”. (*Magvető.*)

MÁRKUS BÉLA

Három erdélyi prózakötetről

Előítéleteink, feltevéseink tájékozódásunkat is zavarják: előbb fogadjuk el azokat a műveket, gondolatsorokat, amelyek az előre kialakított elvárásainkat igazolják, mint a szemléletet átalakító munkákat. A határokon túli magyarság irodalmával, kultúrájával kapcsolatban különös erővel mutatkozik meg ez a jelenség. A bennünk élő virtuális kép igazolását várjuk valamennyi élénk kerülő verstől, drámától, elbeszéléstől. Átpörgetett verseskönyvek, motívumkeresések, egyes mondatok kiemelése: ezek egyaránt az említett jelenségekre utalnak. Arra már ritkábban gondolunk, hogy ezzel a külföldi magyar irodalmak, kultúrák illetékességi körét fokozzuk le, hiszen csak a sajátos létkörülmények kimondását várjuk tőlük. S ezzel nemcsak az alkotókat uraló világlátás megismeréséről mondunk le, hanem a határokon túli magyarság kultúrájának pontos ismeretéről is. A szomszédos országokban élő magyarság — az adott lehetőségeknek megfelelően — teljes kultúrát teremtett önmaga számára, s ez a teljesség a művészeti — s így az irodalmi — szférában is a többrányúság érvényesülését jelenti. A megismerésnek — természetszerűen — az irodalom területén is a legkülönbözőbb törekvésekre kell irányulnia. Ezáltal nemcsak a leszűkítő szemlélet csapdáit, de a meglepetéseket követő ocsúdásokat is elkerülhetjük. A hazai kulturális élet az utóbbi időben — számos eset tanúsága szerint — készületlenül fogadta a külföldi magyar kultúrák felől érkező impulzusokat...

A fentiekről nemcsak ünnepi alkalmakkor szükséges meditálnunk. Egy-egy összefoglaló kötet, reprezentatív gyűjtemény áttanulmányozása után talán indokoltabbnak tűnnének az elmondottak — indokoltabbnak, de kevésbé szükségesnek. Mert az elmondottak szükségessége igazán csak a hozzánk eljutó újságok, folyóiratok, könyvek figyelemmel kísérése közben mutatkozik meg. Tán ezzel megszüntethetnénk azt az egyoldalúságot, hogy még a több kötetet publikáló szerzők neve és műve is ismeretlen marad nálunk.

Többé-kevésbé jellemző ez az előttünk fekvő könyvek szerzőire, *Györffy Kálmánra*, *Mózes Attilára*, *Bogdán Lászlóra* is: mindhárman többkötetes írók, nevüket, munkáikat idehaza mégis csak a szűkebb irodalmi köztudat tartja számon. Újabb elbeszélésköteteiket gyors egymásutánban a véletlen adta a szemlélő kezébe, valahol azonban a tudatosság is befolyásolhatta az egymás utáni olvasást. Mindhárman túl járnak már a harmincadik évükön, a negyedik kötetüket adták közre: ilyen korra, s jelentős kötetek után végérvényesen túljutottak már a kísérletezésen. Eddigi munkáik alapján az is sejthető, hogy a közeljövő erdélyi prózaírásának meghatározói lehetnek.

*

„Regényeket írtam — természetesen csak képzeletben —, és két regény között mindig született egy novella. Ezzel két dolgot árultam el: hogy regényt szeretnék írni, s hogy a novellák tulajdonképpen az írói szándék peremvidékéről valók” — írta első kötetéhez *Györffy Kálmán*. A kötet *Csendes hétköznapiak* címen az elsőkötetesek munkáit közreadó *Forrás-*

sorozatban jelent meg 1973-ban. S a bemutatkozó kötetet valóban regények követték: *Házavatás — Ágnes, kisregények 1975*; *A visszatekintő*, 1978. Nem ismerjük Györffi Kálmán műhelygondjait, de úgy tűnik, újabb elbeszéléskötete, amely *A nagy kórház* címmel 1981-ben jelent meg a Kritérionnál, ismétcsak regények előkészítését jelenti. Mindenekelőtt az elbeszélések tematikájának és szemléletének összhangja mutat a nagyobb forma irányába. Györffi hősei a társadalom peremén élnek, történeteinek legszembetűnőbb jellemzője a mindennapiság. Szereplői valamiképpen kiszorultak a világból, az egyén és a világ szembenállása valamennyi írásában érződik. A hagyományos irodalomszemlélet uralja ezt a könyvet, helyenként még a naturalizmus hatása is érződik. Az esettség bemutatását Györffi Kálmán pszichológizáló szemlélettel kapcsolja össze, témáin is a múltba való visszavetítés érződik. Ezt különösen a kötet első három elbeszélésén figyelhetjük meg (*Integetsz majd a túlsó partról, A mellény, Egy kutya és a háború*). Ezeknek az elbeszéléseknek az olvasásakor minduntalan azt érezzük, mintha olvastuk volna ezt már valahol. Az első a gyermekkori elvagyódást fogalmazza meg: a képzeletvilág Györffi elbeszélésében is a való világ kiütjaként mutatkozik meg, igaz, a szerzőnek van ereje a történetben rejlő sablonok elkerülésére és a drámaiság megvalósítására. *A mellény* című írás is az esetettek világába vezeti az olvasót. Menyhért, a magára maradt nyugdíjas segédmunkás a kocsmában talál magának társakat. Az asszony, aki Menyhért mellé szegődik, önmaga valamikori társát látja a férfiban. A harmadik elbeszélés egy kutya történetében mutatja meg az idő múlását, az emberek átalakulását.

Györffi írásainak valódi ereje azonban akkor mutatkozik meg, amikor kilép az irodalom által kínált sémákból. Nem lehet véletlen az sem, hogy ilyenkor írásainak hangvétele is frissebbnek, eredetibbnek tűnik. Az általánosítás persze ezeket az elbeszéléseket is az előzőekhez kapcsolja. *A nyaralás* című elbeszélés szereplői az ünnepi alkalomkor sem tudnak szabadulni megszokott életüktől: a kétágyas szállodai szobát az otthonról hozott terítőkkal, esküvői képpel formálják a maguk képére. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a megszokottságnak és a kiszolgáltatottságnak a bemutatása Györffit is a kórházi tematikához vezette el. A kötet címadó és egyben legterjedelmesebb írása visszautal az előző elbeszélésekre, s tágítja azok világát is. A legfontosabb azonban az, hogy hőse összegezni tudja a vele történeteket: mindazt, ami a kórházban történt, s azt is, ami a kinti életben. Észreveszi az együvé tartozó kettősséget: egyrészt azt, hogy körülményeink adottak, másrészt pedig azt, hogy „*adott létállapotban az emberség felső határa is adott*”. Ez a hosszabb elbeszélés önmagában is bizonyítja, hogy Györffi Kálmán lehetőségei az összetettebb struktúrájú, nemcsak egyes történeteket leíró, hanem a meghatározó körülményeket is számbavevő írásokban mutatkoznak meg.

*

Mózes Attila Üvegcsendélet című kötetét 1982-ben jelentette meg a Kritérium. Olvasásakor sajátos feszültséget érzünk: mintha az „adott valóságselet” kicsúszna a szerző kezéből, s egy-egy történet vagy tétel a kelletténél is erősebben magával ragadná az író. Aztán hamarosan belefeledkezünk a történeteket bonyolító író játékába: Mózes Attila elbeszélései, történetei — legyenek azok akár „szereptörténetek” is — erősen hatnak olvasójukra. Elképzeltetőnek tűnik, hogy írójuknak a jövőben meg kell küzdenie a valóság más módon történő birtokba vételének gondjával, mostani kötetlen — vagy igencsak kötött — szerepjátéka azonban képes a kötet kilenc elbeszélésének összefogására. Ami Györffi Kálmánál a mindennapokban uralkodó meghatározottság volt, az Mózes Attila elbeszéléseiben az *én* uralkodóvá tétele és az *én* történeteinek mitikus megnövesztése: a kalandnak a gondolatisággal való elegyítése. Ebben az értelemben érezzük fontosnak az írónak a kötethez írt jegyzetét: „Hogy helyszíneimet fölszámolta a múlt idő, már-már úgy érzem sosem is léteztek, s az események sem valóságosak. Belső tájaim helyszínein történik egyetlen alaphangulaton több változatban. Olykor félek, annyira kegyetlenek a bennem levő történő cselekmények, de most már visszavonhatatlanul vannak, mert megírtam őket. Vagy meg kellett írnom, mert mégis-mégis megtörténtek és — bár ha más formában — ma is élnek.”

Mózes Attila belső tájainak helyszíne a talán sosem volt — vagy igenis valóságos — periféria, alaphangulata pedig a félelem, a szorongás. S hogy megküzdjön az iszonyattal, a legváltozatosabb formában mutatja be az elszabaduló ösztönök uralomra jutását. Árulkodónak tűnik, hogy a személyességre utaló mozzanatot mindegyik elbeszélésben megtaláljuk. Természetesen nem a közvetlen megfelelés szintjén, hanem áttételesebben: a szereppel való azonosulás vagy az állásfoglalásra készítés révén. Mózes Attila különös „módszerrel” él: szinte valamennyi elbeszélése történésnek azonos időt és teret teremt, ebben a világban aztán a legvalószínűlenebb történet is megtörténtként létezik. A helyszín meghatározottsága az ő elbeszéléseiben sajátos erővel bír. A város valamikori perifériáján természetesnek tűnik az a történet is, amelyet a *Fejlődéstörténeti vázlat* című írás vetít elénk: az idegen környezetbe kerülő kölyök a többi gyerek elől menekülve a fiatal fiú segítségét kéri, hogy aztán ezt a segítséget a többiek „megsemmisítésére”, irracionális vágyai kielésére használja fel. Hasonló erővel hat a *Mint tavaszi ágakon himbálódzó bárányok hangja* című elbeszélés is. A történetet itt is csak vázlatosan tudjuk felidézni. Az elbeszélő egy hentes megölésének történetét mondja el: a környékbeliek megölték a hentest, mert önmaguk számára képtelenek voltak a körülötte történetet megmagyarázni. Itt is az iszonyat kérdése áll középpontban: vajon az iszonyat kimondása, leírása képes lehet-e az irracionális erők megsemmisítésére? Mózes Attila jól szerkesztett, fontos könyve sajátos, különös erejű írói világot tár fel.

*

Ha Györffi Kálmánnak és Mózes Attilának nem is, *Bogdán Lászlónak* minden bizonnyal meg kell majd küzdenie olvasóiért. S az olvasónak is le kell gyűrnie eddigi olvasási szokásait: Bogdán a próza átpoétizálásának útját követi, regényei, versei — vagy talán egyszerűbb, ha azt mondjuk: *szövegei* — a hagyományos irodalmi jelenségektől több vonatkozásban is eltérnek. S amikor erről szólunk, arra is utalnunk kell, hogy Bogdán kísérletező kedve cseppet sem öncélú. *Helyszínkeresések forgatáshoz* című regényének kritikusa, *Thomka Beáta* joggal állapíthatta meg: „Abban... biztosak vagyunk, hogy intencióinak, mondanivalójának, annak az érzékenységnek és intellektuális légkörnek a kifejezésére, amely a regény gondolat- és képzuhatagából bontakozik ki, semmilyen más közlésforma nem felelhetett volna meg jobban, mint éppen az, amelyet választott.”

Új kötete a *Játék mozgó tükrökkel* címet viseli, s 1983-ban a Kritérionnál jelent meg. Ez a kötet is megerősíti a Bogdán eddigi munkásságáról kialakult képet. A kísérletezés, a legmegfelelőbb forma keresése nála erősen strukturált, feszültségeket magukba foglaló szövegek megteremtését eredményezi. A kötet írásai talán meggyőzőbben jellemzik Bogdán törekvéseit, mint a korábban közreadott regények. Az itteni írások ugyanis 1974 és 1980 között íródtak, párhuzamosan tehát Bogdán pályájának kibontakozásával. A kísérletezés darabjai s az írói hangkeresés: mint ilyenek, tisztábban mutatják az írói törekvéseket a lezárt, véglegesnek tudott műveknél.

A kötet címe pontosan jellemzi az egyes írásokat: valóban játszik az író a szövegek megformálásakor, az egyes írásokban, az egymásra következő szövegekben pedig folytonos nézőpontváltást figyelhetünk meg. A szövegek megkomponáltsága, kimunkáltsága, tudatossága nemegyszer a versre, prózaversre emlékeztet bennünket. Az olvasótól erős figyelmet követel a különböző struktúrárétegek figyelemmel kísérése, vagy az egyazon sorban — esetleg mondatban — bekövetkező nézőpontváltás. Mindennél fontosabbnak tűnik azonban az, hogy a kötet írásait olvasva olyan alkotóra figyelhetünk, aki önmaga világát, hely- és helyzetkeresését, vitáit, lázadásait, írói-művészi gondjait elemi erővel fogalmazza meg. A könyv hozadékait itt nehéz lenne számba venni: a leírásnál azonban fontosabb arra utalnunk, hogy szinte minden írásnál érezzük az irodalomról alkotott fogalmak újragondolásának törekvését...

A kötet írásait sajátos liraiság hatja át. A különböző tematikájú és különböző módon megírt történeteket a személyesség kapcsolja egybe. Hol átkozódó, hol lázadást kereső ez a személyesség, hol ironikus, játékos, hol latens módon bujkáló, hogy csak a történések szerep-

lőit mozgassa, beszéltesse. Végső soron azonban mégis kiemelt fontossággal bír: Bogdán a helyszin hatalmának megfogalmazására, a „helyzettudat” tisztázására törekszik, s ezek a törekvései a személyességet is előtérbe állítják. S noha mindig önmagáról ír, kimeríthetetlennek érzi az írás lehetőségét. *Amabilis confusio* című elbeszélésében olvashatjuk: „Mégis, amit elmondtam magamról, csak annyira hasonlít hozzám, mint egy lakás, ahol már éltem, mint a nő, akit már szerettem, mint a folyó, amelyben már fürödtem. A folyóvíz is engedelmesen hozzám simul fürdés közben, magába engedi a testem, de ahogy kilépek belőle, összezárul, s többé nem emlékezik rám, nem marad nyomom benne, el sem kell felejtennem.”

Bogdán másik nagy témája a történelem. Említett írásában önmaga bukaresti tűnődésére — lázadására? — a századelő Bukarestjének képét vetíti rá. A helyszint aztán közép-kelet-európai méretűvé nagyítja. *Töredékek egy vígeposzból* című írásában pedig az ötvenes évek világát járja körül — noha sajátosan szűkíti az ábrázolt világ kereteit. Előbb a Huttera Béla borbélyműhelyében elhangzottakat követi, később pedig egy cirkuszi előadás alatt elhangzott beszélgetésekre alapozza töredékeit. A formai kísérletezés ellenére elmondhatjuk: a megírt időszakról s annak valóságos összefüggéseiről pontosan tudósít Bogdán László. Kötete tanúsága szerint következetesen önmaga útját járja, ez azonban az ő esetében semmiképpen sem jelent beszűkülést. Kísérleteivel még mindig a továbblépés lehetőségeit keresi...

*

A rövide fogott áttekintésekből is kitűnhet: a három kötet íróját egymástól több vonatkozásban is eltérő törekvések jellemzik. Az irodalom területén természetesnek kell elfogadnunk a különbözőségeket, így hát választanunk sem kell az egyik író javára, vagy a másik kárára. S legfőképpen azért nem, mert értékekről, noha egymással össze nem mérhető értékekről van szó. Györfi Kálmán a mindennapiság nagyobb epikus formában való megörökítésére törekszik, Mózes Attila „mesélő kedvének” engedelmeskedik, amikor az iszonyat kimondására vállalkozik, Bogdán László pedig már ereje pontos ismeretében kísérletezik. Mindhárom kötet újabb munkákat ígér, s ez az erdélyi magyar prózairás sokszínűségét, új irányokba fordulását is jelzi.

FÜZI LÁSZLÓ

Tamás Menyhért: Holtág

Tamás Menyhértnek négy kötet után már nagyságra is jelentős olvasótábora volt. Recenziók, levelek, üzenetek, személyes megkeresések egész sora, könyveinek gyors fogyása mutatta ennek az olvasótábornak a fokozatos növekedését. Hivatásos olvasók, tehát szerkesztők, kritikusok, irodalmárok, valamint irodalmat kedvelő egyéb foglalkozásúak együtt alkotják ezt a tábort; a mai magyar irodalmi alkotások és alkotók megítélésében, ez esetben elismerésében, ritka egyöntetűséget tanúsítva. Érdekes ez annál inkább, mert rövid még Tamás Menyhért könyvekkel mérhető írói útja. A négy közül az első 1974-ben jelent meg, a negyedik 1981-ben. Három verseskötet: *Szövetségben a fákkal*, *Küszöbök*, *Messzülő ég*; a negyedik próza: *Vigyázó madár*. (Ez utóbbi nemrég második kiadásban is megjelent, a Szépirodalmi Könyvkiadó Zsebkönyvtár sorozatában.) Karcú kötet mindegyik, a négy együtt tesz ki egy testesebb könyvet.

Mi a titka a sikerének? De nem is egészen jó a kérdés, mert a titkok ritkán megfejthetők, irtóznak a „tettenéréstől”. Inkább így: miért váltak gyorsan kedvelté-keresetté Tamás Meny-

hért könyvei? Több oka van, és nincs sorrendiség: mindegyik egyenrangú. Az egyik a témaválasztás. A ma Budapesten élő-dolgozó költőt Tolnához köti a sokban meghatározó gyermekkor, a világra—családra—önmagára eszmélés. Övéi, felmenői sorsa-élete, s a velük sorsos népcsoporté pedig Bukovináig nyúlik vissza. Ott született Tamás Menyhért is, Hadikfalván, 1940-ben. S onnan menekültek vele, testvéreivel, más családokkal együtt a szülei a következő esztendőben, kényszerűen. Földönfutásuk Bácskán keresztül Tolnáig tartott. Ott letek új otthonra, új földrajzi és életterre, amelyet kemény munkával, türelemmel, szenvedéssel és egymást féltéssel, örökös készenléttel és szívet melegítő szeretetsugár-küldésekkel birtokba kellett venniük. Kinek jól sikerült, kinek rosszabbul. Nem mindegyik, földből kitépett fa ered meg egyformán az új helyen, ahova átültetik. Tamás Menyhért ebből a közösségből hozta témáit. Ezekről az emberekről „faragja dalát”. Közülük is elsősorban családjáról: szüleiről, testvéreiről, önmagáról. Önkinzásig kegyetlen őszinteséggel, versben és prózában egyaránt.

A fentiekben benne van a másik ok is: egy népcsoport sorsát írja. S ez érdekes lehet nemcsak nekik, de minden hasonló sorsú-érelmű embernek. A harmadik ok: a stílus a nyelv. A legsűrítettebb, balladáis tömörségű lírát választotta. S mert prózája is erősen lírai, elhallgatásos, jelzéses, utálatos — érvényes rá is az, ami verseire. Csak egy lépéssel megy tovább prózában, mint versben. Valamivel bővebb leírást kapnak a történések, plasztikusabbá válnak a jellemek. De valóban csak egy kicsivel; az olvasóra nagyon sok bízati. Majdnem mint a versben. Nagyon hisz a költő-író olvasóiban, nagyon partnereknek kell lenniük tehát a sajáténk, ismeretszintjük, egyéniségük szerinti belső, érelmi—gondolati „továbbírásban”.

Írásait tekintve jéghegyember Tamás Menyhért. Tengerben úszó jéghegy. Első közelítésre körülbelül csak egytized részt mutat magából; a többi rejtekezik. De megismerhető az a kilenc-tizednyi rész is. Csak éppen nehéz és veszélyes munkával. Jelképesen a víz alá kell merülni, megszokni a látást; a tisztánlátáshoz igazítani szerveink s agyunk működését. Át kell jutnunk ékes-nehéz szavainak súlyos-fajsúlyos rétegén; úgy, hogy közben megismerjük, és mint szellemlétünk számára megfelelő tartózkodási zónát elfogadjuk. Aki azonban nem fél a szellemlifedezések nehézségeitől, vállalja a veszélyt — például a kényszerű önvizsgálat veszélyét, a véleményalkotás megkerülhetetlenségének, úgymond, veszélyét —, s állja is a próbát, az illően megjutalmaztatik. Megjutalmazza az író jobb önismerettel, s ebből következően jobb emberismerettel. Továbbá állandó változásoknak kitett, egykor létében fenyegetett, mégis megőrzött, világgal elfogadtatott, számos és szükséges új eleme dacára is jelentős mennyiségben, melengtetet-megnyugtató formában állandósult, örök üzeneteket hordozó szavakat, kifejezéseket tartalmazó anyanyelvünk szépségére emlékeztető-eszméltető szöveggel. Használja egykori szülőföldjének szavait, ha szükséges, mert tömörek, sűrítők, képi jellegűek.

Talán hosszú bevezető ez az eddigi, szavakban rögzített végiggondolás, amikor Tamás Menyhért legújabb, ötödik könyvéről kívánok szólni. De hadd rövidítsem azzal, hogy az elmondottak — nem véletlenül, lévén szó egységes, átgondolt alkotói világról — érvényesek erre a kötetre is. Ismét próza, s az író második ilyen könyve. Címe: *Holtág*. A családtörténetet folytatja benne az író, azt, amelyet a Vigyázó madárban kezdett. Csak ott szülei voltak a főszereplők; itt pedig, a kitalált név, a részben megváltoztatott helyszínek, részletek ellenére is: saját maga.

Örök és egyben ettől időszerű téma. Közeg és életter cseréje. Faluból városba, vidékről fővárosba szakadt-szabadult fiatalember fuldokló küzdelme a sodró árral; az emberi, értelméletért. Igaznak nevelt ember a könyv hőse. S mint ilyen, sajnos, világunkban kiszolgáltatott. Mert naiv, mert bizakodó. Mert őszintesége és hiszékenysége a meztelenségig kitakarja, védtelenül hagyja, mintegy odakinálja az érelmi—önzési—tehetetlenségi fegyvereknek. A városba szakadtak kisémmizettsége, anyagi kiszolgáltatottsága, érelmi bizonytalansága, kihasználtsága, riadt kapkodása fogalmazódik meg ebben a kötetben, egy házasság felbomlásának ábrázolásában; költő írta prózában, lírai hangon és hangulatban.

Válik a városban még mindig helyét kereső férfi, mert kell, mert nem élhetnek együtt to-

vább, mert tévedés volt, mert az asszony, aki feljebb vitte, máshoz húz, mert a közös gyermek ellenére sem lett az ő asszonyává. S mikor rádöbben erre, váгна дühében oda mindent; talán az ajtóhoz az éjjelilámpát legelőbb — de karja elernyed, mert rádöbben: „*Itt semmi sem a tiéd...*” Kulcsmondát ez. Menekült ebbe a házasságba, a gyári munka egyhangúságából, a munkásszálló ridegségéből. A segédmunkás költözött a jól szituált családdhoz. S hiába, hogy később újságíró lett.

Szavai, mert verses szavak, kitárják a fényre a magánemberi vívódást is, helyzettől, foglalkozástól függetlenül. Csak az ember a lényeg. E szavaktól, tőlük-általuk testet kap, ami csak érzés és gondolat. Ettől igazán általános érvényű, ettől irodalom ez az írás.

Az otthoni környezet, a visszahúzó-visszaváró család itt is szerepel. A bánatát csak haza viheti, s a szegénységét is. A pénzkérést, hogy elindulhasson, mert egy időre nincs más út, az albérletek rideg tartományába, ahol egy-egy házinéni szinte fejedelem a maga négyzetméterein. A fáraókor rabszolgasága idéződik ebben a kényszerhelyzetben; albérleti lét az úrrakéták korában. Olvasás közben azt érezzük, hogy az ember megalázása nem szűnik, csak formája változik korról korra. A nyelv, a fogalmazás, az írói teljesítmény teszi nagyon hatásossá, éléménnyé a könyvet, amelyeknek végén a Holt-Körös partjára vezet el bennünket az író. Egy öreg emberhez, korábbi időben ugyancsak szülőföldjét elhagyni kényszerülőhöz, a világban helyét keresőhöz s végül megtalálóhoz. Sorsa valahol pandantja az íróénak. Ügyes befejezés ez. Megnyugtató, de nem felmentő saját gondolkozási, életvezetési felelősségünk alól.

A végére csak a kérdés maradhat: hogyan tudja folytatni Tamás Menyhért ezt a „családrégényt”, „korregényt”? Nagyon kíváncsian, s tőle elkényeztetve, igényeinket magasra srófolva várjuk. (*Szépirodalmi.*)

MÁTYÁS ISTVÁN

„Kapavágásnyi sors” a Duna-tájon

RAFFAI SAROLTA: FÖLD, EMBER, FOLYÓ

Jó ideje vártuk már Raffai Sarolta könyvét. Bízunk, hogy a hallgatás fontos művet érlel, és vártuk a téma — a magyar parasztság utóbbi évtizedei — újabb feldolgozását. A vaskos mű olvastán azonban zavarba kerül a recenzens. Az első pillanatban a rossz beidegződés kérdései ötlenek fel benne és műfaji megközelítéssel próbálkozik. Szociográfiát, lírai életrajzot, vagy a kettő ötvözésében született nagyregényt olvasott-e? A kérdést nem tudván megválaszolni, talán kibúvót keresve, de most is joggal állítja: nem ez a válasz az elsődleges. Fontosabb a felelet arra a kérdésre, hogy hogyan sikerült a már terjedelmével is tiszteletet parancsoló vállalkozás? Persze így sem könnyebb a dolga. Hiba lenne kategorikusan fogalmaznia. Az elismerő szavak mellett szükséges, hogy fenntartásainak is hangot adjon, s a mű kissé részletezőbb bemutatásával kell a regényről alkotott véleményének hitelt szereznie.

Az írás címében Hatvani Dániel, a kiskunsági paraszt lét ihletésében született *Áznak a tanyák* című versének szavait idéztük. Talán azért jutott eszünkbe Raffai könyve kapcsán ez a vers, mert hangulati kapcsolatban a regénnyel, egyike a változásban is a múltat cipelő paraszti életérzés legszebb megjelenítéseinek.

Sebestyén Márton életregénye, a falu ábrázolása más irodalmi remimeszcenciákat is idéz. A főhős egyszerre rokona Móricz Turi Danijának, ugyanakkor Joó Györgynek is. Felfedezhetjük benne a Sarkadi-regények Gál Jánosát, akinek pályája — Tamás Attila szavaival — „a társadalmi mozgás részeként kezdett fölfelé ívelni” és a beilleszkedésre képtelen, ezért bukásra

ítélt Ulveczki Sándorát. De van, mikor egy-egy részletben ott érezzük a Sánta Ferenc megrajzolta faluközösség évszázadosan rögződött feszültségeit is.

Az előzmények vagy így, vagy úgy, de befolyásolhatták az írói célkitűzést és ábrázolásmódot. Talán túlzottan nagy felelősséget is róttak a szerzőre, aki mintha részben épp ennek súlya alatt bizonytalanodott volna el. Menedéket keresve egyre görcsösebben ragaszkodott a tényekre támaszkodó tablójelleghez, és törekvése a kordokumentumok precíz bemutatására — dacára a szépen kidolgozott valós élethelyzeteknek — háttérbe szorította a hiteles jellembrázolást. Ezért adódhat, hogy a megszokott előljáró mondat igazában — „A regény helyszíne és szereplői az írói képzelet szülőitei” —, a terjedelmes kötetet végigolvasva, most nem kételkedünk. Ismerős ugyan a táj, a hangulat, s aki az Alföld homokvidékét szűkebb pátriájának vallja, az a regény egy-egy szép részleténél úgy vélheti, hogy haza érkezett. Egészében azonban mégis idegen vidék ez, nem utolsósorban azért, mert az emberek tettei sokszor nélkülözik a motiváltságot.

De visszatérve a bevezetőben feltett kérdésekhez, a fenti megközelítésen, jellemzésen túl, a véleményalkotás hitelét megalapozandó, ha röviden is, próbáljuk részletesebben vizsgálni a művet. A *Föld, ember, folyó* monológ, amely feltehetően a hetvenes évek végén hangzik el egy sikerekkel és kudarcokkal tarkított életszakasz végén. A lezárás még folytatást ígér, hiszen a kevésbé előremutató — szinte madáchi — zárósortok ezt sugallják: „Mert amíg föld, ember, folyó létezik, az élet s a reménység nem múlik ki ebből a világból...”

A főhős kezdettől sok családi, társadalmi konfliktust él át. Épp a gazdasági válság idején születik. Gyermekevei megrázó emléke a dunai árvíz pusztítása, majd a háború, amely ha nem is közvetlenül, de súlyosan beleszól sorsának alakulásába. (Apja távollétében anyja összeáll szomszédokkal, s a rokkantán hazatérő apa öngyilkos lesz.) Marci örökre megszakítja kapcsolatot anyjával. Nagynyjához költözik, az ő földjén, valamint apai jussa egy részén gazdálkodik. Életének csaknem egyetlen értelme a munka, a föld. Előbb a „helyére vetett” (palántázás nélkül ültetett) paprikával, majd a melegágyi zöldségtermeléssel ér el elismerést kiváltó eredményeket. Innen a falu szokása szerint ráragasztott „paprikás” jelző. Máskülönben alig vesz részt a falu életében. Pár kamaszkori szerelem után a közös munkában megismert lányt választja feleségül. Mikor lehetősége nyílik rá, leérettségizik, majd később agrárügyetemet vég. Élete előbb akaratlanul, majd egyre tudatosabban összekapcsolódik a közösségével, és ez a kötődés tetteinek később egyik fő mozgatójává válik. A főhős emlékezetében megelevenednek a kis falut alig érintő ötvenhatos események, a parasztságot súlyosan megterhelő beszo­l­gá­l­ta­tas évei, majd a tsz-szervezet kemény időszakai. Sebestyén a termelőszövetkezet elnökévé választják. Ez hirtelen fordulatot jelent életében, gondolkodásában, s egyszersmind ez a feladat hozza végzetes tévedéseit is.

Minden együtt van tehát a korszak teljességre törekvő ábrázolásához. Az emlékezésfolyam így egy középparaszti indítású mintagazdából termelőszövetkezeti elnökké lett férfi fejlődésregénye lehet. Az írói szándék azonban feltehetően kettős. Egyrészt a falu fejlődését, a gondolkodás változásának bemutatását, másrészt Sebestyén alakján keresztül a paraszti lélekábrázolást tekintti feladatának. Ezért egy „tipikus” falut rajzol, és egy túlzottan is „jellegzetes” életutat mutat be. Nem érezzük azonban minden mozzanatában a jellemfejlődés mozgatóit, annak szükséges ívét a fiatal, „a felebarátokat hidegen és számítóan néző” Marci­tól az elnök Sebestyén Márton fájdalmas kifakadásáig: „Mindig azzal biztattam magam, a legnehezebb időben is, hogy bármi jöjjön, a közösségért tenni érdemes. A közjóért! Azért mindent ki kell bírni, a lehetetlent megkísérteni... a családot elhanyagolni.”

Tanulmányai ugyanis nem sokat alakítanak rajta. Ezt maga is jelzi és úgy tűnik, tudatosan zárkózik el hatásuk elől. Bizonyítéka ennek elnökként is megőrzött középparaszti mentalitása, ami részben okozója lesz kevésbé hitelesíthető bukásának is. Amit megtanul, azt a tapasztalásnak köszönheti. A világban való eligazodását régi, gyermekkori tanítója, esetenként a falusi párttitkár példája, de legfőképpen nagyanyja, a leírásban már-már földöntúli lényvé formálódó „öregszüle” segíti. Az ő „tévedhetetlen ítélete”, „bölcs hallgatása”, és „elnéző mo-

solya” a valódi tájékozódási pont a főhős számára. Az öregasszony iránti sokszor megfogalmazott nagy szeretet az egyetlen nem változó érzelem Marci életében. Látszatra pedig fontosak számára az asszonyokhoz fűződő kapcsolatok is. Az író nagy gonddal elemzi ezeket, súlyuk azonban elvész a fikció keresettsége miatt. A plátói szerelmek, a feleségéhez való kötődés változó tartalmának boncolgatása, majd az utolsó fejezetekben kibontakozó és csalódással végződő „viszony” leírásai valójában csak kitérőknek, színező elemeknek tűnnek. Annak ellenére, hogy időnként találó beállításokat olvasunk a regény nőalakjairól, s hogy a főhős kapcsolataiban feltűnik a móríci Boldogasszony- és Szépasszonyalkatok kettőssége és ellentéte is. Érzelmi válságainak lezárására mégis a következő mondatok jellemzőek: „Dolgozni kell, mert élni kell, szeretni pedig nem muszály. Főleg szerelemmel. Éva lánya ez mind... kígyótojásból kelt ki valahány... Legyinteni, továbblépni, ez már férfinak való.”

Egyébként is nagyon kevés olyan mozzanatot emelhetünk ki a történekekből, amely valóban befolyásolja személyisége alakulását. A dolgok történnek vele, ő ritkán mozgatja az eseményeket. Inkább csak sodródik azokkal. Maga sem érti, hogyan kerül egy-egy szituációba: „...engem választottak elnöküknek, engem, Paprikás Sebestyén Marcit. Hogy miért? Máig sincs bizonyosságom felőle” — mondja, s nem az egyedüli eset ez, amikor az olvasó is hasonlóképpen érez.

A fentiekkel ellentétben áll viszont töprengéseinek, belső vívódásainak részletező leírása. Ezeket olvasva ismét kételkedünk. Bár szóhasználatát a paraszti egyszerűség jellemzi, ennek ellentmondanak érzékeny lelkületre valló gondolatai. Azok nem a szívósan makacs parasztembert juttatják eszünkbe, de hajlamosak lennénk hinni, hogy egy megkeseredett filozóf töprengéseit olvassuk a világról, az emberi lélek talányos voltáról.

Ennek kapcsán kell szólnunk a szerkezetet és a jellemábrázolást egyként érintő hiányosságról, amire már az eddigi kritika is felhívta — többek között — a figyelmet. Tudniillik arról, hogy nem világos az elbeszélés időpontja. Fentebb írtuk, hogy „a monológ feltehetően a hetvenes évek végén hangzik el”. Akkor viszont nemcsak az a problémánk, hogy miért nem érezzük a distanciát az elbeszélő évtizedekkel előbbi énje és jelenlegi státusza között, de ennél több. Személyiségének statikus voltából adódik, hogy változatlanak tűnik így a falu, a főhős környezetének gondolkozása is. Erre bőséggel hozhatnánk a példákat, a volt módosgazda Matos Lőrincitől a párttitkár Krizsán elvtársig. Így lesz érthető, hogy a regény menetében egyre csökken a főhőssel való írói azonosulás intenzitása, s ezzel szükségképpen az olvasó is mind jobban eltávolodik a figurától. Közrejátszik az iméntiekben persze az is, hogy Raffai Saroltához érhetően közelebb áll a falu asszonyainak — helyenként kiválóan megjelenített — élete, érzésvilága. Kár, hogy az ő gondolkodásmódjuk kissé a férfiábrázolásban is érződik. Így természetesen az is, hogy a falu olykor álmosnak, élettelennek tűnik. Sejtjük persze, hogy inkább a főhős nem észleli elevenségét. Az olvasónak mindenesetre Sebestyén szavai jutnak eszébe, melyekkel ő jellemzi barátja élménybeszámolóját. Illenek ezek sokszor reá is: „...a parazsas hangoskodásba fulladt találkozó történetét is úgy adta elő, mintha se tüze, se mérge nem lett volna azoknak”.

Pedig hát az író birtokában van mindannak az ismeretnek, mely szükséges a falusi életviszonyok alapos bemutatásához. A mezőgazdasági munkafolyamatokat, a parasztház életét élvezetes leírásokban tudja megjeleníteni. Szívesen elidőzünk egy-egy szakasznál, amely már-már életképjelleggel varázsolja eléink az eltűnőben levő parasztgazdaság mindennapjait. Ezeket érezzük a regény legnagyobb erősségének. Sajnáljuk, hogy ez a tudás és tapasztalati anyag a teljes műben ritkán szervesített. Ennek okát is a szerkezetben kereshetjük. A mondanivaló bősége elragadja a szerzőt, s gyakran kényszeríti valószínűtlen fordulatok beiktatására, vagy az emlékező, esetleg nagyanyja szájából idegennek ható vélekedések megfogalmazására. A kezdeti mindent akarás az oka, hogy a lendületes meseszöveg kifulladás, s nem marad erő a hitelesebb lezárás megírására sem. Így Raffainak végül a deus ex machina módszerhez kell nyúlnia. A nem szakszerűen ültetett, nemesített paprika elfagy, s ez a szövetkezetnek óriási veszteséggel jár, Sebestyénnek pedig a „bukást” jelenti. A befejezésben, mint nehéz helyzetei-

ben annyiszor, a főhős a folyóhoz megy megnyugvást keresni, amit a már idézett mondatok tanúsága szerint időlegesen meg is talál.

A recenzius pedig azzal a meggyőződéssel zárja írását, hogy a *Föld, ember, folyónak* vannak vitathatatlan értékei, melyek elsősorban a falusi magatartásformák kitűnő ismeretére épülő ábrázolásokban rejlenek. Bízunk, hogy ezek fogódzoul szolgálnak majd az írónőnek e fontos témát behatóbb műgonddal feldolgozó újabb alkotásokhoz. (*Magvető.*)

PAPP ISTVÁN GÉZA

Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben

Az amerikai magyar történész könyve több olyan erénnyel ékes, amelyek nemcsak témájának hazai feldolgoásaiban, hanem történeti irodalmunk egészében is ritkaságszámba mennek. Deák István például *eltűnődik* egyes események, jelenségek felett. Miért veszett ki ez a szelíd, de az olvasót nagyon is elgondolkodtató reflexió a hazai szakmunkákból? Valószínűleg azért, mert monográfiáink többsége akadémiai fokozat elnyerésére készül, s a szerző mintegy kötelezve érzi magát, hogy határozott megállapításokat tegyen és „logikus” magyarázatokat adjon — s aminek megítélésében bizonytalan, arról inkább hallgasson. Rejtély, csodálkozik például egy helyütt Deák István azon, hogy Szemere miért is intrikált Kossuth és Görgey között — ha csak azzal nem magyarázzuk, hogy Szemerének vérében volt az intrikálás, teszi hozzá ironikusan. Közli velünk, hogy van, amit szeretne ugyan tudni, de nem képes okadatolni, például azt, hogy milyen származású és felekezeti emberekből is állott a szabadságharc tisztikara.

Történetírásunkra általánosságban a tárgyilagosság és a kritikus hangvétel a jellemző. Végére is, a bemutatott események óta sokat tanultunk, okosabbak vagyunk. A történelem régóta nem az élet tanítómestere, de a történész-tanítóbácsik szívesen leckéztetik a múltból előrajzó nebulókat. Milyen szép idézetcsokrot lehetne összeállítani például arról: Kossuth „ebben tévedett”, „rosszul ítélte meg a helyzetet”, „előítéleteinek foglya maradt” és így tovább. Deák is oknyomozó történész, de nem annyira bírál, mint inkább értékeli. Az objektív lehetőségeket alaposan mérlegeli, s ebben persze nem áll egyedül, ám *megértésre törekvése* út-törő módon veszi számba a tudati elemek, az eszmék, a korabeli célok roppant fontosságát. A Batthyány-kormány ismeretesen kevésbé volt méltányos a nemzetiségekkel szemben, állapítja meg, de hozzát teszi: egy akkori liberális politikus a liberális szabadságjogokon túlmenő jogkiterjesztést el sem tudott képzelni, sőt, ha a magyarok nemzetüket nagyinak és erősnek akarták tudni, akkor e méltányosnak tekinthető cél elérésére a Kárpát-medencei uralkodó szerephez kellett ragaszkodniuk. Kossuth vezetni akart, az élre tört? — Igen, hiszen olyan politikus volt, aki hitt az általa képviselt célok helyességében, amelyekkel nemzetét akarta szabaddá és nagygyá tenni. Bécs nem hitt a „magyarok” dinasztiahűségében? — Voltak olyan lépések, amelyek a dinasztiaát az összmonarchiával azonosító bécsi szemüvegen át nézve alkalmasak voltak a bizalmatlanság felkeltésére. (A szerző „megértése” — teljes joggal — megszűnik a nemzetiségi népiptás, a horvát támadás, egyáltalán az agresszív, fegyveres erőszak alkalmazásakor.)

Történetírásunk a személyiségeket, természetesen nem indokolatlanul, osztályok, rétegek, nemzetiségek reprezentánsaként szemlélteti. Közben azonban igen gyakran elvész a sze-

mélyesség. Deák a *konkrét* szereplők bemutatására tesz kísérletet, egyszerű és mégis hatásos eszközökkel. Az egyik nemzetiségi nyilatkozatot egy „negyvenéves joghallgató” olvassa fel. (Egyáltalán, a szereplők életkora, mint egy rutinos színpadi szerzőnél, színrelépésüknél csaknem mindig bemutatásra kerül.) Puchner Antal báró osztrák főhadparancsnok „némiképpen magyarnak tartotta magát... már hetven év felé járt, beteges, békés, meglehetősen lusta ember volt, de lelkét áthatotta az uralkodó iránti kötelességtudat”. Avagy, általánosabb személyiség-jegyként, a forradalom alatt is érvényesülő magyar indolencia érzékeltetésére mily találó az a megállapítása, hogy „Magyarországon a politikusok nemcsak megengedték, de szinte kiereszközték, hogy Kossuth kormányozzon. Irányítani akarták Kossuthot, nem pedig megosztani vele a felelősséget. Így aztán minden fontos döntés erre az energikus, de gyakran habozó és befolyásolható politikusra szakadt.” (S hozzátehetjük: mennyire jellemző az utókor közömbösségére, hogy nem úgy teszi fel a kérdést: igazuk volt-e elődeinknek 1848-ban, amikor erre az útra léptek, hanem így: igaza volt-e Kossuthnak?)

Hazai politikai történetírásunk legjava — esetleg más erényeivel — versenytársa lehet e műnek. Konkrét földolgozott témáját, 1848—49-et tekintve viszont még az összehasonlítás lehetséges objektumai is hiányoznak. Mert népszerűsítő összegezésektől (*Képes Történelem, Magyar História*) eltekintve az utolsó szintézis (Spira György tollából) éppen negyedszázada, 1959-ben jelent meg! Sajnálatos tény ez, hiszen a hazai részfeldolgozások és a nemzetközi irodalom állandó gyarapodása, a módszerek és szempontok bővülése és változása, a meg nem szűnő érdeklődés indokolta teszi, hogy évtizedenként lásson egy-két komoly szintetikus összefoglalás napvilágot — nem is szólva arról a „szempontról”, hogy Szent István után mégis ez volt a magyar történelem legnagyobb, legjelentősebb fordulata! E fájó hiányt csak némileg enyhíti, hogy az egyetemi tankönyv III. kötete (1961), a Molnár Erik szerkesztette kétkötetes *Magyarország története* (1964), és a legújabb tízkötetes nagy összefoglalás VI. kötete (1979) ad áttekintéseket.

Az előttünk levő könyv tartalmi ismertetése felesleges vállalkozás: az 1848—49-es forradalom és önvédelmi háború a magyar történelem legismertebb korszaka. Deák István a lényegre koncentrál, a hazai szakembereknek nem annyira új anyagával, mint inkább szuverén szemléletével imponál. A munka színvonala folytonosan javul. A bevezető, reformkori fejezet hagyja maga után a legtöbb kívánnivalót. Nagyon hiányzik itt annak a társadalmi és politikai *közegnek* az érzékeltetése, amelyben a reformeszmék felvetődnek és politikai megvalósításukra kísérlet történik. Mert aligha állja meg helyét például az a tétel, hogy „nem volt lényeges különbség Kossuth és Metternich társadalmi és gazdasági programja között”. Persze mindketten a valóságból, a Habsburg-birodalom feudális társadalmából kellett hogy kiinduljanak, s Metternich is belátta a polgárosodás kikerülhetetlenségét, de Metternich a nemzeti fejlődés ellen, a társadalmi struktúra konzerválása mellett foglalt állást, Kossuth pedig a nemzeti fejlődés és a társadalmi mobilitás híve volt. Nemcsak a politikában voltak tehát, az abszolutizmus és a liberális alkotmányosság híveként — ellenlábasok! Szívesen olvasnánk többet az éppencsak fel-*említett érdekegyesítési* politikáról, amely az Európában másutt is liberális irányban tájékozódó nemesi politikai áramlatok közül a magyart egyedülállóvá is, erőssé és hatékonyvá is tette. Elmarad a magyar nemesség 1848 előtt már végbement teljes vagyoni felbomlásának érzékeltetése. Talán ezért olvashatunk arról, hogy „hosszú lejáratra Kossuth politikája eredményes volt”, hiszen 1849 kudarc ellenére is még évtizedekre biztosította a nemesi vezetést Magyarországon. Formális értelemben ez lehet igaz, hiszen a magyar etnikum mintegy tíz százaléka volt nemes, s a tizedszázaléknyi vezető réteget ők adták. De van-e értelme az olyan szemléletnek, amely — ha következetesen végigvisszük — a zsidóemancipáció élharcosát, Eötvös Józsefet, és a zsidókat deportáló Endre Lászlót a nemesi származás okán sorolja egy és ugyanazon vezető réteghez? — Még „távlatosabban” szemlélve arról is lehetne beszélni, hogy ebben az országban nem sok történhetett, hiszen Szent István óta kisebb-nagyobb megszakításokkal mindig a „magyarok” irányítják a dolgokat...

A forradalmi áttörés bemutatásakor kevés a bírálni, a Batthyány-kormány működésének

elemzésekor már akad dicsérni való. Szeptemberben azután, például Lamberg Ferenc királyi biztosi missziójának elemzésekor, amelyet Deák István — szerintünk joggal — nem egy Jellasics támadásával összehangolt, hanem annak győzelmét éppen megakadályozni akaró akciónak tekint, az ismert mozaikdarabok új összerakásának mestereként mutatkozik be. A Kossuth—Görgey ellentét felvázolásakor is ezt folytatja a Kossuth kényszerhelyzeteiről, erényeiből fakadó gyengéiről, illetve a Görgey hadvezéri talentumáról, ám politikai koncepciótlanságáról szóló fejtegetéssel, olyan meggyőző erővel, hogy szinte csodálkozunk, hogy ilyen nyilvánvaló tények esetén az „áruló” és a „reálpolitikus” Görgey e két mítosza miért is tudott ennyire meggyökeresedni? Mennyire meggyőző annak bemutatása, hogy a nagyszerű hadvezér is követ el politikai hibákat, éspedig akkor, amikor éppen politikai motívumok alapján cselekszik! (A *Függetlenségi Nyilatkozat* és szövegének kritikus értékelésekor viszont jobban hangsúlyoznánk a katonapolitikai szempontokat: a várható győzelem annyira növelhette a hadsereg és Görgey tekintélyét, hogy az ideiglenesnek maradó jogrendben fennállott egy katonai puccs lehetősége, azért is volt szükség egy ilyen elhatározó lépésre, ezért is volt az országgyűlés oly engedékeny!)

Mindeddig egyes *mozzanatok* ragadtunk ki a munkából, hogy szemléleti frissességét, józan szemléletét érzékeltsük. A mű egész szövetét tekintve *három* új, a koncepció egészét meghatározó tézisének kell bemutatnunk, melyek elsőjével egyetértünk, másodikának is csak bővebb kifejtését hiányoljuk, s a harmadik mellé is csupán kérdőjelet állítunk.

Az első: *a kamarilla mítosza*. Deák István álláspontja szerint 1848 ősziéig nem magyarázhatjuk az udvar vagy a bécsi kormány lépéseit egy központi, tervszerű ellenforradalmi csoport, a „kamarilla” működésének eredményeként. Az uralkodó, V. Ferdinánd gyengeelméjű volt, ha valaki bejutott hozzá, azt iratott vele alá, amit akart. És így is történt. Még a Habsburg-család tagjai sem voltak egységesek, mindegyik a maga pecsenyéjét sütögette. A kormány tagjai titkolódtak egymás előtt, a táborkok a saját elképzeléseik szerint cselekedtek, instrukciót még akkor sem kaptak, ha kértek. Jellasics Magyarország elleni fegyveres támadását például csakugyan a saját szakállára indította meg. Mások viszont Bécsben keresték a megegyezést a magyar kormánnyal. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy Bécsben március óta eleve a fegyveres leszámolásra készülődtek, s csak az itáliai hadszíntér eseményei folytán halasztódott az első fegyveres támadás szeptemberig. Egy „kamarilla” működését cáfolják azok az intézkedések, amelyek megengedték a magyar kormány fegyvervásárlásait, hozzájárultak magyarországi ezredek hazatéréséhez, Esterházy Pál herceg király személye körüli miniszter külügyminiszteri jellegű működéséhez, és így tovább. (Ezeket az ismert tényeket általában időleges kényszerű engedményekként, megtévesztő manőverként értelmezte a magyar történetírás.) Igaz, az egykorú magyar felfogás, különösen a szabaddá váló sajtó, *minden* magyar ügyekben a trón körül érvényesülő nem magyar, tehát törvénytelen befolyás esetén „kamarilláról” beszélt, s ilyen befolyás valóban létezett, ám ez nem volt összeegyeztetett, s nem is eleve „magyarellenes”. Magyarország különválása ebben az értelemben nem válhatott azonnal befejezett tényé, s a birodalom vezetői, a széteső birodalom jövőjéért aggódva, Magyarországot is bevonták politikai kombinációikba.

A második tétel: az 1848-as államjogi viszony tisztázatlansága, tartós fennmaradásának lehetetlensége. Evvel is egyet kell értenünk: az 1848 márciusában létrejött kompromisszum a *perszonális uniónál* szorosabb is volt (elsősorban a külügyek közössége folytán), de egyúttal lazább is volt (főként a nádor ekkor kibővített uralkodói jogköre révén). Ismeretes, s a könyv első, angol nyelvű kiadása óta megjelent publikációk méginkább aláhúzzák, hogy a Batthyány-kormány a következetesebb különállásra, a perszonális unió teljes megvalósítására, esetleg annál is lazább kapcsolat elérésére törekedett, Kossuth pedig kezdettől még lazább, csak az uralkodócsalád közösségére korlátozódó kapcsolatra gondolt, elsősorban István nádor főherceg esetleges királlyá emelése révén. Ám igaz van Deák Istvánnak, amikor a magyar kormány politikájában benső ellentmondást érzékel: lazítani akarják a birodalmi kapcsolatot, de azt nem akarják, legalábbis egyelőre nem, hogy ez a birodalom teljesen széthulljon.

Ugyanakkor érzékelik, hogy a birodalom a felbomlás küszöbére jutott, tehát akarva-akaratlan fel is kell készülniük (elsősorban külügyi és katonai téren) a Magyarországot veszélyekkel is fenyegető teljes függetlenség bekövetkeztére. Evvel pedig maguk is siettetik a birodalom bomlását! „Pedig két külügyi szolgálat, két hadsereg és két pénzügyigazgatás nem férhetett meg egy európai nagyhatalom kormányzásában.” Ez bizony igaz. Kérdésünk éppen az, hogy nem oldható-e fel (legalábbis bizonyos mértékig) ez a feloldhatatlannak tűnő ellentmondás úgy, hogy az 1848-as magyar vezetés nem egy hagyományos, vagyis egy hódításra, európai politikai szerepvállalásra alkalmas „nagyhatalom”, hanem egy defenzív, csak a status quo, vagyis saját állománya megőrzéséig terjedően funkcióképes hatalom megtartására gondolt? A teljes, Ausztriára is kiterjedő német egység bekövetkezte, és az egységes Németországgal kötött védszövetség esetén például nem féltek a Habsburg-birodalom teljes felbomlásának bekövetkeztétől sem. A gordiuszi csomót végül a Függetlenségi Nyilatkozat fogja kettévágni, a térség újjárendezésére jóval az események után Kossuth Duna-konföderációs javaslata próbál távoli perspektívát adni. Egyelőre, 1848-ban, hiányzik még az a kard és az a kar, amely a csomót kettévágná. Az ellentmondást ekkor úgy is szeretnék feloldani, hogy a királyt Budára hozzák: nemzetek feletti nagyhatalom helyett magyar vezetésű középhatalomra gondolnak; avagy aként is, hogy csak ad hoc jellegű védelmi szövetséget terveznek a két hajdani birodalomrész között. A külviszonyok alakulásán, az ország erő kifejtésén múlik, hogy hogyan alakul majd a megoldás. Az alternatívák részletesebb kibontása segítene volna érzékeltetni az új utakat keresők nehézségeit. Valóban felidéztek olyan gondokat, amelyeket a régi keretek között nem tudtak megoldani, pedig a régi keretek egyelőre tartósnak bizonyultak. Volt, aki erre számított. Jellasics 1848-ban kétségkívül „józanabb” módon, eleve a birodalom egységének alárendelten kereste (persze jóval kisebb súlyú) nemzete jogainak kibővítését, ám példája mutatja, hogy 1848-ban és utána a birodalom fennmaradásának jegyében sem lehetett nemzeti-alkotmányos jogokat elérni! (Lényegében Széchenyi javasolta ezt a fajta, dinasztia-birodalmat támogató politikát a magyar nemzet számára 1848 kora tavaszán.) 1848-ban tehát helyesebb volt arra az útra lépni, amely a nagyobb önállóság, a függetlenség felé vezetett.

És evvel el is érkezünk a harmadik alapvető szerzői tételhez, amely szerint Magyarország eleve reménytelen katonai küzdelemre vállalkozott, amikor Ausztriával szembeszállt. Deák István érzékelteti, hogy Magyarország úgy került a fegyveres konfliktusba, mint Pilátus a krédóba: nem a magyar kormány kereste a fegyveres összeütközés alkalmát, ellenkezőleg, elhárítani próbálta azt. Kényszerű védekezés, önvédelmi háború volt ez, de tény, hogy a háború kibontakozása után a történészek ettől némileg függetlenül nemcsak a háború jellegét, hanem a háborús felek erőviszonyait is értékelnie kell. Deák tehát nem az önvédelmi háború vállalását, hanem a küzdelem esélyeinek mindkét oldal részéről pontatlan kortársi felmérését kárhoztatja. Szerinte ugyanis a nyugati birodalomfél, „Ausztria” gazdasági, pénzügyi, népességi viszonyai vitathatatlan katonai fölényét eredményezik, Magyarország tehát a *győzelem* esélyével nem vállalhatta a küzdelmet, legfeljebb kompromisszumot érhetett volna el, ha a másik fél erre hajlandó lett volna — ma már tudjuk, erre nem volt hajlandó. Deák tézise szerint az oszt-rák fél ugyanúgy tévesen ítélte meg a helyzetet, amikor, feleslegesen, akkor fordult segítségért a cárhoz, amikor még voltak tartalékai, Magyarország pedig ekkorra teljesítőképességének végső határához érkezett. Magyarán: 1849 nyarának főparancsnoka, Haynau tábornagy, Paskevics segítsége nélkül is megnyerte volna a háborút.

A kérdésfelvetést nem háríthatjuk el azzal, hogy a cári intervenció folytán igazi próbája elmaradt. A tétel a maga elvontságában kétségkívül megáll: Magyarországnak nem lett volna ereje ahhoz, hogy a Habsburg-birodalmat *teljesen* felbomlassza. Ha ilyen végső célt tűzött volna ki, azt valóban nem érthette el. Az önvédelmi háború maximális célja azonban az ország függetlensége, ha úgy tetszik, a birodalomtól való *kiszakítása* volt — az ellenfél megsemmisítése helyett a támadás elhárítása, tehát nem offenzív, hanem defenzív jellegű célkitűzés. És erre már a siker reményével lehetett vállalkozni. Igaz, a szomszédságban maradó „birodalom” állandó fegyveres fenyegetést képez, a „kiszorítás” stratégiája tehát bizonytalan helyzetet te-

remt, s így az elért eredmény nehezen stabilizálható, de mennél tovább tartható, annál inkább ezt tekintené Európa *status quó*nak, adott állapotnak, melynek bolygatása nem kívánatos, avagy a kockázatot felismerve a maradék birodalom ébredne rá egy kompromisszum felkínálásának szükségességére.

A tétel azon közvetlen-szigorú formulázását tehát, amely szerint Haynau a cári segítség nélkül is győzött volna, kevésbé okadatoltnak tartjuk. Megfontolandó ugyanakkor, hogy ha a cári intervenció elmarad, és kiszorítják Haynaut az országból, milyen katonai-politikai helyzet is áll elő? A tavaszi hadjárat győzelmei nyomán támadt, Deák István által is regisztrált zilizált belpolitikai helyzet a győzelmi helyzetből fakadó bizonytalansággal is összefügg, és valóban kérdéses, hogy az intervenció elmaradása esetén nem egy negyedik, immár esetleg kivédhetetlen koncentrált támadásra kellett volna-e felkészülnie az országnak? (Így állhatott elő az a paradox helyzet, hogy a megegyezés kilátástalansága — a Békepártot erősítette.)

Deák István szkeptikus a térség múlt századi nemzeteinek önrendelkezésen alapuló együttélésével szemben. „A negyvennyolcas forradalmárok a nemzetek együttműködéséről álmodtak, de a valóságban a nemzetek háborúját idézték elő.” Ennek meggátlására volt szükség a Habsburg-monarchiára. Csak annyit tennénk hozzá: az együttélés régi formája, a Habsburg-monarchia, még hetven évig kétségkívül lefékezte a nemzetek egymásnak feszülő indulatait, de kérdés, hogy az igazi nemzeti újjárendezés késleltetésével, az erősebb nemzeteknek adott nagyobb jogokkal nem fokozta-e végső soron a nemzeti gyűlölködést, nehezítve az elkerülhetetlen nemzeti alapú újjárendeződést? Vajon a nemzetközi történeti irodalom egy része nem szépíti-e az 1848 utáni, s nem torzítja-e az 1918 előtti Habsburg-monarchia képét, azért, hogy ezen az ellentmondáson úrrá legyen?

A munka első, angol nyelvű változata *The Lawful Revolution* (A törvényes forradalom) címmel 1979-ben jelent meg New Yorkban. Ha a magyar nyelvű megjelenést a hazai irodalomhoz viszonyítottan nemcsak negyedszázad óta első, hanem invenciózus, újat nyújtó, gazdag tartalmú munkának tekintjük, a világnyelven való korábbi megjelenés emellett legalább félévszázados hiányt is pótol. A nemzetközi irodalomban ugyanis a Kárpát-medence 1848—49-es eseményeit többnyire akként értékelik, hogy a nacionalista Kossuth csoportja modern diktatúrával akarta továbbra is fenntartani a barbár magyarok elnyomó uralmát a nemzetiségek felett. A jobbágyfelszabadításról, a polgári alkotmányos viszonyok megteremtéséről szó sem esik, vagy legfeljebb mint manipulatív cselekvés kerül említésre. Könyve utolsó soraiban Deák István azon reményének ad kifejezést, hogy a nem is oly messzi 150. évforduló alkalmából talán a 48-as polgárháború áldozatainak végre közös emlékművet is emelnek. Mi kevesebbel is beérnénk: a 48-as jobbágyfelszabadítás közös emlékművével. Vagy még kevesebbel, azzal, ha a régi pozsonyi országgyűlés épületének falára Štur emléktáblája mellé felkerülhetne a Kossuthé is, ugyanazzal az indokolással: mint akinek ugyancsak volt némi része a szlovák jobbágyok felszabadításában. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS

Egy Herder-díjas életmű

LÁTOGATÓBAN ENTZ GÉZÁNÁL

Kelemen Lajos, a Kolozsvárt élt „talán utolsó nagy polihisztor”, történész, levéltáros, tudománytörténész és kutató halálakor írta Entz Géza: „Boldog volt, ha kincseiből minél többet adhatott, s még boldogabb, ha ezáltal mások sikerrel, eredménnyel működtek. Ez a magatartás az ő igazi jellemzője. Egész életével és munkájával vallotta: a tudás kötelez, a tudást mindenki számára gyümölcsöztetni kell.”

Atyai barátját és egyik mesterét joggal dicsérhette így Entz Géza, hiszen a Kelemen Lajosról mondtak tőle sem idegenek. A középkor jeles kutatója, akit az elmúlt évben *Herder-díjjal* jutalmaztak, fél évszázados tudományos munkásságot, s ezen belül számos tanulmányt — monográfiát, kisebb-nagyobb cikket, adatközlést — tudhat magáénak. Ha igaz, amit egyik méltatója ír: „ez az oeuvre összeforrott a magyar középkorkutatás legjobb hagyományaival”, arról sem hallgathatunk, hogy mit köszönhet Entz Gézának a magyar műemlékvédelem, mit a végre szervezett formában történő restaurátorképzés.

Entz Géza, a szikár mondatú, adatokat pontosan rögzítő, de minden mondatában belső tűzzel bizonyító szellem sohasem *csak* magából indul ki. Amire épít, azt századok hagyománykutatása hitelesítette, az egymás munkáját folytató generációk tették biztos alappá.

Külön szerencse, hogy eme alap létrejöttét — nem kis eredménnyel és hatékonysággal — a tudós elmékben sosem szűkölködő Entz család is segítette. Dédapja, Entz Ferenc (1805—1877), orvos, kertész, szőlész volt, nevéhez fűződik a modern magyar kertészeti szakoktatás megindítása; nagyapja, Entz Géza (1842—1910) zoológus, egyetemi tanár, az állat—növény szimbiózis felfedezője. Két atyai nagybátyja szintén neves szaktekintélye korának: Entz Béla (1877—1959) patológus, egyetemi tanár a tuberkulózis és a szifilisz kórbonctanát kutatva szerzett érdemeket, a zoológus Entz Géza (1875—1943) nevéhez többek közt a Balaton életének korszerű hidrobiológiai vizsgálata kapcsolható.

Íme az ősök, akik „légkört” teremtettek a tudós életpályájának kialakulásához. Ily hátteret maga mögött tudván, illetett komoly dolgokkal foglalkozni. Amíg a rég elporladt elődök munkásságán töprengek, szemem végigfut a dolgozó- és pihenőszobának is kellemes, hatalmas terem *tárgyain*.

Nyugodt, derűs, századok emlékét sugalló — megőrző! — otthonosság.

Komáromi Kacz Ede nagyméretű olajfestményéről Entz Géza már említett nagyapja tekint rám. S amerre csak a szem ellát, könyvek: műemlékvédelem, művészettörténet, néprajz, zene, történelem, szépirodalom.

A könyvespolc tetején egy gyönyörű feszület, arrébb önkannák, óntányérok — és rengeteg cserép meg bokály. Egy Nagy István-pasztellkép: Virágcsendélet, és számtalan Gy. Szabó Béla-fametszet: Reményik Sándor és Apáczai Csere János portréja, egy másikon a gyergyószárhegyi kápolna. Szervátiusz Jenő korai szobrán kívül (*Kalotaszegi lány*) még egy faragás őrzi a nemrég elhunyt mester vésőjének nyomát: az íróasztal közvetlen közelében álló fadombormű születésnapi ajándék: Entz Gézát 60. születésnapján evvel lepték meg kollégái. No meg

avval, hogy a művésszel azon templomok képét vésették fába, melyekről a művészettörténész is írt: a Farkas utcait (Kolozsvár), a désit és a gyulafehérvárit.

A szoba, méretei ellenére, meghitt, itt aztán semmi sem hátráltatja a munkát. „Főúri kényelem” — jut eszembe a már elkoptatott, ostoba jelző, mintha nem tudnám, dolgozni csak így, ilyen környezetben, ily háttérrel lehet; az ember nem botlik bele minden pillanatban a padlóra helyezett könyvtornyokba, kéziratkupacokba.

— *Régen laktok itt?*

— Én 1914 óta, vagyis egyéves koromtól kezdve, kivéve azt a kilenc évet — 1941-től 50-ig —, amit Kolozsvárt töltöttem. Itt élünk feleségemmel, rajtunk kívül két fiam a családjával — az egyiknek három gyermeke van —, összesen kilencen.

— *Emlékszel-e gyermekkorodra? Hogyan élt a család, hová jártál iskolába?*

— Apám 1918-ban jött haza a háborúból, négy évig volt különböző frontokon. Harmincegy-néhány évesen kezdte el a pályáját újra az Igazságügyi Minisztériumban. Vidám, nagyon jó kedélyű ember lévén, a társaság kedvence volt, mindenki szerette. Jól tudott bánni a gyerekekkel is. Eredetileg színész akart lenni, de ettől a foglalkozástól a család visszatartotta, így sokat szavalt nekünk, és engem is sokat szavaltatott. Szerette a zenét, a képzőművészetet és az irodalmat, rengeteget jártunk színházba, operába, hangversenyre. Szenvedélyes operarajongó voltam, kedvtelésből még a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola zongoratanzakát is elvégeztem (5 alsó, 3 középső és 4 felső évet). Bár ki tudja, hogy mikor ültem utoljára zongorához, hangversenyekre még ma is eljárók. Azonkívül tulajdonképpen sehová se megyek. A család eléggé összetartó volt, a tágabb rokonsággal is gyakran jöttünk össze. Apámnak öt testvére volt, gondolhatod, hogy egy-egy ünnepen, karácsonykor, húsvétkor, valamely születésnapon mily nagyszámú társaság gyülekezett nálunk.

Gyerekkoromban először 1921-ben, a segélyezési akció révén háromszor jártam Hollandiában, ahol összesen tizennégy hónapot töltöttem. Szüleim szerették volna, ha nyelveket tanulok, így a 20-as években kétszer nyaraltam egy-egy ausztriai városkában is. Ha már ott voltunk, természetesen Bécsset, látnivalóit sem hagytuk ki, s apámnak föltűnt, hogy mily érdeklődéssel tudtam elidőzni a *Kunsthistorisches Museum* egy-egy képe, szobra előtt. Arra ösztönözött, hogy folyamatosan olvassak, s mivel jó stilszta volt, sokat segített az önképzőköri és iskolai magyar dolgozatok megírásában. Egyébként apám kétszer ment nyugdíjba: először 1944-ben mint táblairó, másodszor pedig 1960-ban a Nemzeti Múzeum teremőreként.

— *Hol végezted tanulmányaidat?*

— Az elemi iskolát — kivéve az elsőt és a másodikat, mikor szüleim magániskolába írtak — a Horthy Miklós úti (ma Bartók Béla út) községi iskolában, a gimnáziumot, 1923 és 31 közt a budai cisztereknél. Jó tanuló voltam, mert könnyen tanultam, különösen a kiváló stilszta és irodalomtörténész, Brisits Frigyes óráira emlékszem vissza szívesen. 1931-től 1935-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemnek voltam hallgatója, ahol történelem—latin—művészettörténet szakon végeztem. Valójában — ha nem is laktam a kollégiumban — Eötvös-kollégista voltam, minden foglalkozáson részt vettem. 1937-ben doktoráltam *A magyar műgyűjtés történetének vázlatá 1850-ig* című tanulmányommal, mely abban az évben könyv alakban is megjelent.

— *És a pályakezdés...*

— Egy évig a Szépművészeti Múzeumban gyakornokoskodtam, fizetés nélkül. A fényképgyűjteményt és a grafikai gyűjteményt rendeztettem, melyeknek akkor Balogh Jolán és a sajnos korán elhunyt Hoffmann Edith volt a vezetője. Állástalan diplomás lévén, több mindent megpróbáltam, egyebek között cikkeket írtam a *Magyar Kultúrszemlének*, egy sorozatot a magyar szobrászokról: Szervátiusz Jenőről, Borberekí Kováts Zoltánról, Pátzay Pálról, Fe-

renczy Béniről, Borsos Miklósról, Andrásy Kurta Jánosról. Bak János tanáré volt az újság — a bibliográfiai lap —, aki az írásokért külön-külön fizetett.

— *Mikor kerültél Erdélybe?*

— 1939 őszétől 1941 tavaszáig itt Pesten, a Bibliográfiai Központban dolgoztam, 41 júniusában neveztek ki segédőrnek a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárba. Általában sokat mozogtam terepen, amikor a *Szolnok-Doboka magyarsága* című kötetbe a műemlékekről írtam, szinte nem volt olyan falu, amelyet ne kerestem volna föl gyalogos barangolásaim során. Az *Ellenzékben* közölt tudománynépszerűsítő cikkeim is tulajdonképp kirándulási beszámolók voltak.

— *A szentbenedeki Kornis kastély, a Szilágyság, a Csíkmenaság, A zsidói kastély...*

— És folytathatnám a sort: *A besztercei szász templom, Régi kalotaszegi műemlékek, Székely műemlékek a Nagyküküllő mellett, Szovátai kapuk* stb.

— *A könyvekről se feledkezzünk meg!*

— A sorozat címe is — *Erdélyi Tudományos Füzetek* — jelzi, hogy inkább füzeteknek nevezhetők a külön-külön megjelent tanulmányok: *A csicsókeresztúri r. k. templom* (1942), *A dési ref. templom* (1942), *Szolnok-Doboka középkori művészeti emlékei* (1943), *A középkori székely művészet kérdései* (1943). Az 1945 utáni művek már az *Erdélyi Tudományos Intézet Kiadványaiként* láttak napvilágot: *Az erdélyi műtörténetírás kérdéseihez* (1945), *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században* (1946), *A széki református templom* (1947). Ez utóbbit Sebestyén Józseffel együtt írtam.

— *Mikor kezdted tanítani?*

— 1945-ben bíztak meg a kolozsvári *Bolyai Tudományegyetem* művészettörténeti tanszékének vezetésével: előadó tanár voltam, ami most a docensnek felel meg. A művészettörténet általában egy másik szak mellé vették fel, évente 8—10 hallgató végzett, de kevesen maradtak meg a szakterületen.

— *Kiket ismerünk volt hallgatóid közül?*

— Csak B. Nagy Margit maradt a pályán és Ditrói Ervin, de sok olyan „vasárnapi” hallgatóm volt — a történész Demény Lajos és Egyed Ákos például —, akik más tudományágban szereztek maguknak nevet.

— *Kikkel barátkoztál abban az időben?*

— Legjobb barátom Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Nagy Géza és Venczel József. A képzőművészek közül jóban voltam Szervátiusz Jenővel, Gy. Szabó Bélával, Ferenczy Júliával, Fülöp Antal Andorral.

— *Hogyan váltál meg a tanszéktől?*

— 1950-ben már jó előre szóltak, akárcsak a Kolozsvárt tanító többi vendégprofesszornak, hogy szerződésemet nem újítják meg. PÖG (Pogány Ö. Gábor — a szerk.) kollégám volt még az egyetemen, s ő intézte el, hogy hazakerülesem után azonnal állást kaphattam. 1950 augusztusában már a *Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában* dolgoztam mint város-történeti előadó. A Központot 1953. február 1-én föloszlatták. Utána a műemlékvédelemhez kerültem, amely az *Országos Építésügyi Hivatal* alá tartozott. Eleinte a műemléki csoport rajtam kívül egy művészettörténészből, egy gépíróból és egy építészhallgatóból állt. 1955-ben a Várgondnoksághoz tettek át bennünket, ide tartozott az egész műemlékvédelem. Az illetékes miniszterhelyettes, Lux László megengedte, hogy *ÉM Műemléki Csoport*nak nevezzük magunkat.

— *Milyen volt az ötvenes évek műemlékvédelme?*

— Olyan volt, amilyen lehetett. Próbáltuk folytatni a korábban megkezdett munkát. Akkoriban műemlékvédelem-ellenes hangulat volt, sokan úgy vélték, hogy ez „úri passzió”, minek a régiségekkel foglalkozni akkor, amikor az *új világot* építjük.

— *Milyen volt a magyar műemlékvédelem helyzete a többi országhoz viszonyítva?*

— Sokkal rosszabb volt, mint Csehszlovákiában és Lengyelországban, ahol hatékony szervezetek dolgoztak a műemlékek megmentésén. Mi csak a hatvanas években zárkóztunk föl ezekhez az országokhoz.

*

És amit nem mond, mert szerénysége tiltja, részben Entz Géza vezetésével történt ez a fölzárkózás. 1957-ben megalakul az *Országos Műemléki Felügyelőség*, melynek tudományos osztályát már ő irányítja. Az évek során kinevel maga körül egy régészekből, művészettörténészekből, restaurátorokból álló gárdát. Ez a kis csoport szakképzettségével szavatolja a biztos, korszerű, modern műemlékvédelmet szolgáló munkát. Az 1957-től 1977-ig tartó időszakot Entz Géza is pirossal jelölheti naptárában. Többek közt ekkor tárták fel a diósgyőri, a siklósi, a kishánai, az egri, a sárospataki, a gyulai, a sümegi várat, a Balaton környéki templomokat és még számos középkori épületet. A zavaró átfestések és kiegészítések — melyek a korábbi időket nemegyszer jellemezték — megszűntek, vagyis a műemlékek hamisítása már csak rossz álom. Egyik tanulmányában büszkén írhatta Entz Géza „a magyar műemlékvédelem utolsó negyedszázada a kőszobrászati helyreállítások terén maradandó eredményeket ért el.” Ugyanitt mondja: a visegrádi oroszlanos kutat helyreállító Szakáll Ernő tevékenységére — szakértelmére és leleményességére — büszke lehet egész műemlékvédelmünk.

*

— *Úgy tudom, hogy Te szervezted meg a restaurátorképzést is...*

— 1967-ben elhatározta a minisztérium, hogy önálló restaurátor tanszéket kell fölállítani a Képzőművészeti Főiskolán. Addig is volt ott képzés — négy évfolyamom 4—5 hallgató tanult —, de csak táblaképfestéssel foglalkoztak. 1968-ban azzal bíztak meg, hogy dolgozzak ki egy új tantervet. A Képzőművészeti Főiskola az új képzést is vállalta, így engem — Kapos Nándor utódként — 1969-től alkalmaztak. Az öt évfolyamos képzéssel most már táblaképző falképző-, kőszobrász- és faszobrász restaurátorokat nevelünk.

— *Hányan végeznek évente?*

— Hatan-nyolcan. A tanszék főnállása óta körülbelül hatvanan szereztek képesítést. Időközben a tanári kar megnövekedett, korszerűbb lett a tanítási anyag. Jelenleg nyolc tanár és jó pár meghívott előadó gondoskodik a szakemberképzés színvonaláról és folyamatosságáról.

— *Most is Te vezeted a katedrát?*

— Betöltvén a hetvenedik évet, már nem. Azonban továbbra is tanítok, a tantárgyaimat megtartottam; heti 7 órában adok elő ikonográfiát, művelődéstörténetet és múzeológiát. Lényegében most könnyebb a helyzetem, hiszen nem kell foglalkoznom a tanszék ügyes-bajos dolgaival.

— *Tanulmányaidat olvasván, könnyen megállapítható a kétféle stílus: egy rendszerező, pontos, adatközlő, némileg „száraz”, és egy oldottabb, mely az esszééhez áll közelebb.*

— Vannak olyan feladatok, amelyek elbirják a „lirizálást”, s vannak olyanok, amelyek nem. Kevesebb a lehetőség a lírai hangvételre, ha konkrétumokról kell írni.

— *A kép, a festmény, a grafika, a szobor talán nem konkrétum?*

— Dehogynem. Az a lényeg, ha az ember művészeti alkotásokról ír, tudja visszaadni a művészetet. Megköveteli a tárgy, hogy szépen, hangulatosan írjunk róla. Mindig érzékelteni kell azt az atmoszférát, melyet egy-egy műalkotás kivált belőlünk.

— *Hadd legyek egy kicsit kegyetlen: a műemlékekkel való foglalkozás nem nyomta el benned a művészettörténetet?*

— Nem vagyok művészeti kritikus. Számomra sokkal fontosabb az a munka, amit az építészettörténet és a műemlékvédelem nyújt.

— *A Herder-díjjal kitüntetettnek joga van egy fiatal kutatót megnevezni, aki egyéves külföldi tanulmányutat kap jutalmul. Te kit ajánlottál erre a megtisztelő továbbtanulásra?*

— Lövei Pált, az *Országos Műemléki Felügyelőség* tudományos osztályának művészettörténetét, aki elsősorban a középkori művészettel foglalkozik, azon belül a síremlékszobrászattal. Lövei egy évig Bécsben tanulhat, illetve továbbképezheti magát.

*

Jegyzeteim közt babrálva, látom, szinte reménytelen a helyzetem. Több mindentről kellett volna kérdeznem a professzort, de a háromórás beszélgetésbe csak ennyi fért bele. Fölfedezéseit — a boroszlói városházán található tucatnyi Mátyás király-ábrázolás fölfedezését stb. — meg sem említhettem, és nem szólhattam az életmű egészéről, amely a magyar középkorkutatás egyik fényes eredménye. Miközben a hozzá írt Kós Károly- és Kelemen Lajos-leveleket böngészem, eszembe jut Entz Géza sokak által idézett hitvallása: „A művészet a mindenkori élet szerves része. A megértéséhez és átérzéséhez vezető legteljesebb út a kor emberének megismerése, mert az ő alkotóerejéből és a történelemben neki osztályrészül jutott szerepéből fakad a művészet.”

SZAKOLCZAY LAJOS

TARDI SÁNDOR RAJZA

Szerkesztői asztal

Kibővített szerkesztőségi ülésen értékelte a Művelődési Minisztérium irodalmi osztálya folyóiratunk múlt évi számait. A referátumot Tokai András tartotta. Részt vett a megbeszélésen Rátki András fősztályvezető és Szabó G. László, a Csongrád megyei Tanács elnökhelyettese is.

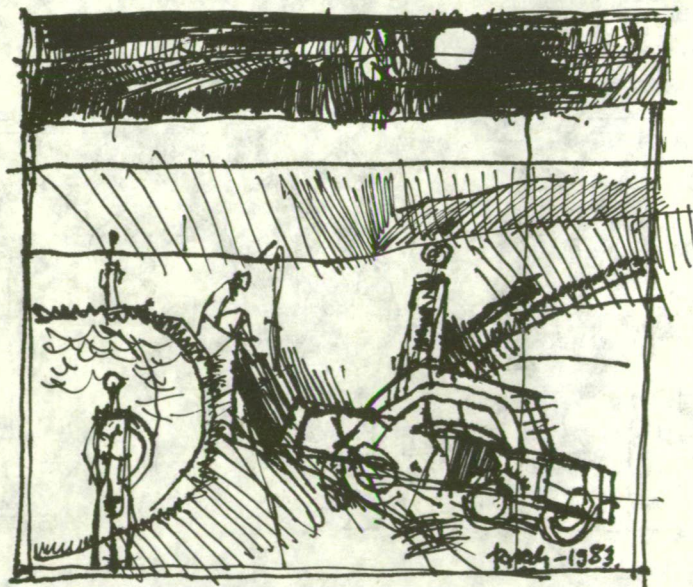
*

A TIT Csongrád megyei Szervezete (Turai Géza nyugdíjas tanár fáradhatatlan munkája nyomán) Irodalmi Kávéház címen indított rendezvénysorozatot a szegedi Royal Szálló egyik termében. Első alkalom-

mal a város nagy költőjére, Juhász Gyulára emlékeztek Péter László irodalomtörténész részvételével. Február 20-án fiatal szegedi költőket, Belányi Györgyöt, Józsa Fabiánt, Hévízi Ottót és Vecsernyés Imrét mutatta be a közönségnek Vörös László, lapunk főszerkesztője.

*

Kiskunmajsán találkozott folyóiratunk olvasóival február 6-án a szerkesztőség több tagja: Vörös László, Annus József, Tóth Béla és Olasz Sándor.

TARDI SANDOR RAJZA

Szerelmi cselszövések – az Idegen szemével

Felhőjáték

Szines magyar film

Déry Tibor Pesti felhőjáték című regénye alapján írta és rendezte: **MAÁR GYULA**

Kép: Novák Emil • Zene: Selmeczi György

Szereplők: Jiří Menzel, Hana Maciuchová, Jiří Adamíra, Esztergályos Cecília,
Tolnai Miklós, Kiss Mari, Kohut Magda, Törőcsik Mari

Dr. Rác hosszabb külföldi tartózkodás után tér haza. Idegennek érzi magát, végtelen közönnyel szemléli az itthoni eseményeket, a társaság apró és végzetes játékait. Szabadsága és közönye mégis hiábavaló: az eseményekben állandóan részt kell vennie. Akarata ellenére kapcsolódik be abba a groteszk körbe, amely ismerőseit köti össze egy szerelmi bonyodalom és intrika játékosaként.

Készült a MAFILM-Hunnia Stúdióban

Március 1-től a mozikban!